

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

«Οδικό δίκτυο και άμυνα στη Δ-ΒΔ Αττική»

Επόπτης καθηγητής: κ. Γ. Α. Πίκουλας
Επικουρικός καθηγητής: κ. Γ. Λώλος

Τσαούση Κωσταντίνα (Α.Φ.Μ. 1199076)

Βόλος 2003

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 2447/1

Ημερ. Εισ.: 06-10-2003

Δωρεά: _____

Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΙΑΚΑ

2003

ΤΣΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000070777

Η εργασία αυτή αποτελεί την πρώτη μου επίσημη ερευνητική δουλειά, ύστερα από τέσσερα χρόνια φοίτησης στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, στο τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Είναι εύλογο ότι για να φτάσει στη σημερινή της μορφή πέρασε από πολλά στάδια και πολλές αλλαγές, καθώς η απειρία μου απαιτούσε συχνά να την υποβάλλω σε πολλαπλές διορθώσεις. Πιστεύω όμως ότι, μετά από πολύ κόπο, η απειρία έγινε ως ένα βαθμό εμπειρία, χάρη στους καθηγητές μου κ. Γ. Α. Πίκουλα και Γ. Λώλο, οι οποίοι μου προσέφεραν κάθε δυνατή βοήθεια, γνώση και συμβουλή, συμβάλλοντας τα μέγιστα για την πραγματοποίηση της συγκεκριμένης εργασίας. Ακόμη ήταν ανεκτίμητη η πρόταση των κ. καθηγητών μου και η εθελοντική συμμετοχή τους και καθοδήγηση, για την επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήσαμε στη δυτική Αττική την 25/7/03, στα πλαίσια της ολοκλήρωσης της εργασίας μου. Ήταν τιμή μου να συνεργαστώ μαζί τους.

Ας μου επιτραπεί επίσης να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την αμέριστη συμπαράστασή της – ψυχολογική και υλική – και την υπομονή της καθ' όλη τη διάρκεια της εργασίας μου. Υπήρξαν όλοι ανεξαιρέτως το στήριγμά μου. Ευχαριστώ πολύ την κα. Δ. Δράσσου-Καλεμάνη και τον κ. Β. Καλεμάνη, οι οποίοι με βοήθησαν σε αρκετές «δύσκολες» στιγμές, χωρίς ποτέ να ζητήσουν ανταπόδοση.

Τέλος ευχαριστώ το Κ.Ε.Ρ.Α. του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, στη βιβλιοθήκη του οποίου εργάστηκα κατά το πλείστον, χωρίς κανένα απολύτως πρόβλημα και καμία απολύτως ενόχληση.

Κ. Τσαούση

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- **Εισαγωγή (σ. 2)**
- **Ιστορική θεώρηση (σ. 3–7)**
 1. Χρονολογική εξέλιξη
 2. Οχυρώσεις: ρόλος και λειτουργία
 3. Διαχωρισμός των πύργων
- **Οικιστικό πλέγμα (σ. 8)**
- **Άμυνα (σ. 9-81):** Αλφαβητικός κατάλογος των θέσεων, όπου βρέθηκαν κατάλοιπα αμυντικών εγκαταστάσεων
- **Οδικό δίκτυο (σ. 82-93)**
 1. Εισαγωγή
 2. Θέσεις όπου έχει εξακριβωθεί η ύπαρξη αρματοροχιών
 3. Διαδρομές
 4. Συμπεράσματα
- **Όρια πόλεων-κρατών της Αττικής (σ. 94-95)**
 1. Όρια Αττικής
 2. Όρια Μεγαρίδας
- **Συμπεράσματα (σ. 96-100)**
 1. Διαχωρισμός μεταξύ οχυρών και αγροικιών
 2. Προβληματικές θέσεις
 3. Είδη πύργων που εντοπίζονται στη Δ-ΒΔ Αττική
 4. Οχυρά που σχετίζονται με δρόμους
- **Βιβλιογραφία (σ. 101-104)**
- **Παράρτημα εικόνων (σ. 105)**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θέμα

Στην παρούσα εργασία μελετήθηκε, όπως αναφέρεται και στον τίτλο, το αμυντικό σύστημα της Δ-ΒΔ Αττικής σε συνδυασμό με το οδικό της δίκτυο. Χρονική περίοδος που μας απασχόλησε αποτελεί το διάστημα μεταξύ του 5^{ου} και του 3^{ου} αιώνα π.Χ. Όπως θα παρατηρήσει ο αναγνώστης στη συνέχεια, η συγκεκριμένη εργασία έχει πραγματοποιηθεί στηριζόμενη σε δύο βασικούς άξονες: ο πρώτος άξονας στοχεύει στον εντοπισμό των οχυρωμένων θέσεων της Δ-ΒΔ Αττικής, στην παράθεση των ευρημάτων τους και στο σχολιασμό των θέσεων αυτών – αν δηλαδή ανήκουν στο αμυντικό σύστημα της Αττικής ή όχι. Ο δεύτερος άξονας έχει να κάνει με τον εντοπισμό των διαδρομών της Δ-ΒΔ Αττικής, με τον χαρακτηρισμό τους ως αρχαίων ή μη, και με το συσχετισμό τους με τα οχυρά της συγκεκριμένης περιοχής.

Μέθοδος

Η συγκεκριμένη εργασία εντάσσεται στα πλαίσια της ιστορικής τοπογραφίας, και θα έπρεπε κατά συνέπεια τα στοιχεία που παραθέτουμε, να προέρχονται κυρίως από δεδομένα δικής μας επιτόπιας έρευνας στις θέσεις που αναφέρουμε και ερευνάμε. Όμως η έλλειψη απαιτούμενου χρόνου, η ύπαρξη κάποιων τεχνικών προβλημάτων και η απειρία της γραφούσης εμπόδισαν τη διεξαγωγή της εργασίας μας κατά την παραπάνω μέθοδο. Το μεγαλύτερο μέρος της λοιπόν, βασίστηκε στη μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας. Σκοπός μας ήταν η δημιουργία μιας όσο το δυνατόν πιο ενημερωμένης εργασίας, που να περιέχει στοιχεία τόσο από την παλαιότερη, όσο και από τη νεότερη βιβλιογραφία.

Η εργασία στη βιβλιοθήκη πραγματοποιήθηκε στο μεγαλύτερο βαθμό, σε συνδυασμό με τη μελέτη χαρτών της Ε.Σ.Υ.Ε. και της Γ.Υ.Σ., αποσκοπώντας στην ταύτιση των οχυρωμένων θέσεων που αναφέρονταν στη βιβλιογραφία και στη εύρεση των σύγχρονων τοπωνυμίων που χρησιμοποιούνται για την εκάστοτε αρχαία θέση. Αυτό το σημείο αποτέλεσε το πιο δύσκολο κομμάτι της εργασίας μας, καθώς οι μελετητές είχαν δώσει λανθασμένες ονομασίες σε κάποιες θέσεις ή είχαν παραλείψει εντελώς να τις ονομάσουν. Επιπλέον, η περιγραφή της γεωγραφικής θέσης κάποιων οχυρών ήταν ασαφής, γεγονός που καθιστούσε δυσκολότερο τον εντοπισμό τους.

Με σκοπό την αποσαφήνιση αόριστων πληροφοριών, που αφορούσαν κάποια οχυρά της δυτικής Αττικής, διενεργήθηκε αυτοψία την 25/7/03 με τη συμμετοχή της γραφούσης και την αμέριστη βοήθεια των καθηγητών μου, κ. Γ.Α. Πίκουλα και Γ. Λώλου. Κατά τη διάρκεια της αυτοψίας διευκρινίστηκαν τα δεδομένα που διαθέταμε για κάποιες θέσεις και καθορίσαμε ποιες θέσεις δεν ήταν οχυρωμένες, εντοπίζοντας τα λάθη που υπήρχαν στη σχετική βιβλιογραφία. Στη συνέχεια τα συγκεκριμένα νέα στοιχεία εντάχθηκαν στα ήδη υπάρχοντα δεδομένα και συνετέλεσαν στην ολοκλήρωση της εργασίας μας.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

Χρονολογική εξέλιξη

Όσον αφορά στο επίπεδο άμυνας της Αττικής κατά τον 6^ο αιώνα π.Χ., οι πληροφορίες είναι λιγοστές, γνωρίζουμε όμως από τον Αριστοτέλη (Αθην. Πολ. XIX 3) ότι οι Αλκμαιωνίδες οχύρωσαν το Λειψύδριο ενάντια στους Πεισιστρατίδες. Σύμφωνα με τον Ober, μέχρι την τελευταία δεκαετία του 6^{ου} αιώνα π.Χ. δεν υπήρχαν οχυρά στα σύνορα της Αττικής. Τον 5^ο αιώνα π.Χ. η αντιμετώπιση του εχθρού στα σύνορα θεωρούνταν, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, πράξη αντίθετη με το τότε καθιερωμένο αγωνιστικό πνεύμα. Ο μεγάλος ιστορικός αναφέρει ότι μόνο οι βάρβαροι μάχονταν στα σύνορά τους, ενώ οι ελληνικές πόλεις ενεργούσαν κατ' αυτό τον τρόπο μόνο σε περίπτωση βαρβαρικού κινδύνου. Μέχρι τα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ. οι αψιμαχίες μεταξύ των αρχαίων ελληνικών πόλεων-κρατών αντιμετώπιζονταν κατά κύριο λόγο από φάλαγγες οπλιτών, που μάχονταν σε ανοιχτές πεδιάδες, καθώς ο βαρύς οπλισμός τους δεν τους επέτρεπε να μάχονται σε βουνά και δύσβατες τοποθεσίες. Σε περίοδο πολέμου, οι άνδρες που αποτελούσαν το μάχιμο πληθυσμό κάθε πόλης ή οικισμού, αναχωρούσαν για τον πόλεμο. Στη θέση τους παρέμεναν οι ηλικιωμένοι, τα παιδιά και οι μέτοικοι, που ήταν υπεύθυνοι για τη φύλαξη της γης τους στην ύπαιθρο. Ήταν συχνό φαινόμενο ο εχθρικός στρατός να εισβάλλει στην ύπαιθρο του αμυνόμενου καταστρέφοντας και λεηλατώντας τις σοδειές του. Οι αμυνόμενοι λοιπόν, ενδιαφέρονταν κυρίως να μην καταστραφεί η χώρα τους και να μην ζημιωθούν οι καλλιέργειες τους, ώστε να αποφευχθεί ενδεχόμενος λιμός στην πόλη μετά τον πόλεμο.

Στη δεκαετία του 450 π.Χ. έχουμε αναφορές σχετικά με τη φύλαξη σημαντικών περασμάτων ή σχετικά με παράταξη στρατού στη συνοριακή γραμμή της Αττικής. Αναμφίβολα όμως, επικρατούσε ακόμη την περίοδο αυτή η αντίληψη της άμυνας έξω από τα τείχη της πόλεως-κράτους. Με την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου και κατά τη διάρκειά του, αρχίζει σταδιακά η οχύρωση της υπαίθρου, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα την αρχαία Οινόη, η οποία αποτελούσε δήμο στα σύνορα της Αττικής με τη Βοιωτία. Ο Θουκυδίδης (II,13,6 & II,24,1) πάντως αναφέρει την ύπαρξη φρουρίων και φυλακείων κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο (Ober 1985, 191-193). Ως μέτρο άμυνας των αμυνομένων ενάντια στην εχθρική λεηλασία, οι Αθηναίοι εισήγαγαν τον *επιτειχισμό*, τη δημιουργία δηλαδή μιας μόνιμης «βάσης» στην επικράτεια της εχθρικής πόλης. Αυτό το παρατηρητήριο λειτουργούσε ως κέντρο, απ' όπου ξεκινούσαν οι επιδρομές των Αθηναίων, με στόχο τη λεηλασία της υπαίθρου της αντίπαλης πόλης. Το πρώτο παράδειγμα *επιτειχισμού* προήλθε από το Δημοσθένη, ο οποίος ίδρυσε «βάση» των Αθηναίων στην Πύλο το 425 π.Χ. Οι Σπαρτιάτες, οι οποίοι άργησαν να ακολουθήσουν το παράδειγμα της Αθήνας, ίδρυσαν τελικά οχυρωμένη θέση στη Δεκέλεια, στα πλαίσια της μεθόδου του *επιτειχισμού* (Ober 1985, 32-36).

Φαίνεται όμως, ότι οι Αθηναίοι μετά την ήττα τους στον Πελοποννησιακό πόλεμο διαπίστωσαν, ότι η αμυντική μέθοδος που εφάρμοσε ο Περικλής ήταν ανεπιτυχής. Συγγραφείς του 4^{ου} αιώνα π.Χ., όπως ο Λυσίας, ο Αισχίνης, ο Ανδοκίδης, ο Ισοκράτης και ο Πλάτωνας άσκησαν έντονη κριτική στον Περικλή και χαρακτήρισαν δειλή και ανήθικη την απόφασή του να παραμείνει μαζί με το λαό πίσω από τα τείχη της Αθήνας και να μην αντιμετωπίσει άμεσα τον εχθρό. Συνεπώς, μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, οι Αθηναίοι, επειδή φοβόντουσαν μια νέα σπαρτιατική επίθεση, αποφάσισαν να προστατέψουν τόσο το άστυ όσο

και τη χώρα του κράτους τους, ενώ απέφευγαν όλο και περισσότερο να πολεμήσουν μακριά από τα σύνορα της πόλης-κράτους τους (Ober 1985, 52-66).

Τη συγκεκριμένη περίοδο αλλάζει λοιπόν, η νοοτροπία των Αθηναίων όσον αφορά στην άμυνα σε συνοριακές περιοχές του κράτους τους. Στα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ. ο Ξενοφώντας (Απομν. III.5.25-27) και ο Αριστοτέλης (Πολ. VII 1327a και VII 1331a) θεωρούν δεδομένη την προστασία των συνόρων. Ο Αριστοτέλης μάλιστα φαίνεται ότι πιστεύει πως μια χώρα είναι χρήσιμο να είναι ορεινή, γιατί διαθέτει φυσική οχύρωση. Επιπλέον θεωρεί αναγκαία την οπτική επαφή μεταξύ των περιοχών της υπαίθρου, ώστε να είναι δυνατή η αποστολή στρατιωτικής δύναμης σε όποιο σημείο χρειάζεται (Ober 1985, 76-77). Τον 4^ο αιώνα π.Χ. οι Αθηναίοι στρέφονται, σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές (Λυσίας XXXIV 8.10), στην εκμετάλλευση της Αττικής, γεγονός που αποτελεί ένα επιπλέον κίνητρο για να αλλάξουν οι καθιερωμένες αμυντικές μέθοδοι (Ober 1985, 17). Τον ίδιο αιώνα και ειδικά στο δεύτερο μισό του, ανακαλύπτονται νέες πολεμικές τακτικές και κατασκευάζονται πολεμικές μηχανές, όπως οι καταπέλτες. Σταδιακά αποφεύγεται η ανοιχτή μάχη και υιοθετούνται οι επιδρομές και οι λεηλασίες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη σταδιακή αντικατάσταση των βαριά οπλισμένων οπλιτών της φάλαγγας - οι οποίοι ήταν αδύνατο να κινηθούν γρήγορα και έπρεπε να βρίσκονται μόνιμως σε παράταξη για να λειτουργήσουν επιτυχώς - από ελαφρά οπλισμένες ομάδες, που αποτελούνταν από πελταστές (Ober 1985, 44-45).

Είναι εύλογο λοιπόν, η προστασία των συνόρων μιας πόλης-κράτους να προϋποθέτει κατασκευή οχυρώσεων και παρουσία ατόμων υπεύθυνων για τη φύλαξη της υπαίθρου. Έτσι, από το 404 π.Χ. αλλάζει η αντιμετώπιση των στρατιωτικών ζητημάτων της Αθήνας. Κάθε χρόνο, οι δέκα κύριες ετήσιες εκκλησίες του δήμου είχαν τέσσερα βασικά θέματα συζήτησης: τον διορισμό των αρχόντων, τις προμήθειες των σιτηρών, την προστασία της χώρας και διάφορες ιδιωτικές υποθέσεις. Είναι προφανής η σημασία της προστασίας της υπαίθρου, όταν τίθεται ως κύριο θέμα συζήτησης στην εκκλησία του δήμου. Το 386-371 π.Χ. καθιερώνεται στην Αθήνα η ετήσια εκλογή στρατηγού υπεύθυνου για την χώρα. Επιγραφή του 352/1 π.Χ. επιβεβαιώνει την ύπαρξη αυτού του αξιώματος, γιατί αναφέρεται στο στρατηγό *τον επί τη φυλακή της χώρας* (IG II² 204).

Είναι γνωστή επίσης, η διαμονή των Αθηναίων εφήβων σε συνοριακά φρούρια και φυλακεία της Αττικής, κατά το δεύτερο χρόνο της στρατιωτικής τους θητείας, με στόχο την εκπαίδευσή τους στη μάχη στα βουνά και την προστασία της χώρας τους από εχθρική εισβολή. Οι Αθηναίοι είχαν ορίσει επίσης ένα σώμα τεχνιτών, τους «τειχοποιούς», οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για την κατασκευή και συντήρηση τειχών, όχι μόνο στην Αθήνα και τον Πειραιά, αλλά σε ολόκληρη την Αττική. Ο Munn (Munn 1993, 122) θεωρεί ότι το αμυντικό σύστημα της Αττικής τελειοποιήθηκε στη διάρκεια του Βοιωτικού πολέμου (378-375 π.Χ.) και τις αμέσως επόμενες δεκαετίες. Βλέπουμε λοιπόν ότι η Αθήνα είχε διασφαλίσει από τον 4^ο αιώνα π.Χ. και μετά την προστασία του άστεως και της επικράτειάς της, οχυρώνοντας την υπαίθρο και τοποθετώντας στρατιώτες στα σύνορα. Για να πραγματοποιηθούν όλα τα παραπάνω χρειαζόνταν χρήματα, τα οποία συγκεντρώνονταν από τους φόρους. Μάλιστα το 378/7 π.Χ. ορίστηκε η πολεμική εισφορά για την οποία είχε διοριστεί ειδικός ταμίας, που ασχολούνταν με στρατιωτικά θέματα. Κάποια από τα χρήματα που συγκέντρωνε το συγκεκριμένο ταμείο, χρησιμοποιούνταν για την οχύρωση της υπαίθρου. Κρίνοντας από τις παραπάνω βελτιώσεις που είχαν πραγματοποιηθεί στο αμυντικό σύστημα της Αττικής, ο Ober πιστεύει ότι η οχύρωση της υπαίθρου της Αττικής είχε ολοκληρωθεί, μέχρι τα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ. (Ober 1985, 99-100). Οι

Πετροπουλάκου-Πεντάζος αναφέρουν ότι στα ελληνιστικά χρόνια το αμυντικό σύστημα της Αττικής ενισχύθηκε. Μάλιστα είναι πιθανό πύργοι και οχυρά που χρονολογούνται στα ελληνιστικά χρόνια, να έχουν χτιστεί στα θεμέλια αμυντικών εγκαταστάσεων των κλασικών χρόνων (Πετροπουλάκου-Πεντάζος 1979, 57).

Οχυρωμένη ήταν και η Μεγαρίδα σε όλη την επικράτειά της, η οποία εντοπίζεται αδρομερώς από τον Κιθαιρώνα έως τον Ισθμό της Κορίνθου. Υπάρχουν επιγραφές του τέλους του 3^{ου} αιώνα π.Χ. από τα Μέγαρα και τα Αιγόσθενα, οι οποίες δίνουν στοιχεία για τον αριθμό των στρατεύσιμων εφήβων που διέθετε η κάθε πόλη. Φαίνεται λοιπόν, ότι τα Μέγαρα είχαν 550 άνδρες και τα Αιγόσθενα 175 από όλες τις μάχιμες κλάσεις. Αν υποθέσουμε ότι είχαν και οι Παγές άλλους 175, τότε συνολικά ο μάχιμος πληθυσμός του κράτους των Μεγάρων πρέπει να κυμαινόταν στους 900-1000 άνδρες περίπου. Εξάλλου, είναι βέβαιο ότι στο μάχιμο σώμα της Μεγαρίδας θα συμμετείχαν στρατιώτες και από τις υπόλοιπες περιοχές της Μεγαρίδας, οπότε συμπεραίνουμε ότι η αμυντική δύναμη των Μεγαρέων την ίδια περίοδο ήταν αρκετά αξιόλογη (Σακελλαρίου-Φαράκλας 1972, 35-36).

Εκτός από την Αττική και τη Μεγαρίδα, και η Βοιωτία είχε ένα ανεπτυγμένο αμυντικό δίκτυο στα κλασικά χρόνια, γιατί ως καλλιεργήσιμη περιοχή ήταν πρόκληση για επιδρομές. Επιπλέον βρισκόταν μόνιμως σε αντιπαράθεση με την Αττική και τα σύνορα των δύο περιοχών δεν ήταν ποτέ απολύτως σταθερά. Η κατοχή της Βοιωτίας από τους Σπαρτιάτες (370 π.Χ.), της έδωσε το έναυσμα να προστατευθεί με τη δημιουργία οργανωμένου συστήματος άμυνας, κέντρο του οποίου αποτελούσε η Θήβα. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο σύστημα άμυνας, το οποίο διέθετε οχυρά, φρουκτώρια και οχυρωμένες ακροπόλεις των πόλεων-κρατών της Βοιωτίας. Φαίνεται λοιπόν ότι το αμυντικό δίκτυο της Βοιωτίας έμοιαζε σε μεγάλο βαθμό με αυτό της Αττικής. Παρόμοιο σύστημα άμυνας πρέπει να υπήρχε επίσης, σύμφωνα με τον Fossey, στη νότια και ανατολική πλευρά της Κωπαιδίας κατά την αρχαϊκή περίοδο (Fossey 1992, 116-123).

Οχυρώσεις: ρόλος και λειτουργία

Σε γενικές γραμμές η άμυνα της χώρας της Αττικής ήταν εξαρτημένη από την ανάγκη να χρησιμοποιούν όσο το δυνατόν λιγότερους άνδρες και εφόδια. Υπήρχαν οχυρά στην περιφέρεια της Αθήνας και του Πειραιά, αλλά και κατά μήκος των συνόρων. Τα οχυρά που βρίσκονταν κοντά στο άστυ, αποτελούσαν κύριες αμυντικές προτεραιότητες των Αθηναίων και μάλλον ήταν μόνιμα επανδρωμένα, για να είναι πάντοτε σε επιφυλακή (Μυηη 1993, 6). Στον πόλεμο, σκοπός των οχυρών αυτών ήταν η φύλαξη περιοχών της υπαίθρου από επιθέσεις μικρής κλίμακας, ενώ σε περιπτώσεις μεγάλου κινδύνου στέλνονταν ενισχύσεις για να αποκόψουν τυχόν εισροές εχθρικών δυνάμεων στη χώρα της Αττικής. Μεταξύ των οχυρών κυκλοφορούσαν σε συχνά διαστήματα *περίπολοι* για να ενισχύσουν τον έλεγχο της υπαίθρου. Στην προστασία της υπαίθρου εντασσόταν η φύλαξη σημαντικών δρόμων, τόσο για την προστασία του εμπορίου όσο και για την παρεμπόδιση της διέλευσης εχθρικού στρατού. Τα φρουκτώρια/οχυρά ήταν χτισμένα είτε στην κορυφή κάποιου υψώματος, είτε στις πλαγιές του, ώστε να έχουν καλή ορατότητα προς τη γύρω περιοχή.

Τα φρούρια ήταν είτε επιδιορθωμένες οχυρώσεις του 6^{ου} και 5^{ου} αιώνα π.Χ., είτε καινούριες κατασκευές. Όλα πάντως ανήκαν σε δίκτυο άμυνας και είχαν οπτική επαφή μεταξύ τους. Κάποια φρούρια, όπως για παράδειγμα η Φυλή, φαίνονταν από την Αθήνα. Για να υπάρχει οπτική επαφή ανάμεσα στην Αθήνα

και τα συνοριακά οχυρά της, φτιάχνονταν ενδιάμεσοι σταθμοί, όπως για παράδειγμα στον Κορυθαλλό (βλ. αρ. 56), στο Βελατούρι (βλ. αρ. 15), στο Καντήλι (βλ. αρ. 27), στο λόφο Κουτούπα του Μάτζα (βλ. αρ.32 & εικ.23), στα Κούνδουρα (βλ. αρ.17) και στο Σταυροκοράκι (βλ. αρ. 2). Αν ένα συνοριακό οχυρό έβλεπε έναν εισβολέα να πλησιάζει στην Αττική, έστελνε διαδοχικά, μέσω των γειτονικών του φρουκτωρίων, μήνυμα στην Αθήνα για να σταλούν ενισχύσεις στη συγκεκριμένη θέση. Τα οπτικά – κατεξοχήν - μηνύματα μεταδίδονταν με τη μορφή φωτιάς ή καπνού.

Ο Αινείας Τακτικός (F III, Loeb) αναφέρει ότι τα μηνύματα που μεταδίδονταν μεταξύ των φρουκτωρίων ήταν συνήθως: «ιππικό, οπλίτες, πεζικό και ιππικό έρχονται προς τη χώρα, πλοία, σιτηρά». Τα δύο τελευταία μηνύματα «πλοία» και «σιτηρά» προέρχονταν, όπως είναι φυσικό από παραλιακά φρουκτώρια, όπως ήταν για παράδειγμα το Σούνιο (Ober 1985,195-198). Επειδή είναι φυσικό ότι η άφιξη των ενισχύσεων στη θέση που κινδύνευε δεν πραγματοποιούνταν σύντομα, οι στρατιώτες του φυλακείου/οχυρού καθυστερούσαν τη διέλευση του εχθρού, πετώντας εναντίον του πέτρες, βέλη και βλήματα φωτιάς. Αν όμως ούτε έτσι κατάφερναν να εμποδίσουν τον εχθρό, τότε παρέμεναν εντός του οχυρού και περίμεναν την άφιξη των ενισχύσεων, καθώς τα οχυρά ήταν κατασκευασμένα με τέτοιο τρόπο, ώστε να παρέχουν τη μεγαλύτερη δυνατή ασφάλεια στους στρατιώτες που διέμεναν εκεί. Αν ο εχθρός επέλεγε να προσπεράσει το οχυρό και να συνεχίσει την πορεία του - περίπτωση ιδιαίτερα λογική και πιθανή – τότε οι στρατιώτες του οχυρού προκαλούσαν τον εχθρό να τους επιτεθεί (Munn 1993, 20).

Τα φρούρια χρησιμοποιούνταν και σε άλλες περιπτώσεις εκτός από την άμυνα των συνόρων της πόλης-κράτους. Προστάτευαν τους ταξιδιώτες από κάθε είδους επιθέσεις, προστάτευαν την ύπαιθρο από ζωοκλοπές και λειτουργούσαν εκάστοτε ως τελωνεία, καθώς ήταν εγκατεστημένα στα σύνορα. Ο Munn υποστηρίζει ότι και κατά τη διάρκεια της ημέρας, σε περίοδο ειρήνης, τα οχυρά της υπαίθρου παρείχαν ασφάλεια στους αγρότες και διασφάλιζαν την αγροτική ζωή της γύρω περιοχής (Munn 1993, 31). Υπήρχαν βέβαια στην ύπαιθρο της Αττικής και πύργοι που ανήκαν μόνο σε αγροικίες και λειτουργούσαν ως εργαστήρια, αποθηκευτικοί χώροι ή χώροι διαμονής για τους υπηρέτες. Συχνά αυτού του είδους οι πύργοι συγχέονται με τους πύργους που ανήκαν σε οχυρά, καθώς η διάκρισή τους είναι δύσκολη, ειδικά αν έχουν υποστεί μεγάλη καταστροφή και τα στοιχεία που διαθέτουν οι μελετητές είναι ελλιπή. Ένα κριτήριο για το διαχωρισμό τους είναι η γεωγραφική τους θέση.

Διαχωρισμός των πύργων

Σύμφωνα με τον Ober κατά την περίοδο 375-275 π.Χ., παρατηρείται αλλαγή όσον αφορά στο σχεδιασμό των φυλακείων της αρχαίας Ελλάδας. Αυτή η αλλαγή πραγματοποιείται με την εμφάνιση των πολιορκητικών μηχανών, καθώς η αρχιτεκτονική των πύργων-οχυρών βασίζεται στην όσο το δυνατόν καλύτερη αντίστασή τους απέναντι στις συγκεκριμένες μηχανές. Ο Ober διακρίνει δύο «γενιές» πύργων με βάση τα παραπάνω δεδομένα. Οι πύργοι της πρώτης «γενιάς» έχουν διαστάσεις παραθύρων 0.81-1.12μ. ύψος, 0.72-0.85μ. πλάτος, το πάχος των τοίχων τους κυμαίνεται στα 0.40-0.60μ. και οι εσωτερικοί χώροι ήταν μικροί. Αντιθέτως υπήρχαν αρκετά παράθυρα. Τα δύο τελευταία στοιχεία δηλώνουν, σύμφωνα με τον Ober, ότι οι πολεμικές μηχανές που θα είχαν τοποθετήσει εντός του πύργου, πρέπει να ήταν περιορισμένων διαστάσεων. Ένα επιπλέον στοιχείο είναι ότι οι πολεμικές μηχανές που διέθεταν οι πύργοι της

πρώτης «γενιάς», ήταν φτιαγμένες έτσι, ώστε να αντιμετωπίζουν τους απλούς καταπέλτες, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν κατά την περίοδο 399-350/340 π.Χ.

Ο καταπέλτης συστροφής ανακαλύφθηκε από τους μηχανικούς του Φιλίππου Β΄ της Μακεδονίας και χρησιμοποιήθηκε ευρέως από το 300 π.Χ. περίπου και εξής. Το συγκεκριμένο είδος καταπέλτη προκαλούσε μεγάλες καταστροφές στους πύργους της πρώτης «γενιάς», καθώς η κατασκευή τους δεν ήταν ανθεκτική στα χτυπήματα των βλημάτων του. Για να αντιμετωπίσουν το νέο κίνδυνο, οι Αθηναίοι από το 325-300 π.Χ. περίπου, άρχισαν να κατασκευάζουν πιο στιβαρούς πύργους, τους οποίους περιέκλειαν με οχυρωματικό περίβολο. Εντός του οχυρωματικού περιβόλου φυλάσσονταν οι καταπέλτες του οχυρού, γιατί λόγω μεγέθους ήταν αδύνατο να τοποθετηθούν μέσα στον πύργο. Στους πύργους της πρώτης «γενιάς» ο Ober κατατάσσει τους πύργους της Αττικής και της Βοιωτίας, με χαρακτηριστικά παραδείγματα το Γυφτόκαστρο (βλ.αρ.51) και τα Αιγόσθενα (βλ.αρ.55).

Οι πύργοι της δεύτερης «γενιάς» – με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Ηράκλεια του Λάτμου στην Καρία της Μ.Ασίας – είχαν πολύ πιο στιβαρή κατασκευή σε σχέση με εκείνους της πρώτης «γενιάς». Χωρίζονται σε δύο τύπους: ο πρώτος τύπος πύργου είχε δύο ή τρία δωμάτια, ένα παράθυρο στο κέντρο του εμπρόσθιου τοίχου του ανώτερου πατώματος και ένα σε κάθε ανώτερη πλαϊνή πλευρά. Στον ανώτερο όροφο τοποθετούνταν ένας καταπέλτης. Ο δεύτερος τύπος πύργου ήταν μεγαλύτερος. Διέθετε δύο δωμάτια, δύο παράθυρα στον εμπρόσθιο τοίχο και ένα ή δύο σε κάθε πλαϊνό τοίχο. Στο οπίσθιο μέρος του ανώτερου δωματίου υπήρχαν θύρες που ήταν φαρδιές και ψηλές, ώστε να διευκολύνουν τη χρήση μεγαλύτερου καταπέλτη. Μάλλον στον ανώτερο όροφο τοποθετούνταν δύο καταπέλτες (Ober 1992, 147-155). Η χρήση των πύργων-φυλακείων που μόλις προαναφέραμε διατηρήθηκε μέχρι τον 3^ο αιώνα π.Χ.

Από τα τέλη των ελληνιστικών χρόνων και στις αρχές της ρωμαϊκής εποχής, το φαινόμενο της οχύρωσης της υπαίθρου και της δημιουργίας φυλακείων στα σύνορα των επικρατειών των ελληνικών πόλεων, σταδιακά εξαλείφθηκε. Με την επικράτηση της *pax romana* στον αρχαίο ελληνικό χώρο, έπαψε να είναι απαραίτητη η ύπαρξη οργανωμένου αμυντικού δικτύου. Όλες οι ελληνικές πόλεις-κράτη υπάγονταν πλέον στην εξουσία της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ο στρατός της οποίας ήταν υπεύθυνος για τη διατήρηση της ειρήνης στη συγκεκριμένη περιοχή. Εξάλλου, την περίοδο αυτή αλλάζει πάλι η τακτική του πολέμου: η μάχη στα σύνορα μεταφέρθηκε έξω από τα τείχη της πόλης, με άμεση συνέπεια η πολιορκία να αποτελεί το κύριο μέσο κατάκτησης μιας πόλης στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια. Είναι εύλογο λοιπόν, ότι οι πόλεις της συγκεκριμένης εποχής ενδιαφέρονταν περισσότερο να οχυρώσουν το άστυ παρά την υπαίθρο τους.

ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΠΛΕΓΜΑ

Το οικιστικό πλέγμα της Δ-ΒΔ Αττικής κατά τη χρονική περίοδο που πραγματευόμαστε αποτελείται καταρχάς από την Αθήνα, την Ελευσίνα και τα Μέγαρα. Αξιόλογοι δήμοι υπήρξαν επίσης ο Ωρωπός και ο Μαραθώνας, οι οποίοι εντοπίζονται στη ΒΑ Αττική. Ακολουθούν οι υπόλοιποι δήμοι/οικισμοί:

Πάρνηθα

1. Στα υψώματα της Αγίας Παρασκευής, μεταξύ της κορυφής Κοτρώνι (βλ. αρ. 9) και του Σπηλαίου του Πανός, εντοπίζεται ο αρχαίος δήμος της *Φυλής*.
2. Στην ανατολική Πάρνηθα βρίσκονται οι *Αφίδνες*, ακρόπολη των οποίων έχει προταθεί ότι αποτελούσε το οχυρό στο Κοτρώνι (βλ. αρ. 9).
3. Έχει υποστηριχθεί επίσης ότι ο *Δρυμός* (βλ. αρ. 7) ίσως ήταν πόλη ή πόλισμα στα σύνορα της Αττικής με τη Βοιωτία.
4. Η *Δεκέλεια*, η οποία εκτείνεται γύρω από τα πρώην ανάκτορα Τατοΐου και από το Παλαιόκαστρο (βλ. αρ. 5) έως το Κατσιμίδι (βλ. αρ. 8), υπήρξε επίσης σημαντικός δήμος της Αττικής.

Σκούρτα

1. Στο συγκεκριμένο οροπέδιο, στο σημερινό χωριό Μιούπολη (βλ. αρ. 18), τοποθετείται η αρχαία *Οινόη*.

Πατέρας

1. Βόρεια της κορυφής Λεοντάρι εντοπίζεται ο αρχαίος οικισμός της *Ερένειας*. Έχει προταθεί ότι η ακρόπολη του συγκεκριμένου οικισμού ταυτίζεται με το οχυρό του Αγίου Γεωργίου (βλ. αρ. 21).
2. Στη ΝΑ πλευρά του όρους Πατέρα, στην περιοχή του Οσίου Μελετίου (βλ. αρ. 42), οι Πετροπουλάκου-Πεντάζος (ΑΤΟ 1979, 30) τοποθετούν τις *Μελαίνες*.

Κιθαιρώνας

1. Βόρεια της κορυφής Καρούμπαλο (βλ. αρ. 48) βρίσκονται οι *Ερυθρές*.
2. Στα βόρεια του Κιθαιρώνα και ΝΔ από τις *Ερυθρές*, βρίσκονται οι *Πλαταιές*.

Βοιωτία

1. Στα ΒΔ των *Πλαταιών* εντοπίζονται οι *Θεσπιές*.
2. Στην Πάστρα, στη θέση Κάζα ή αλλιώς Γυφτόκαστρο (βλ. αρ. 51) τοποθετούνται οι *Ελευθερές*.

Παράλια Κορινθιακού κόλπου

1. Στον όρμο της Ψάθας εντοπίζεται το σημαντικό λιμάνι *Πάνορμος*.
2. Στον ίδιο όρμο, στο σημερινό χωριό Κάτω Αλεποχώρι (βλ. αρ. 54) βρίσκονται οι *Παγές*. Ακριβώς δίπλα στις *Παγές* τοποθετείται ο οικισμός της *Αιγείρου*.
3. Στον όρμο των Αιγοςθένων, στο σημερινό χωριό Πόρτο Γερμενό (βλ. αρ. 55), βρίσκονται τα *Αιγόσθενα*.
4. Σε μικρό όρμο του Κορινθιακού κόλπου, ΒΔ από τα *Αιγόσθενα* εντοπίζονται οι *Σιφές*.
5. ΒΔ των *Σιφών*, κοντά στο Μαυροβούνι (βλ. αρ. 52), τοποθετούνται οι *Θίσβες*.

ΑΜΥΝΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Αλφαβητικός κατάλογος, των θέσεων όπου βρέθηκαν κατάλοιπα αμυντικών εγκαταστάσεων, σύμφωνα με τη γεωγραφική τους κατάταξη:

Α. Περιοχή Μαυροβουνίου

1. Βαρνάβα
2. Σταυροκοράκι

Β. Όρος Πάρνηθα

3. Αγία Μαρίνα
4. Βελέτσι
5. Δεκέλεια ή Παλαιόκαστρο
6. Δέμα
7. Δρυμός
8. Κατσιμίδι
9. Κοτρώνι
10. Λειψύδριο
11. Λημικό – Πίρεζα
12. Παλιόκαστρο-Πάνακτον
13. Τσιγκουράτι
14. Φρούριο Φυλής

Γ. Περιοχή οροπεδίου Σκούρτων

15. Βελατούρι
16. Κορυνός
17. Κούνδουρα
18. Μυούπολη-Οινόη
19. Παλαιοχώρι
20. Πλακωτό

Δ. Όρος Πατέρας

21. Άγιος Γεώργιος - Ερένεια
22. Αγία Τριάδα στο Μυρρίνι
23. Αετοκορυφή
24. Βέρδα
25. Δραμπάλα
26. Καλιακούδα
27. Καντήλι
28. Καντήλι 2
29. Καρύδι-Αχλαδοκορυφή
30. Κέρατα
31. Κέρατα 2
32. Κουτούπα του Μάτζα
33. Κυπαρίσσι
34. Μάλια Κασιώτη
35. Μάλια Ψάθα
36. Μεγάλο Βαθυχώρι
37. Μικρό Βαθυχώρι

Αττική

38. Μεγάλο και Μικρό Βαθυχώρι
39. Μούρτεζα
40. Μυρρίνι
41. Μύλος
42. Όσιος Μελέτιος
43. Παναγία, Λιθαράκια
44. Πυργάρι
45. Ράχη Ντόσκουρη
46. Τζαμάλι

Ε. Όρος Κιθαιρώνας

47. Άγιος Κωσταντίνος
48. Καρούμπαλο
49. Μά(τ)ζι

ΣΤ. Βοιωτία

50. Ασκρα
51. Γυφτόκαστρο-Ελευθερές
52. Μαυροβούνι
53. Ράχες

Ζ. Παράλια Κορινθιακού κόλπου

54. Κάτω Αλεποχώρι (Παγές)
55. Πόρτο Γερμενό (Αιγόσθενα)

Η. Όρος Αιγάλεω

56. Κορυδαλλός
57. Μονή Δαφνίου
58. Πηγαδάκι

Α. Περιοχή Μαυροβουνίου

Α/α: 1

Εικόνα: 1

Νομός: Αττικής

Δήμος: Βαρνάβα

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός: Βαρνάβα

Τοπωνύμιο: Βαρνάβα

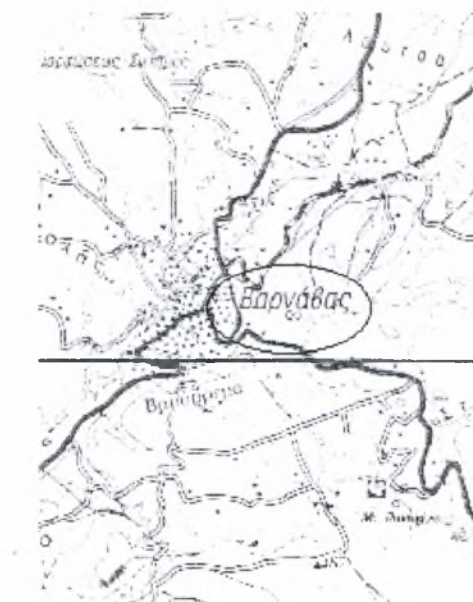
Υψόμετρο: 648μ.

Θέση: Με την ονομασία Βαρνάβας αναφέρεται συχνά η κορυφή Προφήτης Ηλίας στο Μαυροβούνι της Αττικής. Το Μαυροβούνι βρίσκεται στα ανατολικά του όρους Πάρνηθα, ανάμεσα στο σημερινό Κάλαμο και το σημερινό Μαραθώνα. Στα ΝΔ του Βαρνάβα βρίσκεται το Καπανδρίτι. Η περιοχή του Μαυροβουνίου ήταν στην αρχαιότητα το σύνορο μεταξύ Αττικής και Ωρωπίας.

Κατάλοιπα: Στη θέση Βαρνάβα σώζεται τετράγωνος πύργος με πλευρά 6.6μ., χτισμένος με τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης, ο οποίος έχει ορατότητα κυρίως προς τα νότια. Τα ευρήματα χρονολογούνται από τις αρχές έως τα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 137-138. Camp 1991, 201. Νέζης 2002, 70, 189, 227 & χάρτης 69.

Παρατηρήσεις: Όσον αφορά στο συγκεκριμένο πύργο, οι απόψεις των μελετητών δίστανται: ο Ober υποστηρίζει ότι ο πύργος μάλλον ανήκε σε αγροικία και λειτουργούσε είτε ως αποθηκευτικός χώρος των αγροτικών προϊόντων, είτε ως καταφύγιο για τους κατοίκους της αγροικίας αυτής. Ο Camp, αντιθέτως, πιστεύει ότι ο τρόπος κατασκευής του πύργου, δεν πιστοποιεί την ένταξή του σε μια αγροικία. Ο ίδιος θεωρεί τον πύργο μέρος της συνοριακής άμυνας της Αττικής, ενάντια σε ενδεχόμενη επίθεση των κατοίκων του Ωρωπού που βρίσκεται λίγο βορειότερα.

Εικ.1

Α/α: 2

Εικόνα: 2

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μαραθώνα

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός: Μαραθώνα

Τοπωνύμιο: Σταυροκοράκι

Υψόμετρο: 313μ.

Θέση: Πρόκειται για λόφο στα Α-ΒΑ του Μαραθώνα.

Κατάλοιπα: Σώζονται ερείπια κυκλικού φυλακείου με διάμετρο 6μ. Διατηρείται σε ύψος 0.50μ., και χρονολογείται στα τέλη της δεκαετίας του 390 – αρχές δεκαετίας 380 π.Χ. Έχει βρεθεί επίσης θραύσμα από κάρναρος το οποίο χρονολογείται στον 4^ο/3^ο αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 133-134. Νέζης 2002, 232.

Παρατηρήσεις: Το συγκεκριμένο φυλακείο έχει πολύ καλή θέα προς την πεδιάδα και την ακτή του Μαραθώνα, έχει προταθεί λοιπόν ότι η κατασκευή του αποσκοπούσε στον έλεγχο της περιοχής αυτής, καθώς βρισκόταν στη βόρεια συνοριακή γραμμή της Αττικής.

Εικ.2

Β. Όρος Πάρνηθα

Α/α: 3

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Αυλώνας

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Αγία Μαρίνα

Υψόμετρο: 335μ.

Θέση: Η Αγία Μαρίνα είναι εξωκλήσι στη ΒΔ Πάρνηθα, ανάμεσα στα ρέματα Σούσι και Μαυρόρεμα. Βρίσκεται ΒΔ από το Λημικό (βλ. αρ. 11).

Κατάλοιπα: Κοντά στην Αγία Μαρίνα έχει εντοπιστεί πύργος κυκλικού σχήματος, κατεστραμμένος στο μεγαλύτερο μέρος του και γι' αυτό το λόγο είναι δύσκολο να χρονολογηθεί. Σώζονται μόνο 4 δόμοι της θεμελίωσης και 2 δόμοι του δεύτερου επιπέδου. Ο πύργος αυτός έχει διάμετρο 7.3μ. και είναι χτισμένος με ψευδοϊσόδομο σύστημα. Μεγάλος αριθμός πεσμένων λιθοπλίνθων έχει βρεθεί γύρω από τον πύργο, στοιχείο που δείχνει ότι κατά το παρελθόν ο πύργος πρέπει να ήταν αρκετά ψηλός. Δεν έχει βρεθεί χρονολογήσιμη κεραμική. Αξιόλογο εύρημα είναι μια μυλόπετρα.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 134-135. Νέζης 2002, 181 & χάρτης 97.

Παρατηρήσεις: Λόγω της μεγάλης φθοράς που έχει υποστεί δεν υπάρχουν στοιχεία που να δίνουν μια ξεκάθαρη εικόνα της λειτουργίας του. Ο Ober πιστεύει ότι ο πύργος μάλλον ανήκε σε αγροτική κατοικία, επιχείρημα που βασίζεται στην εύρεση της μυλόπετρας και στην περιορισμένη ορατότητα του πύργου προς όλες τις κατευθύνσεις.

Α/α: 4

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Αφιδνών

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Βελέτσι ή Μπελέτσι

Υψόμετρο: 840μ.

Θέση: Πρόκειται για κορυφή στη ΒΑ πλευρά της Πάρνηθας. Βρίσκεται ΒΔ από τις σημερινές Αφίδνες. Ονομάζεται αλλιώς και Μπελέτσι, ενώ στο χάρτη της Γ.Υ.Σ. αναφέρεται με την ονομασία Κορφή. Στην αρχαιότητα η κορυφή αυτή ονομαζόταν Φελλεύς και οι κάτοικοί της Φελλεείς (Στεφ.Βυζ. s.v. & Νέζης 2002, 217 & ΜΕΕ τ.23).

Κατάλοιπα: Στο Βελέτσι σώζεται κυκλικό τείχος που περικλείει κατάλοιπα κτηρίων. Το τείχος έχει καταρρεύσει σε μεγάλο βαθμό στην ανατολική πλευρά, ενώ στα ΒΔ δεν υπάρχει καθόλου τείχος, καθώς η πλαγιά είναι πολύ απόκρημνη. Έχει βρεθεί επίσης μεγάλη ποσότητα αρχαίων κεραμιδιών. Η θέση χρησιμοποιήθηκε με βάση τα ευρήματα, από τα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ. έως τις αρχές του 4^{ου} αιώνα π.Χ., ενώ φαίνεται ότι ξαναχρησιμοποιήθηκε και στα ρωμαϊκά χρόνια.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 144-145. Νέζης 2002, 217 και χάρτης 97. ΜΕΕ τ.23, 880.

Παρατηρήσεις: Η κορυφή Βελέτσι έχει πανοραμική θέα προς βορρά, ανατολή και δύση, στοιχείο που, σε συνδυασμό με τις υπάρχουσες οχυρώσεις, οδηγεί στην άποψη του Ober ότι οι κατασκευές στην κορυφή αυτή είχαν στρατιωτική λειτουργία, ίσως αποτελούσαν δηλαδή οχυρό της Αττικής. Δυστυχώς δεν υπάρχουν κάποιες επιπλέον πληροφορίες που να βοηθούν στην δημιουργία μιας εμπειριστατωμένης άποψης σχετικής με τη χρήση των οχυρωματικών αυτών εγκαταστάσεων.

Α/α: 5

Εικόνα: 3

Νομός: Αττικής

Δήμος: Κρυονερίου

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Δεκέλεια ή Παλαιόκαστρο στο Τατόι

Υψόμετρο: 506μ.

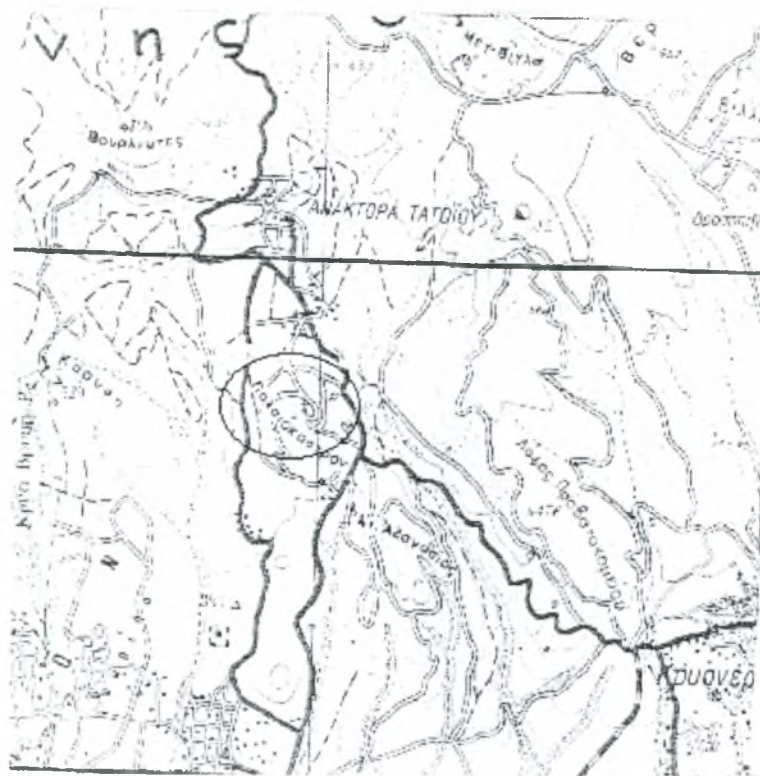
Θέση: Δεκέλεια ονομάζεται η περιοχή που εκτείνεται γύρω από τα πρώην ανάκτορα Τατοΐου και από το Παλαιόκαστρο έως το Κατσιμίδι (βλ.αρ.8). Η περιοχή αυτή ταυτίζεται με την αρχαία Δεκέλεια. Πιο συγκεκριμένα, το Παλαιόκαστρο – το οποίο ονομάζεται αλλιώς και Παλαιόπυργος λόγω των αρχαίων καταλοίπων που σώζονται εκεί -- είναι λόφος με υψόμετρο 506μ. στη ΝΑ Πάρνηθα και ταυτίζεται με την ακρόπολη της αρχαίας Δεκέλειας.

Κατάλοιπα: Στο λόφο του Παλαιόκαστρου σώζεται πολυγωνικό τείχος, που περιβάλλει κατάλοιπα κτηρίων. Σώζονται επίσης κάποια θεμέλια που αποδίδονται μάλλον σε φυλακείο. Το τείχος έχει υποστεί αρκετές φθορές, γι' αυτό και σώζονται μόνο λίγα τμήματά του. Τα ευρήματα δηλώνουν χρήση της θέσης στα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 13-14, 36 & 141-142. Νέζης 2002, 92, 194, 222 & χάρτης 97.

Παρατηρήσεις: Η Δεκέλεια ως γνωστόν υπήρξε σημαντικός δήμος της Αττικής και είναι πολύ πιθανό να διέθετε οχυρωμένη ακρόπολη. Έχει προταθεί λοιπόν ότι τα οχυρωματικά κατάλοιπα και τα αρχαία κτίσματα στο λόφο του Παλαιόκαστρου πρέπει να ταυτιστούν με την ακρόπολη της αρχαίας Δεκέλειας. Οι απόψεις όμως εδώ διίστανται, καθώς άλλοι μελετητές ταυτίζουν την οχυρωμένη ακρόπολη της αρχαίας Δεκέλειας με το σημερινό Κατσιμίδι, το οποίο είναι επίσης ύψωμα και βρίσκεται βόρεια από το Παλαιόκαστρο. Μια τρίτη εκδοχή είναι η αναφορά της Δεκέλειας / Παλαιόκαστρου απλώς ως φρουρίου, χωρίς να προσδιορίζεται αν αυτό αποτελούσε την οχυρωμένη ακρόπολη της αρχαίας Δεκέλειας.

Προβληματισμός υπάρχει επίσης σχετικά με το ποιος ήταν ο κάτοχος του φρουρίου της Δεκέλειας. Με βάση τα ιστορικά δεδομένα, το 413 π.Χ. οι Σπαρτιάτες ιδρύουν το φρούριο αυτό και εγκαθίστανται εκεί, με σκοπό να πιέσουν την Αθήνα, στις κρίσιμες στιγμές του Πελοποννησιακού πολέμου. Μάλιστα ο Ober εξηγεί ότι, αν και οι Αθηναίοι είχαν προβεί από νωρίς στη διαδικασία του *επιτειχισμού*, δηλαδή τη δημιουργία αμυντικών εγκαταστάσεων στην ύπαιθρο, οι Σπαρτιάτες έκαναν το πρώτο τους, αν και καθυστερημένο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση, ιδρύοντας το φρούριο στη Δεκέλεια. Ο ίδιος όμως υποστηρίζει ότι τα ευρήματα στο λόφο του Παλαιόκαστρου δηλώνουν χρήση του φρουρίου και από τους Αθηναίους. Θεωρεί λοιπόν ότι από τον 4^ο αιώνα π.Χ. και μετά στρατοπέδευαν εκεί οι Αθηναίοι, χρησιμοποιώντας το οχυρό ως ορμητήριο και παρατηρητήριο, διότι ο λόφος έλεγχε το δρόμο που οδηγούσε από τον Ωρωπό προς της Αθήνα.

Εικ.3

Α/α: 6

Εικόνα: 4

Νομός: Αττικής

Δήμος: Άνω Λιοσίων

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Δέμα

Υψόμετρο:

Θέση: Δέμα ονομάζεται η περιοχή στον αυχένα μεταξύ των βουνών Πάρνηθα και Αιγάλεω. Στο παρελθόν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα στο Δέμα ονομάζονταν «τείχος της περιοχής Αιγάλεω-Πάρνηθας ή τείχος των Άνω Λιοσίων», λόγω της ομώνυμης γειτονικής περιοχής. Η εικόνα των βουνών που βρίσκονται στην Δ-ΒΔ Αττική διακόπτεται από τρία περάσματα: το νότιο πέρασμα οδηγεί από τον Πειραιά προς την χερσόνησο του Σκαραμαγκά, η οποία βρίσκεται στον κόλπο της Σαλαμίνας. Το κεντρικό πέρασμα, που διασχίζει το Δαφνί (βλαρ.57), οδηγεί ανάμεσα από τη θάλασσα και το όρος Αιγάλεω, στην παράκτια πεδιάδα χαμηλότερα. Ενώ το τρίτο πέρασμα, είναι το πλατύ άνοιγμα που δημιουργείται βόρεια από το όρος Αιγάλεω και εκτείνεται μέχρι την Πάρνηθα. Αυτό το τελευταίο άνοιγμα φράζεται τεχνητώς από τα κτίσματα στο Δέμα.

Κατάλοιπα: Σώζεται **τείχος** το οποίο με βάση την κεραμική χρονολογείται στον 4^ο/3^ο αιώνα π.Χ. Το τείχος είναι χτισμένο από αργούς λίθους, χωρίς συνδετικό υλικό, έχει ισχυρή επιφάνεια από μεγάλες πέτρες που ενώνονται με μερικά μικρότερα βύσματα. Εκτείνεται βόρεια από τις βόρειες πλαγιές του όρους Αιγάλεω κατά μήκος των δύο λόφων που στέκονται στα στενά του περάσματος και πάνω στη πλαγιά του νοτιότερου σημείου της Πάρνηθας, καλύπτοντας μια συνολική απόσταση 4.360μ. Το τείχος διέθετε επάλξεις, που στόχευαν στην αποφυγή της κατάληψης του τείχους από τον εχθρό. Υπήρχαν επίσης έξοδοι αρκετά ευρείες για να χρησιμοποιηθούν σε περίπτωση κινδύνου ή αντεπίθεσης από ομάδες στρατιωτών. Διακρίνονται επίσης δύο μεγάλες πύλες, μία στα βόρεια και μία στα νότια, οι οποίες φαίνεται ότι εξυπηρετούσαν δύο βασικούς δρόμους. Το τείχος χωρίζεται σε δύο τομείς με βάση τον τρόπο κατασκευής του και την κατεύθυνση που ακολουθεί: α) ο πρώτος ή νότιος τομέας διατρέχει το άνοιγμα στην αρχή του όρους Αιγάλεω, έχει στιβαρή κατασκευή, διατηρείται πολύ καλά και αποτελεί το πιο βασικό σημείο του τείχους, β) ο δεύτερος ή βόρειος τομέας ακολουθεί μία κατεύθυνση ΒΔ προς την Πάρνηθα και έχει πιο χαλαρή κατασκευή σε σχέση με τον πρώτο τομέα. Δυστυχώς αυτό το τμήμα του τείχους δεν σώζεται καλά.

Παρατηρώντας τα τείχη του πρώτου τομέα διακρίνουμε δύο είδη χτισίματος: α) όταν το τείχος ακολουθεί τη φυσική κλίση του εδάφους, δημιουργούνται διαφορετικά τμήματα, όπου το μήκος του τείχους κυμαίνεται από 45μ. – 105μ. και το πάχος του κυμαίνεται από 1.50μ. – 1.80μ. Στα τμήματα αυτά, καλά δουλεμένοι δόμοι σχηματίζουν δύο μέτωπα – εμπρόσθιο και οπίσθιο, το εσωτερικό των οποίων γεμίζεται με επιχωμάτωση, ενώ υπάρχει και τεχνητή ράμπα που συνδέει το τείχος με το επικλινές έδαφος, β) όταν το έδαφος είναι επίπεδο, το μήκος του τείχους κυμαίνεται από 24μ. – 37μ. και το πάχος του κυμαίνεται από 2.70μ. – 2.80μ. Τα δύο μέτωπα του τείχους στέκονται ελεύθερα στο χώρο. Γενικότερα, ο πρώτος τομέας του τείχους αποτελείται από 53 σημεία όσον αφορά στις διαστάσεις του, δηλαδή 39 στενά σημεία και 14 ευρύτερα. Σώζονται συνολικά 50 επάλξεις και 2 θύρες.

Αντιθέτως τα τείχη του δεύτερου τομέα, που εκτείνεται από την βόρεια πλαγιά του όρους Αιγάλεω μέχρι την Πάρνηθα, είχαν σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να μοιάζουν με μια συνεχή γραμμή που δεν διακόπτεται από επάλξεις ή άλλες μικρότερες κατασκευές. Το τείχος στον τομέα αυτό είχε πάχος 1μ., ήταν φτιαγμένο κυρίως από επιχωμάτωση, ενώ δεν υποδηλώνεται πουθενά η ύπαρξη ράμπας. Κοντά στο Δέμα έχουν βρεθεί και κάποια επιπλέον τείχη και κτίσματα που ίσως σχετίζονται με αυτό. Τα τείχη αυτά επειδή σώζονται αποσπασματικά και είναι δύσκολο να χρονολογηθούν χαρακτηρίζονται από τον Μυνη με τον όρο "rear walls ή ghost walls". Στο πλάτωμα βόρεια του σιδηροδρόμου, 13μ. από το Δέμα, σώζεται επίσης μια ιδιωτική οικία, ενώ 3χλμ. δυτικά από το Δέμα σώζεται μικρή μόνιμη εγκατάσταση με δικό της οχυρωμένο καταφύγιο.

Στην κορυφή του ψηλότερου λόφου που δεσπόζει στο πέρασμα ανάμεσα στο Αιγάλεω και την Πάρνηθα και ονομάζεται Πυργάθι, σώζεται κυκλικό **φυλακείο**, κατασκευή που προφανώς παρείχε μεγαλύτερη σταθερότητα. Το φυλακείο σώζεται σήμερα σε ύψος 2μ. αλλά αν διέθετε στο παρελθόν δύο ορόφους, τότε θα πρέπει το ύψος του να έφτανε περίπου τα 8μ., ενώ αν διέθετε τρεις ορόφους, το ύψος του θα πρέπει να έφτανε τα 11μ. Δεν έχουν διατηρηθεί κατάλοιπα της θύρας του ισογείου του φυλακείου, ούτε ίχνη από εσωτερικούς τοίχους και δωμάτια, γεγονός που οδηγεί στην άποψη ότι η θύρα και τα διαχωριστικά των δωματίων του φυλακείου πρέπει να είχαν κατασκευαστεί από φθαρτά υλικά, για παράδειγμα ξύλο. Το φυλακείο φαίνεται ότι είχε θεμελιωθεί επάνω σε σταθερή βάση, αλλά η επιφάνεια της βάσης αυτής έχει διαταραχθεί. Στην επιφάνεια του πατώματος του φυλακείου προσαρμοζόταν ένα κεντρικό δοκάρι που στήριζε τη στέγη. Προβληματισμός επικρατεί σχετικά με το σχήμα της στέγης: τα κατάλοιπα δείχνουν ότι μάλλον ήταν τετράγωνη, όμως οι μελετητές απορούν πως μπορεί μια τετράγωνη στέγη να προσαρμοστεί σε ένα κυκλικό κτίσμα. Ο Μυνη προτείνει ότι η στέγη ίσως ήταν πυραμιδοειδής (Μυνη 1993, 89).

Γύρω από το φυλακείο βρέθηκε μικρή ποσότητα κεραμικής. Η σύσταση του εδάφους στα περίχωρα του πύργου αποτελείται από κοκκινόχωμα, κεραμίδια και θραύσματα ανακατεμένα με χώμα, που χρησιμοποιήθηκαν ως γέμισμα για την κατασκευή των θεμελίων του πύργου. Το φυλακείο στο Δέμα περιβαλλόταν από τείχη, κύρια και δευτερεύοντα. Τα δευτερεύοντα τείχη είχαν ακανόνιστο σχήμα και στη θεμελίωση τους έχουν βρεθεί όστρακα, που δηλώνουν ότι τα τείχη αυτά χτίστηκαν προτού τοποθετηθούν τα κεραμίδια της στέγης του φυλακείου. Φαίνεται ότι στο χώρο αυτό υπήρχε ένα πρωτεύον κτίσμα, που ήταν το φυλακείο και δευτερεύοντα κτίσματα, που ήταν τα τείχη που το περιέβαλαν. Από την αρχαιολογική έρευνα που έχει πραγματοποιηθεί στην περιοχή, προκύπτει ότι υπήρχαν δύο φάσεις κατασκευής και χρήσης των κτισμάτων του συγκεκριμένου χώρου, δηλαδή το φυλακείο χτίστηκε σε διαφορετική χρονική περίοδο από τα τείχη. Σύμφωνα με τον Μυνη το φυλακείο χτίστηκε για πρώτη φορά στην περίοδο 425-375 π.Χ. περίπου, αλλά επαναχρησιμοποιήθηκε μάλλον κατά το 340-300 π.Χ.

Στην περιοχή που βρίσκεται το φυλακείο του Δέματος, σώζονται και δύο ακόμη πύργοι που ίσως σχετίζονται με αυτό. Ο πρώτος πύργος ή 'Wall Tower', είναι κυκλικός με ελλειψοειδή περίβολο, διατηρείται αρκετά καλά και διαθέτει στιβαρή κατασκευή. Η περιοχή που τον περικλείει δεν περιλαμβάνει άλλα κτίσματα. Ο δεύτερος ή 'Aigaleos Tower' βρίσκεται νότια από τον προηγούμενο, είναι χτισμένος με πολυγωνικό-τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης, σώζεται σε ύψος 0.90μ. και διαθέτει οχυρωματικό περίβολο αποτελούμενο από στιβαρή βάση καλυμμένη με επιχωμάτωση. Υπάρχουν και άλλα κατάλοιπα στην περιοχή,

Αττική

αλλά δεν έχει εξακριβωθεί ακόμη αν είναι πύργοι ή οχυρώσεις ή άλλου είδους κατασκευές που σχετίζονται με το Δέμα.

Βιβλιογραφία: Jones, Sackett, Eliot 1957, 152-183. Πετροπουλάκου-Πεντάζος ΑΤΟ 1979, 50. Ober 1985, 150-151. Μυνη 1993, 11-14 & 47-123. Νέζης 2002, 194.

Παρατηρήσεις: Σύμφωνα με τον Μυνη το Δέμα είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα ευκαιριακού οχυρού. Το τείχος του ήταν συνοριακό, σχεδιασμένο να εμποδίσει ενδεχόμενη εχθρική εισβολή από το πέρασμα μεταξύ Αιγάλεω και Πάρνηθας και να υποστηρίξει το στρατό σε περίπτωση που γίνεται μάχη στην πεδιάδα. Πιο αναλυτικά σχετικά με τη χρήση του Δέματος, ο Μυνη θεωρεί ότι το τείχος και το φυλακείο χτίστηκαν κατά πάσα πιθανότητα από τους Αθηναίους, γιατί ήταν εμφανές ότι αν ο εχθρός ήθελε να εισχωρήσει από το λεκανοπέδιο της Ελευσίνας στο λεκανοπέδιο της Αττικής, θα έπρεπε να περάσει από αυτό το σημείο, που ήταν και ο πιο προσιτός δρόμος για να διεισδύσει ένας μεγάλος στρατός στην Αττική.

Η κατασκευή του Δέματος δείχνει ότι αυτό δεν ήταν μέρος του καθιερωμένου αμυντικού συστήματος της Αττικής και δεν υπήρχαν εκεί μόνιμα εγκατεστημένοι στρατιώτες. Με αυτή την άποψη συμφωνούν και οι Πετροπουλάκου-Πεντάζος, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η οχύρωση στο Δέμα πρέπει να πραγματοποιήθηκε εσπευσμένα για την αντιμετώπιση μιας συγκεκριμένης εισβολής, πιθανότατα των Μακεδόνων μετά τη μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.), και όχι για να ενταχθεί στο γενικότερο σύστημα άμυνας της Αττικής. Πάντως λόγω της μεγάλης έκτασης της οχύρωσης, πρέπει να χρειαζόταν μάλλον η παρουσία σημαντικού αριθμού στρατιωτών για να το υπερασπιστούν. Σε γενικές γραμμές η μάχιμη δύναμη του Δέματος αποτελούνταν από ελαφρά οπλισμένους στρατιώτες (ψιλούς), πελταστές, οπλίτες και ιππικό. Όσον αφορά στην αποτελεσματικότητα του Δέματος ως φρουρίου, μπορούμε να πούμε ότι ήταν δύσκολο να κατακτηθεί χάρη στη στιβαρή και ισχυρή οχύρωσή του. Μεγάλη στρατηγική σημασία για τους αμυνόμενους, που βρίσκονταν εντός του Δέματος, είχαν οι κορυφές των λόφων που βρίσκονταν στα βόρεια, καθώς από εκεί μπορούσαν να ελέγχουν καλύτερα την γύρω περιοχή. Μάλιστα στην περιοχή Καλιστίρι βρισκόταν η κύρια έξοδος από τον βόρειο λόφο. Εκεί υπήρχε οδός που χρησιμοποιούνταν ειδικά για την μετακίνηση του στρατού και του ιππικού που διέμενε στο Δέμα. Αντιθέτως, η πρόσβαση στο Δέμα ήταν πιο εύκολη από τις νότιες παρυφές των λόφων.

Σύγχυση φαίνεται ότι επικρατεί μεταξύ των μελετητών όσον αφορά στη χρονολόγηση του οχυρού στο Δέμα. Ο Μυνη χρονολογεί το τείχος σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα στο Βοιωτικό πόλεμο (378-375 π.Χ.) ή μετά την τελευταία σπαρτατική επίθεση στον Αρχιδάμειο πόλεμο (431-421 π.Χ.), ενώ στο φυλακείο διακρίνει, όπως προαναφέραμε, δύο χρονολογικές φάσεις: η πρώτη είναι στο 425-375 π.Χ. και η δεύτερη στο 340-300 π.Χ. περίπου. Μάλιστα επειδή οι λόφοι γύρω από το Δέμα χρησιμοποιούνταν ανέκαθεν ως μελισσότοποι, ο Μυνη πιστεύει ότι είναι πιθανό η εκτροφή μελισσών να ήταν ο μόνος λόγος επανάχρησης του πύργου στο Δέμα κατά την περίοδο 340-300 π.Χ. Ο ίδιος επίσης αναφέρει ότι το Δέμα δεν πρέπει να χτίστηκε εξαιτίας του Θηβαϊκού πολέμου, γιατί χρησιμεύει για προστασία μόνο από τα δυτικά και όχι από τα βόρεια. Για τους ίδιους λόγους δεν πρέπει να χτίστηκε ούτε για να αντιμετωπίσει τους Μακεδόνες, ούτε κατά το Λαμιακό πόλεμο (323-322 π.Χ.), διότι το Δέμα όπως και άλλα συνοριακά οχυρά δεν ανήκαν στο αμυντικό δίκτυο των Αθηναίων τη δεκαετία του 330 π.Χ.

Οι Jones, Sackett και Eliot χρονολογούν το οχυρό στο Δέμα στο 337 π.Χ., ενώ ο McCredie το χρονολογεί στο Χρεμωνίδειο πόλεμο (269/8-262 π.Χ.). Ο Ober τοποθετεί την κατασκευή του οχυρού στα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Άλλοι μελετητές υποστηρίζουν ότι το τείχος στο Δέμα χτίστηκε την περίοδο 403 - 400 π.Χ., όταν την Ελευσίνα κατείχαν οι εξόριστοι Τριάκοντα τύραννοι. Η άποψη αυτή δεν είναι τόσο ισχυρή, γιατί οι σχέσεις μεταξύ Αθήνας και Ελευσίνας εκείνη την περίοδο δεν ήταν τόσο προβληματικές, ώστε να δικαιολογούν τη δημιουργία μιας τέτοιας αμυντικής οχύρωσης στο πέρασμα Πάρνηθας – Αιγάλεω. Εξάλλου είναι εύλογο ότι οι τύραννοι της Ελευσίνας είχαν δικαίωμα να κινούνται ελεύθερα στην Αττική ή όπου αλλού είχαν υποχρεώσεις. Το Δέμα λοιπόν ανήκε στην άμυνα των Αθηναίων, οι απόψεις όμως ποικίλουν όσον αφορά στην περίοδο κατασκευής και χρήσης της συγκεκριμένης οχύρωσης.

Εικ.4

Δ/α: 7

Εικόνα: 5

Νομός: Βοιωτίας

Δήμος: Πύλης

Επαρχία: Θηβών

Οικισμός: Πρασίνου

Τοπωνύμιο:

Υψόμετρο:

Θέση: Ο *Δρυμός* ήταν μάλλον φρούριο στα σύνορα της Αττικής και της Βοιωτίας, στο οροπέδιο των Σκούρτων. Γειτονεύει με το οχυρό Πάνακτον.

Βιβλιογραφία: Πετροπουλάκου-Πεντάζος, ΑΤΟ 1979, 29. Ober 1985, 226. Ματθαίου, HOROS 10-12(1992-1998), 171-176.

Κατάλοιπα: Ο Ματθαίου βασιζόμενος σε αρχαίες πηγές (Scholia Demosthenica II Leipzig 1986, in sr.19,326), (Arist.fragm.F612) και επιγραφές (IG II2 1672, 271-272) υποστηρίζει ότι ο *Δρυμός* ήταν πόλη ή πόλισμα ή πιθανώς φρούριο στα σύνορα της Αττικής με τη Βοιωτία.

Παρατηρήσεις: Η επικράτειά του Δρυμού καλλιεργούνταν σε μικρό βαθμό κατά τον 4^ο αιώνα π.Χ., ίσως από ή εκ μέρους των στρατιωτών που διέμεναν στο Πάνακτον. Δεν είναι τυχαίο ότι ο *Δρυμός* αναφέρεται συχνά στις αρχαίες πηγές σε συσχέτισμό με το οχυρό Πάνακτον. Αξίζει να αναφέρουμε ότι ο *Δρυμός* αποτελούσε μόνιμη αιτία αντιπαράθεσης μεταξύ Αθηναίων και Βοιωτών. Η Πετροπουλάκου και ο Πεντάζος τοποθετούν την περιοχή του *Δρυμού* μεταξύ του οχυρού στο Πλακωτό (βλ. αρ. 20) και της πεδιάδας Μάζι. Οι ίδιοι αναφέρουν ότι οι φιλολογικές πηγές έχουν συνδέσει κατά καιρούς το *Δρυμό* με την περιοχή του Ωρωπού, αυτή η πληροφορία όμως δεν είναι επιβεβαιωμένη.

Εικ.5

Α/α: 8

Εικόνα: 6

Νομός: Αττικής

Δήμος: Κρυονερίου

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Κατσιμίδι

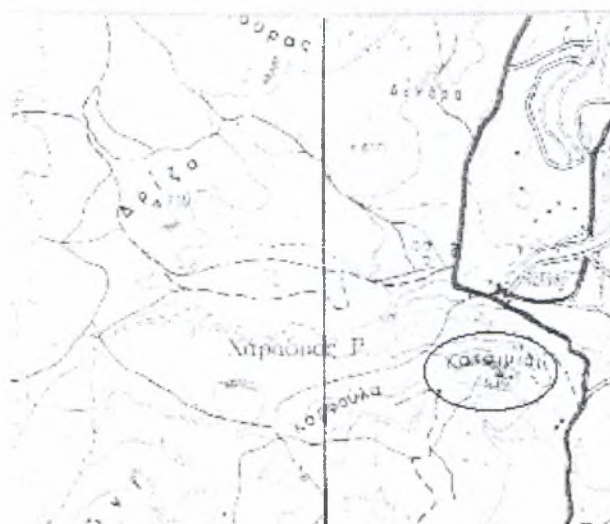
Υψόμετρο: 849μ.

Θέση: Πρόκειται για κορυφή στην ανατολική πλευρά της Πάρνηθας, βόρεια από το Παλιόκαστρο (βλ. αρ. 12) και ΝΔ από τις Αφίδνες.

Κατάλοιπα: Έχουν εντοπιστεί εκτεταμένα, αλλά κατεστραμμένα κατάλοιπα οχυρωματικών κατασκευών, τείχους καθώς και φυλακείο, χτισμένο με τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Το φυλακείο φαίνεται ότι έχει δύο χρονολογικές φάσεις, από τις οποίες η πρώτη ανήκει στα μέσα του 3^{ου} αιώνα π.Χ. ενώ η δεύτερη δεν έχει χρονολογηθεί. Τα υπόλοιπα κατάλοιπα είναι αδύνατο να χρονολογηθούν εξαιτίας της μεγάλης φθοράς που έχουν υποστεί.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 142-144. Νέζης 2002, 96, 202 & χάρτης 97.

Παρατηρήσεις: Τα κατάλοιπα στο Κατσιμίδι δηλώνουν προφανώς την ύπαρξη αρχαίου οχυρού. Η θέση έχει πολύ καλή θέα προς την Ωρωπία, το Κλειδί, το Κοτρώνι (βλ. αρ. 9) και την πεδιάδα των Αφιδνών. Σύμφωνα με τον Ober το οχυρό αυτό ανήκε στο αμυντικό δίκτυο της Αττικής και λειτουργούσε ως φρουκτώριον. Μια άλλη άποψη είναι ότι τα αρχαία κατάλοιπα στο Κατσιμίδι ταυτίζονται με την οχυρωμένη «ακρόπολη» της αρχαίας Δεκέλειας (βλ. αρ. 5), καθώς η επικράτειά της εκτείνεται γύρω από τα πρώην ανάκτορα του Τατοΐου και από το Παλιόκαστρο (βλ. αρ. 5) μέχρι το Κατσιμίδι (βλ. αρ. 8). Εφόσον τα δύο αυτά υψώματα – Παλαιόκαστρο και Κατσιμίδι - βρίσκονται στα δύο άκρα της επικράτειας της αρχαίας Δεκέλειας, είναι φυσικό να υπάρχει διχογνωμία μεταξύ των μελετητών για το ποιο από τα δύο αποτελούσε την ακρόπολη της αρχαίας Δεκέλειας.

Εικ.6

Α/α: 9

Εικόνα: 7

Νομός: Αττικής

Δήμος: Αφιδνών

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Κοτρώνι

Υψόμετρο: 366μ.

Θέση: Πρόκειται για λόφο ανάμεσα στη λίμνη του Μαραθώνα και το σημερινό Καπανδρίτι. Δίπλα στην κορυφή αυτή υπάρχει εκκλησάκι της Ζωοδόχου Πηγής. Το Κοτρώνι βρίσκεται πολύ κοντά στις αρχαίες Αφίδνες και ανατολικά από αυτές.

Κατάλοιπα: Στο συγκεκριμένο λόφο εντοπίζονται ευρήματα που δηλώνουν ύπαρξη οχυρωμένου οικισμού της Εποχής του Χαλκού, αλλά και μικρο-ευρήματα του τέλους της Γεωμετρικής εποχής. Τα τελευταία υποδεικνύουν την ύπαρξη ιερού στο Κοτρώνι πριν την κατασκευή του οχυρού. Όσον αφορά στο οχυρό τα κατάλοιπα έχουν υποστεί μεγάλες καταστροφές. Σώζονται κυκλικά τείχη που περιβάλλουν την κορυφή του λόφου, ενώ στα ανατολικά υπάρχει και ευρύτερο περιμετρικό τείχος αρκετά ορατό. Ο ανώτερος περίβολος, που φτάνει μέχρι το σύγχρονο εκκλησάκι της Ζωοδόχου Πηγής στην κορυφή, κρίνοντας από τον τρόπο χτισίματος πρέπει να χρονολογηθεί στον 4^ο/3^ο αιώνα π.Χ. Σε γενικές γραμμές συμπεραίνεται ότι το οχυρό βρισκόταν σε χρήση από τον 5^ο έως τον 3^ο αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 140-141. Lauter 1992, 86-87. Νέζης 2002, 206.

Παρατηρήσεις: Σύμφωνα με τον Ober το συγκεκριμένο οχυρό πρέπει να χτίστηκε πριν το 404 π.Χ. και να ανήκε στους Αθηναίους, καθώς βρισκόταν στα βόρεια σύνορα της επικράτειας της Αττικής κατά την αρχαιότητα. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι επειδή ο λόφος βρίσκεται πολύ κοντά στις αρχαίες Αφίδνες, είναι πιθανό να λειτουργούσε ως ακρόπολη του δήμου των Αφιδνών κατά τον 2^ο αιώνα μ.Χ.

Εικ.7

Α/α: 10

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Φυλής

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Λειψύδριο

Υψόμετρο: 581μ.

Θέση: Το Λειψύδριο αποτελεί αρχαία οχυρωματική θέση. Γράφεται αλλιώς και Λιψύδριο. Ο Νέζης το τοποθετεί πιθανώς στη θέση Κορακοφωλιά της Πάρνηθας, ανάμεσα στη *Φυλή* και τη *Δεκέλεια*. Ο McCredie το τοποθετεί στις νότιες πλαγιές της Πάρνηθας, βόρεια από το σημερινό Μενίδι.

Κατάλοιπα: Στη συγκεκριμένη θέση υπήρχε οχυρωμένο φυλακείο. Το τείχος του σώζεται σε μέγιστο ύψος 1.10μ., ήταν κατασκευασμένο από αργούς λίθους και είχε πάχος 2-2.80μ. Περιέβαλε μικρή περιοχή, της οποίας η έκταση από Ανατολή προς Δύση ήταν 75μ. και από Βορρά προς Νότο 65μ. Στη βόρεια πλευρά του τείχους υπήρχε είσοδος, η οποία αν και ήταν ένα απλό άνοιγμα, προστατευόταν στα δυτικά από τετράγωνο πύργο, και στα ανατολικά από ένα δευτερο μικρότερο. Στα δυτικά επίσης και νοτιότερα του τετράγωνου πύργου, προεξέχει από το τείχος μια κατασκευή, που μοιάζει με πύργο και διέθετε στέγη. Ο McCredie πιστεύει ότι μάλλον ήταν δωμάτιο ή παρατηρητήριο. Κοντά στο κέντρο του οχυρού σώζεται μικρό κτίσμα, διαστάσεων 3x5.80μ. Τα κατάλοιπα χρονολογούνται στο 513 π.Χ. περίπου, σύμφωνα με τους Πετροπουλάκου-Πεντάζος, οι οποίοι σημειώνουν τη χρήση της συγκεκριμένης θέσης ήδη από τα αρχαϊκά χρόνια. Ο McCredie διαφωνεί και υποστηρίζει ότι τα αρχαιολογικά ευρήματα χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: RE τόμος (1925) 1871. 8-30s.v. McCredie 1966, 58-61. Πετροπουλάκου-Πεντάζος, ATO 1979, 25-26. Meyer E., Der Kleine Pauly s.v. HOROS 10-12 (1992-98), Ματθαίου 176-178. Νέζης 2002, 92, 209 & χάρτης 97.

Παρατηρήσεις: Ο Ηρόδοτος(V 62,2) τοποθετεί το Λειψύδριο στην Παιονία, ενώ ο Αριστοτέλης (Sch.Aristot.Αθ.Πολ.19,3) το τοποθετεί αόριστα στην Πάρνηθα. Αναφορές υπάρχουν και στον Αριστοφάνη (Αριστοφ. Λυσ. 665m). Οι πηγές μαρτυρούν ότι το Λειψύδριο χρησιμοποιήθηκε από τους Αλκμαιονίδες, όταν μάχονταν εναντίον των Πεισιστρατιδών - και συγκεκριμένα εναντίον του Ιππία - το 513 π.Χ. Μάλιστα ο Ηρόδοτος αναφέρει τη συγκεκριμένη μάχη. Ο Ματθαίου υποστηρίζει ότι η Παιονία, την οποία αναφέρει ο Ηρόδοτος, βρίσκεται στους νότιους πρόποδες της Πάρνηθας και ήταν ο τόπος που καταλάμβανε ο δήμος των Παιονιδών. Ο ίδιος θεωρεί ότι το Λειψύδριο πρέπει να τοποθετηθεί βόρεια της Πάρνηθας, στα σύνορα της Αττικής με τη Βοιωτία.

Α/α: 11

Εικόνα: 8

Νομός: Αττικής

Δήμος: Αυλώνας

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Λημικό - Πίρεζα

Υψόμετρο:

Θέση: Το Λημικό είναι τοποθεσία στη Β-ΒΔ πλευρά της Πάρνηθας. Στην περιοχή του Λημικού βρίσκεται η θέση Πίρεζα, η οποία απέχει 3.5χλμ. Β-ΒΔ από την ψηλότερη κορυφή της Πάρνηθας. και 7χλμ. ανατολικά από το Τσιγκουράτι (βλ. αρ. 13).

Κατάλοιπα: Σε απόσταση 8.5 χλμ. Β-ΒΑ από το οχυρό της Φυλής σώζεται τετράγωνο φυλακείο με πλευρά 8μ. σε ύψος 6 δόμων, δηλαδή 3.5μ., και είναι χτισμένο με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Υπάρχει είσοδος στην ανατολική πλευρά του φυλακείου, ενώ ο εσωτερικός του χώρος χωρίζεται σε τρεις τομείς. Χρονολογείται στο 400-350 π.Χ.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 147. Vanderpool 1978, 240. Camp 1991, 198-199. Νέζης 2002, 92, 209 & χάρτης 97.

Παρατηρήσεις: Το φυλακείο που σώζεται στην περιοχή Λημικού-Πίρεζας έχει εντυπωσιακή θέα προς Β και διαθέτει οπτική επαφή με τα οχυρά στο Πάνακτον (βλ. αρ. 12) και το Τσιγκουράτι (βλ. αρ. 13). Με βάση τη γεωγραφική θέση και την ορατότητά του, κάποιοι μελετητές – μεταξύ των οποίων και ο Ober – το χαρακτηρίζουν παρατηρητήριο και φρουκτώριο των Αθηναίων. Ο Camp όμως εκφράζει αντίθετη άποψη ονομάζοντας «δίδυμα» τα φυλακεία στο Τσιγκουράτι και το Λημικό, γιατί έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά, και υποστηρίζει ότι τα δύο αυτά φυλακεία ανήκαν στην Βοιωτία. Ο ίδιος θεωρεί ότι σε γενικές γραμμές, οι τετράγωνοι πύργοι, που ήταν χτισμένοι με τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης, ήταν κατά κανόνα Βοιωτικοί, ενώ οι πύργοι που ανήκαν στην Αττική ήταν συνήθως κυκλικοί και χτισμένοι με πολυγωνικό σύστημα.

Βασισμένος σε αυτή τη διάκριση, ο Camp χαρακτηρίζει το φυλακείο του Λημικού (και αντίστοιχα το φυλακείο που βρίσκεται στο Τσιγκουράτι) Βοιωτικό, καθώς είναι τετράγωνο και έχει χτιστεί με τραπεζιόσχημο σύστημα. Επιπλέον, πιστεύει ότι η θέση του είναι ιδανική για να στέλνει μηνύματα στη Βοιωτία, παρά σε άλλα αττικά οχυρά, καθώς έχει καλή ορατότητα προς τη βοιωτική πλευρά της Πάρνηθας. Τα επιχειρήματά του Camp είναι λογικά και δεν αποκλείεται το συγκεκριμένο φυλακείο να ανήκε στη Βοιωτία.

Εικ.8

Α/α: 12

Εικόνα: 9

Νομός: Βοιωτίας

Δήμος: Πύλης

Επαρχία: Θηβών

Οικισμός: Πρασίνου

Τοπωνύμιο: Παλιόκαστρο-Πάνακτον

Υψόμετρο: 714μ.

Θέση: Το αρχαίο οχυρό Πάνακτον τοποθετείται στο ύψωμα Παλιόκαστρο στη δυτική Πάρνηθα, επάνω και δυτικά από το χωριό Πράσινο του οροπεδίου των Σκούρτων. Γειτονεύει με τα οχυρά της Φυλής και της Οινόης. Ταυτίζεται με το σημερινό χωριό Καβάσιλα.

Κατάλοιπα: Στην κορυφή του υψώματος και γύρω από αυτήν σώζονται οχυρωματικά έργα και ερείπια μεγάλου οχυρού. Το οχυρό έχει κεντρική πύλη μέσα από την οποία μάλλον περνούσε δρόμος. Η πύλη φυλάσσεται από δύο πύργους χτισμένους με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Τα ευρήματα χρονολογούνται από το β' μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ., ενώ φαίνεται ότι υπήρξε εντατική χρήση του οχυρού κατά τον 4^ο και 3^ο αιώνα π.Χ. Υστερότερα ευρήματα δικαιολογούν τη χρήση του οχυρού και κατά τα μεσαιωνικά χρόνια. Στο συγκεκριμένο ύψωμα σώζονται επίσης και κατάλοιπα αρχαίου οικισμού.

Βιβλιογραφία: Παπαχατζής Αττικά 1974, 569. Vanderpool 1978, 232-233. Πετροπουλάκου-Πεντάζος ΑΤΟ 1979, 29. Munn 1993, 7. Ober 1985, 98, 152-154 & 194. Νέζης 2002, 91, 222. S.E.J. Gerstel et al., "A late medieval Settlement at Panakton" *Hesperia* 72 (2003), 147-234.

Παρατηρήσεις: Το Πάνακτον είναι οχυρό που κατασκευάστηκε από τους Αθηναίους στη διάρκεια του Αρχιδάμειου πολέμου (431-421 π.Χ.), αλλά καταστράφηκε από τους Βοιωτούς το 422 π.Χ. Στη δεκαετία του 340 π.Χ. μάλλον ξαναχρησιμοποιήθηκε, γιατί γνωρίζουμε ότι οι Αθηναίοι έστειλαν εκεί στρατό. Αποτελούσε το στρατηγείον του στρατηγού επί την χώραν και τη βάση μιας εκτεταμένης δύναμης πολιτών που καλούνταν να φυλάξουν τα σύνορα. Πρόκειται για πολύ σημαντικό οχυρό, το οποίο χρησιμοποιήθηκε κατά τις διαπραγματεύσεις της Ειρήνης του Νικία. Ο Θουκυδίδης αναφέρει (V 42.1) ότι το Πάνακτον ανήκε κάποιο χρονικό διάστημα στους Λακεδαιμονίους, οι οποίοι αργότερα το παρέδωσαν στους Αθηναίους. Ο ίδιος μάλιστα συμπληρώνει ότι οι Αθηναίοι ήταν αναγκασμένοι να χρησιμοποιούν το οχυρό από κοινού με τους Βοιωτούς. Το Πάνακτον δεν ήταν δήμος, αλλά συνδέεται με την επικράτεια του Δρυμού (βλ. αρ.7).

Το οχυρό Πάνακτον μαζί με την αρχαία Οινόη μάλλον είχαν την ίδια λειτουργία: στόχευαν στην αντιμετώπιση εισβολέων στα σύνορα, παρά στην αντιμετώπιση μιας μαζικής επίθεσης. Σε περίοδο πολέμου τα δύο αυτά οχυρά χρησίμευαν ως βάσεις για μικρές ομάδες στρατιωτών που αμύνονταν. Είναι αξιοσημείωτο ότι το ύψωμα επάνω στο οποίο είναι εγκατεστημένο το οχυρό, έχει πολύ καλή θέα προς όλες τις κατευθύνσεις και έλεγχε το οροπέδιο των Σκούρτων, από το οποίο περνούσαν δύο βασικοί δρόμοι που οδηγούσαν στην Αθήνα.

Όσον αφορά στην ταύτιση του οχυρού Πάνακτον υπάρχει το εξής πρόβλημα: κάποιοι μελετητές, μεταξύ των οποίων ο Beloch, εντοπίζουν τις αρχαίες Ελευθερές (που σήμερα ταυτίζονται με το Γυφτόκαστρο) στη σημερινή Μιούπολη, και τοποθετούν το Πάνακτον στη θέση των Ελευθερών. Αυτή η πρόταση είναι βασισμένη στο επιχείρημα ότι μια πόλη όπως οι Ελευθερές δεν

Αττική

είναι δυνατόν να βρισκόταν σε απομονωμένη περιοχή πάνω στο βουνό – όπου την τοποθετούν μερικοί, ενώ η θέση αυτή είναι ιδανική για ένα οχυρό, όπως το Πάνακτον. Μια άλλη άποψη που προτείνεται είναι να ταυτιστεί το Πάνακτον με το σημερινό Γυφτόκαστρο, η αρχαία Οινόη να ταυτιστεί με την Μιούπολη, και οι Ελευθερές να ταυτιστούν με την πόλη που έχει εντοπιστεί κάτω από το Γυφτόκαστρο. Αυτή η άποψη αν και ανατρέπει τα δεδομένα, είναι πιο πειστική, όμως δεν συμφωνεί με τα λεγόμενα του Πausανία (I 38,8-9), ο οποίος ονομάζει Ελευθερές τόσο την πόλη όσο και το οχυρό της. Έτσι σχετικά με την ταύτιση του οχυρού Πάνακτον και αντίστοιχα των Ελευθερών, οι περισσότεροι μελετητές ασπάζονται τα λεγόμενα του Πausανία και ταυτίζουν τις αρχαίες Ελευθερές με το σημερινό Γυφτόκαστρο, ενώ τοποθετούν το Πάνακτον στα σημερινά Καβάσιλα.

Εικ.9

Α/α: 13

Εικόνα: 10

Νομός: Βοιωτίας

Δήμος: Σκούρτων

Επαρχία: Θηβαίων

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Τσιγκουράτι

Υψόμετρο: 737μ.

Θέση: Πρόκειται για θέση στη ΒΔ Πάρνηθα, νότια από την κορυφή Πυργάρι. Κατά τον Νέζη είναι προτιμητέα η γραφή του μικροτοπωνυμίου Τσιγκουράτι - και όχι Τσουγκράτι – την οποία και υιοθετούμε.

Κατάλοιπα: Στη συγκεκριμένη κορυφή, στο ανατολικό άκρο σειράς λόφων που συναντούν το οροπέδιο των Σκούρτων στα βόρεια, σώζεται φυλακείο, το οποίο είναι τετράγωνο με πλευρά 7.60μ., χτισμένο με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Έχει ύψος 2.60 μ., σώζεται δηλαδή σε ύψος πέντε δόμων. Υπάρχουν ενδείξεις για ύπαρξη και έκτου δόμου ο οποίος δεν σώζεται. Δεν σώζονται όλες οι πλευρές του φυλακείου στο ίδιο ύψος, ενώ η εσωτερική διαρρύθμιση του κτίσματος δεν είναι εμφανής λόγω καταστροφών που έχει υποστεί. Τα ευρήματα χρονολογούνται στο 400-350 π.Χ.

Βιβλιογραφία: Vanderpool 1978, 240-241. Ober 1985, 147-148. Camp 1991, 198-199. Van de Maele 1992, 102-103. Munn & Zimmerman-Munn 1992, 198. Νέζης 2002, 92, 95, 96, 228, 236 & χάρτης 97.

Παρατηρήσεις: Υπάρχει διάσταση απόψεων όσον αφορά στο τοπωνύμιο του φυλακείου. Κάποιοι μελετητές χρησιμοποιούν το τοπωνύμιο Τσιγκουράτι αναφερόμενοι στο συγκεκριμένο φυλακείο, ενώ ο Camp χρησιμοποιεί το τοπωνύμιο Τσιγκουράτι-Πυργάρι θεωρώντας ότι οι δύο θέσεις ταυτίζονται. Πιθανότατα η άποψη ότι το φυλακείο στο Τσιγκουράτι είναι εντελώς ξεχωριστό από το φυλακείο στη θέση Πυργάρι, δεν ευσταθεί και μάλλον πρέπει να συμφωνήσουμε με την άποψη του Camp ο οποίος ταυτίζει τις δύο θέσεις. Εξάλλου ο Νέζης στο χάρτη του (σ.97) έχει τοποθετήσει στη θέση Πυργάρι ένδειξη ύπαρξης φυλακείου, ενώ στη θέση Τσιγκουράτι δεν έχει κάνει κάτι αντίστοιχο. Επιπλέον τα αρχαιολογικά δεδομένα, που αντλούμε από τη βιβλιογραφία σχετικά με τις δύο θέσεις, φαίνεται ότι έχουν πολλά κοινά ώστε συγκλίνουν στο συμπέρασμα πως το φυλακείο στην κορυφή 737μ. της ΒΔ Πάρνηθας έχει δύο τοπωνύμια, Τσιγκουράτι και Πυργάρι.

Ένα άλλο στοιχείο που πρέπει να σχολιάσουμε, είναι ο λόγος ύπαρξης του φυλακείου στο Τσιγκουράτι. Το συγκεκριμένο φυλακείο μοιάζει σε μεγάλο βαθμό με το φυλακείο του Λημικού, αν και δεν σώζεται τόσο καλά όσο το τελευταίο. Τα δύο φυλακεία χαρακτηρίζονται δίδυμα, διότι έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά: έχουν ίδιο σχήμα, ίδιο τρόπο χτισίματος, ίδιο εσωτερικό χώρο, και είναι κατασκευασμένα από το ίδιο υλικό. Λέγεται ότι είχαν παρεμφερή λειτουργία, όμως αυτό δεν μπορούμε να το επιβεβαιώσουμε, καθώς η χρήση του φυλακείου στο Τσιγκουράτι είναι αμφιλεγόμενη.

Επειδή το φυλακείο στο Τσιγκουράτι έχει εξαιρετική θέα από ΒΔ προς ΒΑ, δηλαδή προς την Τανάγρα, και δυτικά προς το οροπέδιο των Σκούρτων, υποστηρίζεται ότι αποτελούσε φρουκτώριο των Αθηναίων. Αν το Τσιγκουράτι ήταν όντως Αθηναϊκό φυλακείο, τότε τα σύνορα της Αττικής με τη Βοιωτία κατά τον 4^ο αιώνα π.Χ. θα πρέπει να τοποθετηθούν στο βόρειο άκρο του οροπεδίου των Σκούρτων. Υπάρχει όμως και η αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή το Τσιγκουράτι ήταν βοιωτικό φυλακείο και στόχος του ήταν η αντίσταση σε ενδεχόμενες επιθέσεις

που θα δεχόταν σε περίοδο πολέμου από το στράτευμα που βρισκόταν στο οχυρό Πάνακτον, το οποίο ανήκε στην Αττική.

Εικ.10

Α/α: 14

Εικόνα: 11

Νομός: Αττικής

Δήμος: Φυλής

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Οχυρό Φυλής

Υψόμετρο: 640-650μ.

Θέση: Το οχυρό βρίσκεται σε κορυφή της ΝΔ Πάρνηθας μεταξύ των κορυφών Κασούμπι και Φυλή, και σε θέση όπου δεσπόζει της ρεματιάς της Θοδώρας και της διόδου προς το οροπέδιο των Σκούρτων. Γειτονεύει επίσης με την κορυφή Κοτρώνι και το Σπήλαιο του Πανός. Στα υψώματα της Αγίας Παρασκευής εντοπίζεται, σύμφωνα με τον Σκιά, ο αρχαίος δήμος της Φυλής, ο οποίος με βάση τα ευρήματα χρονολογείται από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι τον 5^ο και 4^ο αιώνα π.Χ.

Κατάλοιπα: Στην περιοχή αυτή σώζονται κατάλοιπα αρχαίου οχυρού ακανόνιστου ελλειψοειδούς σχήματος, διαστάσεων 100 επί 40μ. Τα τείχη του φρουρίου είναι χτισμένα με ακανόνιστο πολυγωνικό σύστημα δόμησης, έχουν πάχος 2.75μ. και διαθέτουν τέσσερις πύργους : τρεις ορθογώνιους και έναν κυκλικό στην ΒΑ γωνία. Υπάρχουν επίσης δύο πύλες, μία στα ΒΑ και μία στα ΝΔ. Τα κατάλοιπα αυτά χρονολογούνται στις αρχές του 4ου αιώνα π.Χ. και φαίνεται ότι το φρούριο του 4ου αιώνα π.Χ. χτίστηκε κοντά στο κατεστραμμένο ομώνυμο αρχαιότερο του 6ου αιώνα π.Χ. (Νέζης 2002,91).

Ο Σκιάς παρατήρησε επίσης αρχαία τείχη πρόχειρα κατασκευασμένα με κατά λογάδην σύστημα δόμησης, τα οποία χρονολογεί στον 5^ο αιώνα π.Χ. Τα τείχη αυτά εκτείνονται στην κορυφογραμμή του λόφου της Αγίας Παρασκευής. Ο ίδιος εντόπισε τρία μικρά κτίσματα κοντά στον αρχαίο δήμο της Φυλής, τα οποία έμοιαζαν μάλλον με πύργους. Τα δύο κτίσματα βρίσκονται πολύ κοντά ενώ το τρίτο εντοπίζεται κάτω από τα ερείπια της εκκλησίας του Προφήτη Ηλία. Στο σημείο αυτό βρέθηκαν επίσης πολλές πήλινες κεραμίδες, μια σφραγίδα και λείψανα μικρού υδραγωγείου.

Έχει αναφερθεί, αλλά δεν έχει επιβεβαιωθεί η ύπαρξη επίσης τριών πύργων κοντά στο φρούριο της Φυλής. Στον Άγιο Δημήτριο, που είναι ένα χωριό στη ΝΑ άκρη του κάμπου των Σκούρτων, έχουν βρεθεί κατάλοιπα οικιών και κεραμική που χρονολογείται από τον 5ο-3ο αιώνα π.Χ. και στα υστερορωμαϊκά χρόνια.

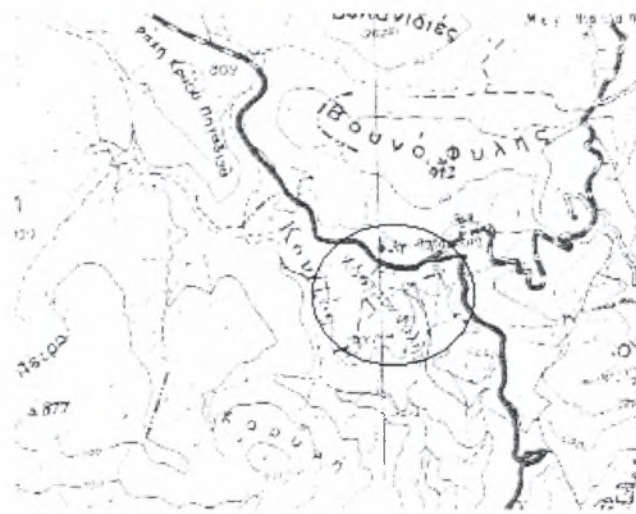
Βιβλιογραφία: Σκιάς 1900, 38-50. Ober 1985, 145-147. Munn, Zimmerman-Munn 1987, 198. Νέζης 2002, 91, 237 & χάρτης 97.

Παρατηρήσεις: Το αρχαίο φρούριο της Φυλής εποπτεύει το Θριάσιο πεδίο, έχει εκτεταμένη θέα προς το λεκανοπέδιο της Αττικής και φαινόταν καθαρά από την Αθήνα. Προφανώς έλεγχε και το δρόμο που οδηγούσε προς αυτήν. Ο Σκιάς υποστηρίζει ότι οι οχυρώσεις που παρατήρησε στην κορυφογραμμή του λόφου της Αγίας Παρασκευής, ίσως να ήταν αναλήμματα που προστάτευαν τους κατοίκους της Φυλής και την οδό που διέσχιζε την κοιλάδα της Γκούρας, σε περίπτωση που ο εχθρός παρέκαμπτε το κυρίως φρούριο της Φυλής.

Φαίνεται λοιπόν ότι οι κάτοικοι του δήμου της Φυλής ήταν κατάλληλα προετοιμασμένοι να δεχθούν εχθρική επίθεση, καθώς είχαν κατασκευάσει εκτός από το φρούριο της Φυλής και άλλου είδους αναλήμματα και οχυρώσεις στους γύρω λόφους. Όλα αυτά τα μέτρα προστασίας υποδεικνύουν τη σημασία του

Αττική

δήμου της Φυλής, ο οποίος μάλιστα, σύμφωνα με τον Winterberger, ανήκε στο παρελθόν στους Βοιωτούς και στη συνέχεια κατακτήθηκε από τους Αθηναίους.

Εικ.11

Γ) Σκούρτα

Α/α: 15

Εικόνα: 12

Νομός: Αττικής

Δήμος: Οινόης

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Βελατούρι

Υψόμετρο: 532μ.

Θέση: Βρίσκεται στη νότια πλευρά του βαθύπεδου της σημερινής Οινόης. Λέγεται αλλιώς και Βιλατούρι. Στο χάρτη της Γ.Υ.Σ. το Βελατούρι αναφέρεται ως Πυραμίδα.

Κατάλοιπα: Στην κορυφή του λόφου σώζεται κυκλικό φυλακείο με διάμετρο 8.70μ. Το ύψος του φυλακείου κυμαίνεται από 1.5μ. έως 3.5μ. και είναι χτισμένος με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Υπήρχε και είσοδος που χρησίμευε στην ασφαλή μετακίνηση των στρατιωτών εντός και εκτός του κτίσματος. Το κτίσμα χρονολογείται στο 400-350 π.Χ.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 157-158. Lohmann 1988/1989, 50. Νέζης 2002, 92, 189.

Παρατηρήσεις: Το συγκεκριμένο φυλακείο έχει πολύ καλή θέα προς όλες τις κατευθύνσεις και διαθέτει επίσης οπτική επαφή με τα φυλακεία στη Δραμπάλα και το Κυπαρίσσι, που βρίσκονται στο όρος Πατέρας. Ίσως ο πύργος στο Βελατούρι να αποτελούσε φρουκτώριον των Αθηναίων.

Εικ. 12

Α/α: 16

Εικόνα: 13

Νομός: Βοιωτίας

Δήμος: Σκούρτων

Επαρχία: Θηβαίων

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Κορυνός

Υψόμετρο: 520μ.

Θέση: Πρόκειται για κορυφή στη δυτική πλευρά της Πάρνηθας. Βρίσκεται δίπλα στο δρόμο που οδηγεί από τη Μαγούλα προς τα Δερβενοχώρια. Ονομάζεται αλλιώς και Κάστρο (έτσι αναφέρεται και στο χάρτη της Γ.Υ.Σ.) γιατί εκεί εντοπίζονται ερείπια αρχαίου κάστρου. Ο Κορυνός ή Κάστρο βρίσκεται ανατολικά της Φυλής (βλ. αρ. 14) και νότια από το Πάνακτον (βλ. αρ. 12).

Κατάλοιπα: Στην κορυφή αυτή της Πάρνηθας σώζονται τα ερείπια αρχαίου οχυρωματικού τείχους. Μάλιστα σε μια πλευρά το τείχος σώζεται σε μήκος 40 - 45μ. και σε ύψος 1.5-2μ. Πέρα από τα κατάλοιπα του τείχους δεν σώζεται τίποτε άλλο.

Βιβλιογραφία: Vanderpool 1978, 237. Ober 1985, 159. Νέζης 2002, 91, 96, 206.

Παρατηρήσεις: Τα τείχη που σώζονται στον Κορυνό θεωρούνται μέρος αρχαίου οχυρού, χωρίς να προσδιορίζεται συγκεκριμένα η περίοδος χρήσης του. Το οχυρό αυτό έχει περιορισμένη θέα, κυρίως προς βορρά. Τα κατάλοιπα δείχνουν ότι τα τείχη κατασκευάστηκαν μάλλον γρήγορα και πρέπει να χρησιμοποιήθηκαν για σύντομο χρονικό διάστημα. Ίσως λοιπόν ο Κορυνός να αποτελούσε μικρό οχυρό με περιορισμένη στρατηγική σημασία. Είναι αξιόλογο ότι ο αρχαίος δρόμος που ξεκινούσε από το οχυρό Πάνακτον και οδηγούσε ΝΑ, περνούσε κοντά από το μικρό οχυρό του Κορυνού, γεγονός που αποδεικνύει ότι είναι πιθανό τα δύο οχυρά να επικοινωνούσαν. Έχει υποστηριχθεί και η άποψη (Νέζης 2002, 91) ότι το οχυρό του Κορυνού μπορεί να ήταν το αρχαίο φρούριο των *Μελαίνων* που αργότερα μετονομάστηκε σε Κορυνό.

Εικ. 13

Α/α: 17

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μάνδρας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Κούνδουρα

Υψόμετρο:

Θέση: Τα Κούνδουρα είναι περιοχή δυτικά του Κιθαιρώνα και νότια από το οροπέδιο των Σκούρτων. Γειτονεύουν με το Μύλο, που είναι διάσελο στο όρος Πατέρα και με το εξωκλήσι του Αγίου Γεωργίου, που είναι ερημοκλήσι του ίδιου όρους.

Κατάλοιπα: Στην περιοχή αυτή έχουν βρεθεί κατάλοιπα τριών πύργων, ενός κυκλικού και δύο ορθογώνιων, και κάποια τείχη που έχουν άνισο ύψος, με κατεύθυνση από βορρά προς νότο. Οι πύργοι σήμερα δεν σώζονται και τα τείχη έχουν υποστεί μεγάλες καταστροφές.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 173-174. Lohmann 1989, 39.

Παρατηρήσεις: Επειδή τα κατάλοιπα στην κοιλάδα των Κουνδούρων έχουν υποστεί μεγάλες φθορές και δεν έχει βρεθεί χρονολογήσιμη κεραμική ή κάποιο άλλο αξιόλογο εύρημα, που θα βοηθούσε στην εξαγωγή κάποιων πορισμάτων σχετικά με τους τρεις πύργους και τα τείχη, μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν για τη χρήση των κτισμάτων αυτών. Ο Ober θεωρεί ότι οι πύργοι ανήκουν σε κατεστραμμένες αγροικίες, διότι είναι γνωστό ότι τα αγροκτήματα στην αρχαιότητα διέθεταν συνήθως πύργο που λειτουργούσε είτε ως κατοικία των υπηρετών, είτε ως αποθηκευτικός χώρος, ενώ σε έκτακτες περιπτώσεις χρησιμοποιούνταν και ως καταφύγιο για τους κατοίκους της αγροικίας.

Σύμφωνα με τον Lohmann στην κοιλάδα των Κουνδούρων υπάρχει περιορισμένη καλλιεργήσιμη γη, που ίσως δεν ευνοεί την ύπαρξη μεγάλων αγροικιών. Επιπλέον στην ίδια περιοχή έχουν βρεθεί σημαντικά αρχαία οχυρά, όπως αυτό του Αγίου Γεωργίου. Είναι πιθανό λοιπόν οι πύργοι να ανήκαν σε μια γραμμή άμυνας της Αττικής απέναντι στη Μεγαρίδα. Είναι εμφανές πάντως ότι οι συγκεκριμένοι πύργοι και τα κατάλοιπα του τείχους δεν έχουν χρονολογηθεί και προσδιοριστεί με σαφήνεια. Η ένταξή τους λοιπόν στο αμυντικό σύστημα της Αττικής αμφισβητείται.

Αττική

Α/α: 18

Εικόνα: 14

Νομός: Αττικής

Δήμος: Οινόης

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Μιούπολη

Υψόμετρο:

Θέση: Η αρχαία Οινόη βρισκόταν στα σύνορα της Αττικής με τη Βοιωτία. Τοποθετείται στα Α του Κιθαιρώνα και στα ΒΑ του Πατέρα. Ταυτίζεται με τη σημερινή Μιούπολη και απέχει 25 χλμ. από τη Θήβα. Μοιράζεται με το Γυφτόκαστρο – οχυρό της κοντινής περιοχής - μια μικρή κοιλάδα, τη λεγόμενη κοιλάδα της Οινόης, που βρίσκεται ΝΔ του οροπεδίου των Σκούρτων. Για να αποφύγουμε τυχόν σύγχυση, πρέπει να αναφέρουμε ότι η σύγχρονη Οινόη ταυτίζεται με το σημερινό χωριό Μάζι.

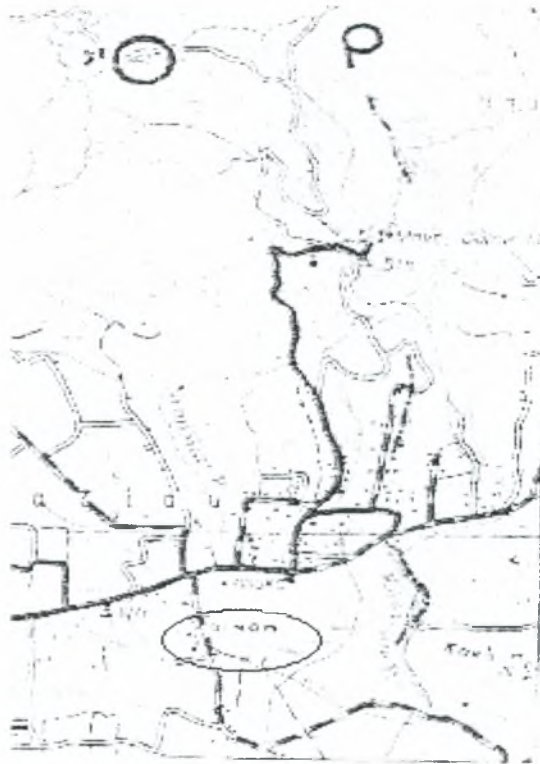
Κατάλοιπα: Στη συγκεκριμένη θέση σώζονται τείχη, κτισμένα με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα. Από τα τείχη σώζεται καλύτερα το βόρειο τμήμα, το οποίο είναι κατασκευασμένο από λιθόπλινθους διαστάσεων 0.50μ. επί 1.25μ.. Το ανατολικό τμήμα του τείχους είναι εντελώς κατεστραμμένο ενώ το δυτικό σώζεται ελάχιστα. Στα τείχη αυτά διακρίνονται δύο περίοδοι κατασκευής: η πρώτη περίοδος συμπίπτει με την ανεπιτυχή επίθεση του Αρχίδαμου στον Πελοποννησιακό πόλεμο. Σώζονται επίσης τέσσερις πύργοι στην πρόσοψη και τις γωνίες του τείχους, οι οποίοι είναι τετράγωνοι με πλευρά 9μ. και προεξέχουν 5-7μ. Ο ΒΑ πύργος σώζεται σε ύψος 5μ., δηλαδή 10 δόμων, ενώ στη δυτική πλευρά του τείχους σώζεται πύργος σε ύψος 4 δόμων. Στο λόφο υπάρχει ένα εντυπωσιακό κτίριο που θεωρείται αρχηγείο ή κατάλυμα των στρατιωτών που διέμεναν εκεί. Τα ευρήματα χρονολογούνται από το β' μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ. μέχρι και τα μεσαιωνικά χρόνια. Έχουν βρεθεί και επιπλέον υπολείμματα τειχών στον λόφο: ειδικά στα ανατολικά της σημερινής Μιούπολης σώζεται μικρή τειχισμένη πλευρά που ίσως συνέδεε την αρχαία Οινόη με το Πάνακτον, λειτουργώντας ως στρατιωτικός σταθμός.

Βιβλιογραφία: Vanderpool 1978, 231-232. Ober 1985, 154-155 & 159. Camp 1991, 201. Lauter 1992, 81-82. Lohmann 1992, 39.

Παρατηρήσεις: Η αρχαία Οινόη ήταν οχυρωμένη πόλη ή δήμος στα σύνορα της Αττικής με τη Βοιωτία. Άνηκε στην φυλή των Ιπποφωντίδων και αποτελούσε επίσης και οχυρό της Αττικής, καθώς βρίσκεται στο ΒΔ άκρο της χώρας των Αθηναίων. Το 411 π.Χ. η πόλη παραδίδεται στους Βοιωτούς με δόλο του Αρίσταρχου. Επικρατεί έντονος προβληματισμός ανάμεσα στους μελετητές ως προς τη λειτουργία και το λόγο ύπαρξης του οχυρού της αρχαίας Οινόης.

Επειδή ο οχυρωμένος λόφος της αρχαίας Οινόης έχει περιορισμένη ορατότητα, σε αντίθεση με τα άλλα οχυρά της Αττικής, είναι πιθανό να έλεγχε τους δρόμους, που διέσχιζαν την πεδιάδα Μάζι, και να αποτελούσε ταυτόχρονα καταφύγιο για τους πληθυσμούς της υπαίθρου που περιέβαλλε το οχυρό, σε περίπτωση εκτάκτου ανάγκης. Ο Lohmann θεωρεί ότι η οχύρωση κάποιων επαρχιακών κέντρων - όπως η αρχαία Οινόη, το Σούνιο και ο Θορικός - δεν αποτελούσε απαραίτητα μέρος στρατιωτικών εγκαταστάσεων, αλλά επρόκειτο για οχυρωμένες μικρές πόλεις με άμαχο πληθυσμό, που διέθεταν και οχυρό καθαρά για λόγους προστασίας των κατοίκων τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα ίσως αποτελεί και η αρχαία Οινόη. Ακόμη και η ίδια η ταύτιση της αρχαίας Οινόης με τη σημερινή Μιούπολη είναι αμφιλεγόμενη: υπάρχει η άποψη ότι οι Ελευθερές ταυτίζονται με τη σημερινή Μιούπολη, ενώ η αρχαία Οινόη εντοπίζεται κάτω από

το οχυρό Πλακωτό (βλ. αρ. 20). Αυτή η εκδοχή όμως δεν είναι τόσο ισχυρή σύμφωνα με τους ερευνητές, καθώς τα ευρήματα στη Μιούπολη δικαιολογούν το επιχείρημα ότι εκεί βρισκόταν η αρχαία Οινόη με το οχυρό της.

Εικ.14

Α/α: 19

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μεγαρέων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Παλαιοχώρι ή Παλαιόκαστρο

Υψόμετρο: 319μ.

Θέση: Το Παλαιοχώρι ή Παλαιόκαστρο είναι το τοπωνύμιο κορυφής λόφου με υψόμετρο 319μ., περίπου 1.3χλμ. Β-ΒΑ από το Πλακωτό (βλ. αρ. 20).

Κατάλοιπα: Στην περιοχή αυτή έχει βρεθεί μικρή κατασκευή που προστατεύεται από κυκλικό περίβολο διαμέτρου 20μ. κτισμένο από αργούς λίθους. Τα τείχη του περιβόλου έχουν πάχος περίπου 2μ. Το τείχος έχει είσοδο στα ΒΔ, αλλά δεν έχουν βρεθεί άλλα κτήρια εντός αυτού. Δεν έχει βρεθεί χρονολογήσιμη κεραμική.

Βιβλιογραφία: Πετροπουλάκου-Πεντάζος, ΑΤΟ 1979, 49. Ober 1985, 159-160.

Παρατηρήσεις: Είναι εμφανές ότι το Παλαιόκαστρο αποτελεί προβληματική θέση. Τα κατάλοιπα είναι λιγοστά, επομένως, δεν είναι δυνατόν να εξαχθούν τεκμηριωμένα συμπεράσματα για τη θέση αυτή. Ο Ober αποφεύγει να καταχωρήσει με βεβαιότητα τα ευρήματα της θέσης αυτής ως τμήματα αρχαίου οχυρού και πιστεύει ότι ανήκαν σε καταφύγιο για τον αγροτικό πληθυσμό της γύρω περιοχής, καθώς η θέα από το λόφο είναι πολύ περιορισμένη. Οι Πετροπουλάκου-Πεντάζος αναφερόμενοι στη στρατηγική θέση και την οχύρωση της Ελευσίνας κατά τα κλασικά χρόνια, υποστηρίζουν ότι το Παλαιοχώρι μαζί με άλλους πύργους συντελούσε όχι μόνο στην άμυνα της Αττικής, αλλά και στην προστασία της Ελευσίνας.

Α/α: 20

Εικόνα: 15

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μαγούλας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Πλακωτό

Υψόμετρο: 224μ.

Θέση: Το Πλακωτό ή αλλιώς Κάστρο ή Χτίριο, είναι κορυφή ΒΑ της Μαγούλας, πάνω από το Χάνι Καμπόλη. Ο Lohmann & ο Ober τοποθετούν το Πλακωτό στην περιοχή Μάζι, κοντά στην Οινόη, το Βελατούρι και άλλα.

Κατάλοιπα: Στο Πλακωτό σώζεται κυκλικός πύργος, ο οποίος είναι χτισμένος με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης και περιβάλλεται σε τρεις πλευρές από οχυρωματικά τείχη, τα οποία σώζονται σε ύψος 2μ. Ο πύργος διέθετε είσοδο, σώζεται σε ύψος 3μ. και έχει διάμετρο 6.5μ. Τα κατάλοιπα αυτά χρονολογούνται από τον Ober στο 400-350 π.Χ. Όμως, επειδή ο πύργος διαφέρει στον τρόπο χτίσματος από τα τείχη, υπάρχει προβληματισμός μεταξύ των μελετητών σχετικά με το αν θα έπρεπε τείχος και πύργος να χρονολογηθούν στην ίδια περίοδο.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 158. Lohmann 1988/89, 50. Νέζης 2002, 201.

Παρατηρήσεις: Η κορυφή Πλακωτό έχει καλή ορατότητα προς όλες τις κατευθύνσεις, γεγονός που οδηγεί τον Ober στο συμπέρασμα ότι ο πύργος και τα τείχη αποτελούν κατά πάσα πιθανότητα οχυρό και παρατηρητήριο των Αθηναίων. Αυτή η άποψη φαίνεται αρκετά λογική, καθώς τα ευρήματα σε συνδυασμό με τη γεωγραφική θέση ταιριάζουν απόλυτα σε ένα οχυρό.

Εικ. 15

Δ) Όρος Πατέρας

Α/α: 21

Εικόνα: 16

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μάνδρας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Άγιος Γεώργιος

Υψόμετρο: 490μ.

Θέση: Βρίσκεται στη βόρεια πλευρά της κορυφής Λεοντάρι, στο όρος Πατέρας. Σύμφωνα με τον Νέζη, εκεί βρισκόταν στο παρελθόν ο αρχαίος οικισμός της Ερένειας.

Κατάλοιπα: Κοντά στο εξωκλήσι του Αγίου Γεωργίου σώζεται οχυρωματικό τείχος ελλειψοειδούς σχήματος, χτισμένο με ακανόνιστο πολυγωνικό σύστημα δόμησης και φαίνεται να περικλείει στα ανατολικά και δυτικά μια εσωτερική περιοχή. Σώζονται επίσης τρεις ημικυκλικοί πύργοι και ίχνη από κτήρια ή σπίτια τα οποία βρισκόνταν εντός του τείχους. Στα κτήρια αυτά συγκαταλέγεται ένα κτίσμα με στιβαρή πολυγωνική κατασκευή που χρονολογείται στον 4^ο αιώνα π.Χ. Γενικότερα, τα ευρήματα χρονολογούνται από τον 6^ο αιώνα π.Χ. έως τον 6^ο αιώνα μ.Χ. Μάλλον δεν ολοκληρώθηκε ποτέ η κατασκευή του οχυρού του Αγίου Γεωργίου, γεγονός που πιθανώς οφείλεται σε κάποιες δραστικές μεταβολές των συνθηκών.

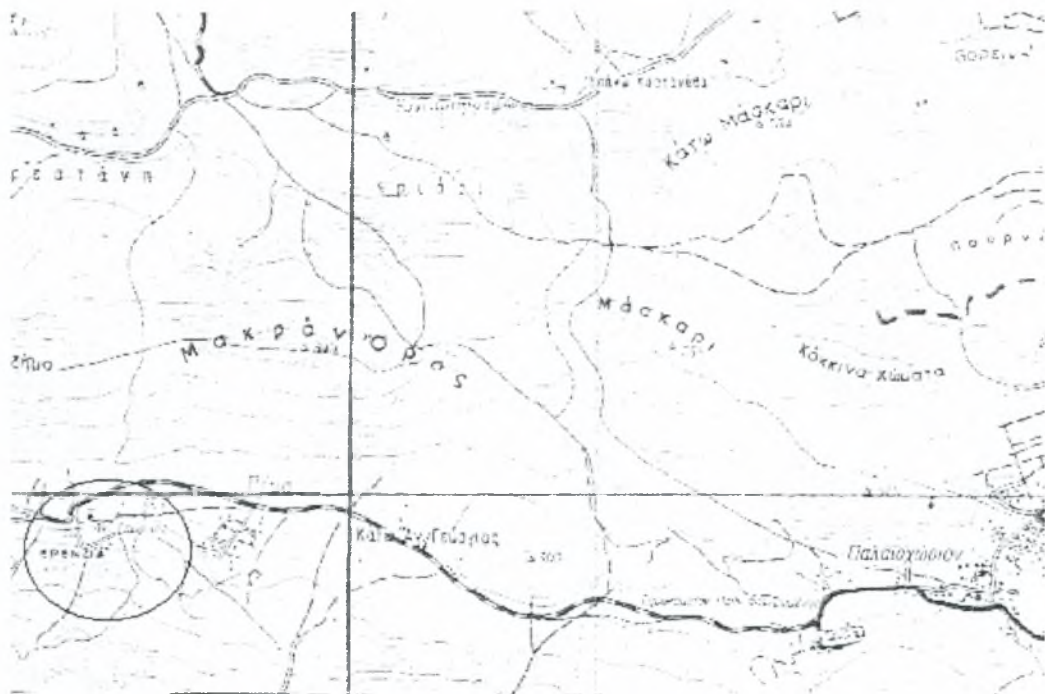
Βιβλιογραφία : Σακελλαρίου-Φαράκλας 1972, 11-13 & 38-39. Ober 1985, 171-172. Lohmann 1988/1989, 38-46. Van de Maele 1992, 100-101. Lauter 1992, 88. Νέζης 2002, 127, 183 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Η Ερένεια ήταν αρχαίος οικισμός, ιδρυμένος στο όρος Πατέρας, το οποίο τον χώριζε από τη φυσική Μεγαρίδα, και ήταν προσιτός από το Θριάσιο πεδίο. Στα ιστορικά χρόνια η Ερένεια ενώθηκε πολιτικά με τα Μέγαρα. Ο Φαράκλας κάνει λόγο για ύπαρξη αρχαϊκού τείχους στην ακρόπολη της Ερένειας και για ύπαρξη κλασικού τείχους, το οποίο περικλείει όλο τον οικισμό. Αν η ακρόπολη της Ερένειας ταυτίζεται με το οχυρό του Αγίου Γεωργίου, τότε το αρχαϊκό τείχος που αναφέρει ο Φαράκλας ίσως ταυτίζεται με τα τείχη του 6^{ου} αιώνα π.Χ., που αναφέρουν και οι υπόλοιποι μελετητές.

Σύμφωνα με τους μελετητές πάντως, τα κατάλοιπα κοντά στο ερημοκλήσι του Αγίου Γεωργίου είναι μάλλον απίθανο να ανήκουν απλώς σε αρχαία αγροικία. Πρόκειται για οχυρό ή οχυρωμένο οικισμό που αποτελούσε μέρος της άμυνας της Αττικής και στρατιωτικό σταθμό των Αθηναίων στα κλασικά χρόνια. Επειδή το συγκεκριμένο οχυρό βρίσκεται κοντά στην κοιλάδα των Κουνδούρων, ίσως να λειτουργούσε και ως καταφύγιο για τους κατοίκους της κοιλάδας αυτής. Η χρήση της θέσης ως οχυρό δικαιολογείται από την πολύ καλή οπτική επαφή που έχει με την Φυλή, το Πάνακτον και το Γυφτόκαστρο (δηλαδή τις αρχαίες Ελευθερές).

Η θέση του οχυρού του Αγίου Γεωργίου σχετίζεται επίσης με τους Δύο Κρύπτες – το Μικρό και το Μεγάλο Κρύπτη, δηλαδή δύο περάσματα της κοιλάδας των Κουνδούρων που χωρίζονται από τα Βαθυχώρια. Ίχνη που βρέθηκαν στους βράχους στην περιοχή του Μικρού Κρύπτη δηλώνουν ύπαρξη δρόμου ανάμεσα στο Μύλο και το οχυρό του Αγ. Γεωργίου, ενώ φαίνεται ότι υπήρχε και δρόμος που οδηγούσε από το Λεοντάρι προς το οχυρό του Αγίου Γεωργίου. Το Λεοντάρι, όπως προαναφέραμε, είναι μια απότομη κορυφή που ανήκει επίσης στο όρος

Πατέρας. Η εύρεση λοιπόν σιβαρών οχυρώσεων στη θέση του Αγίου Γεωργίου αλλά και η ύπαρξη δρόμων που οδηγούν στο σημείο αυτό, δικαιολογούν την απόδοση των καταλοίπων κοντά στο συγκεκριμένο εξωκλήσι σε αρχαίο οχυρό.

Εικ.16

Α/α: 22

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μάνδρας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Αγία Τριάδα στο Μυρρίνι.

Υψόμετρο: 566μ.

Θέση: Το Μυρρίνι είναι κοιλάδα στο όρος Πατέρας, μεταξύ των κορυφών Μαυροβούνι, Τούρμουζα και Μάλια Πλιάκου.

Κατάλοιπα: Στην κοιλάδα αυτή, 3 χλμ. βόρεια από το Καντήλι και 500μ. βόρεια από το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας σώζεται σε ύψος 8.5μ. τετράγωνο φυλακείο με πλευρά 6.5μ. Είναι χτισμένο με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Υπάρχουν όμως και κάποιες προσθήκες ισόδομου συστήματος. Στα ανατολικά, δυτικά και νότια σώζεται οχυρωματικός περίβολος, ενώ στα νότια του φυλακείου βρέθηκαν κατάλοιπα κτισμάτων. Με βάση τα ευρήματα και τον τρόπο κατασκευής του, το φυλακείο χρονολογείται στον 4^ο αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 174-175. Van de Maele 1992, 101-103. Νέζης 2002, 127, 130-131, 218 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Το φυλακείο, που βρίσκεται βόρεια της Μονής της Αγίας Τριάδας, έχει καλή θέα προς την κοιλάδα Μυρρίνι. Ο Ober πιστεύει ότι ο πύργος αυτός είτε ανήκε σε αγροικία, είτε αποτελούσε συνοριακό φυλακείο.

Αττική

Α/α: 23

Εικόνα: 17

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μάνδρας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Αετοκορυφή

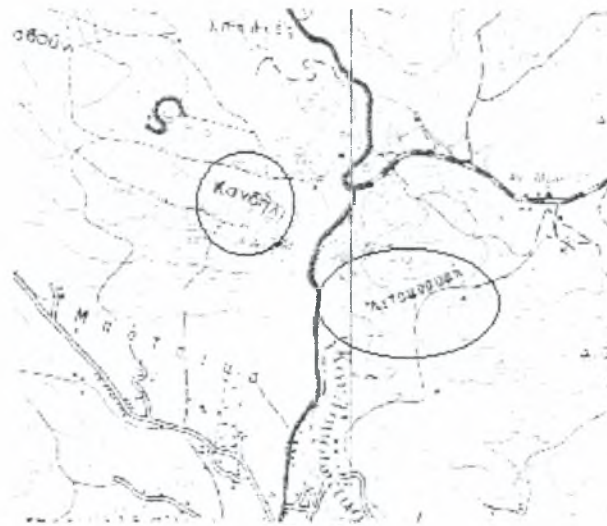
Υψόμετρο: 618μ.

Θέση: Η Αετοκορυφή είναι κορυφή στη ΝΑ πλευρά του όρους Πατέρα, στα βόρεια της κορυφής Κυπαρίσσι.

Κατάλοιπα: Σε πλαγιά της Αετοκορυφής σώζονται κατάλοιπα κατασκευής κτισμένης με πολυγωνικό σύστημα δόμησης.

Βιβλιογραφία: Van de Maele 1992, 101-103.

Παρατηρήσεις: Ο Van de Maele εικάζει ότι ίσως η κατασκευή αυτή να ήταν καταφύγιο για τους κατοίκους της γύρω περιοχής ή φρουκτώριο που έλεγχε το «Κουλουριώτικο μονοπάτι», δηλαδή το δρόμο που οδηγούσε από τα Μεγαρα προς τη Θήβα. Αν ήταν φρουκτώριο θα πρέπει να λειτουργούσε σε συνδυασμό με τα γειτονικά φυλακεία στο Κυπαρίσσι και τη Δραμπάλα.

Εικ.17

Α/α: 24

Εικόνα: 18

Νομός: Αττικής

Δήμος: Βιλίων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Κάτω Αλεποχωρίου

Τοπωνύμιο: Βέρδα

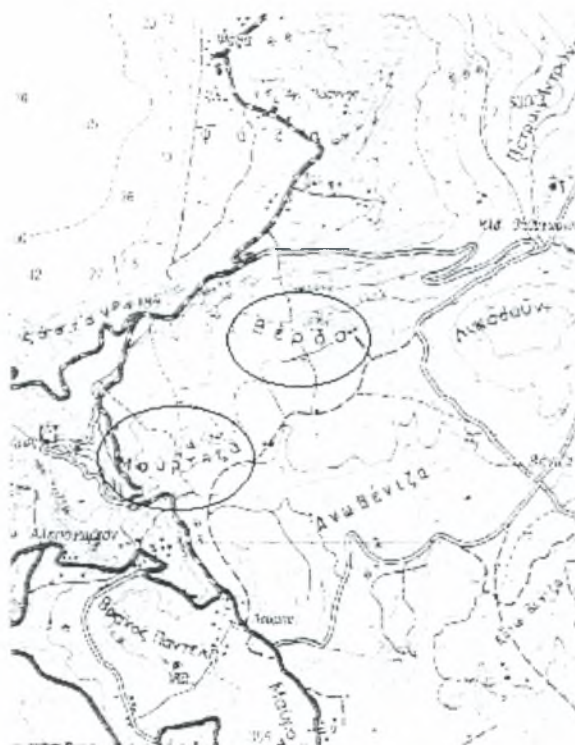
Υψόμετρο:

Θέση: Βέρδα ονομάζεται η ράχη μεταξύ του βράχου Ζάστανο και της κορυφής Λυκοβούνι, στη δυτική άκρη του όρους Πατέρα.

Κατάλοιπα: Στη ράχη Βέρδα, στο δρόμο που οδηγεί από τις Παγές προς τα Αιγόσθενα (σημερινό Πόρτο Γερμενό)ν σώζεται οχυρό. Κατά μήκος του δρόμου αυτού και κοντά στα συγκεκριμένα κτίσματα, υπάρχουν πολλά κατάλοιπα τειχών και άλλων κατασκευών. Τα κατάλοιπα χρονολογούνται στον 4^ο – 3^ο αιώνα π.Χ. Επίσης ανάμεσα στη Μούρτεζα (βλ. αρ. 39) και τη Βέρδα υπάρχουν πολυάριθμα κατάλοιπα κατοίκησης αδιάγνωστης χρονολογήσεως.

Βιβλιογραφία: Van de Maele 1989, 186. Van de Maele 1992, 99-100. Νέζης 2002, 129, 189.

Παρατηρήσεις: Όπως φαίνεται η Βέρδα αποτελούσε οχυρή θέση στα νότια της ακτής της Ψάθας. Ίσως το οχυρό στη συγκεκριμένη κορυφή να ήταν παρατηρητήριο και καταφύγιο για τον αγροτικό πληθυσμό της γύρω περιοχής, σε περίπτωση πειρατικής επίθεσης. Αυτή είναι μια λογική άποψη, καθώς το ύψωμα βρίσκεται πάνω από παραλιακή περιοχή, στην οποία δέσποζαν στο παρελθόν σημαντικά λιμάνια όπως η Πάνορμος, οι Παγές και τα Αιγόσθενα. Τέτοιου είδους λιμάνια ήταν πολύ πιθανό να δεχτούν επίθεση πειρατών.

Εικ. 18

Α/α: 25

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μάνδρας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Δραμπάλα

Υψόμετρο: 618μ.

Θέση: Η Δραμπάλα είναι κορυφή στη ΝΑ πλευρά του όρους Πατέρα, ΝΔ των Παλαιοκούντουρων.

Κατάλοιπα: Στο ύψωμα αυτό σώζονται κατάλοιπα φυλακείου.

Βιβλιογραφία: Van de Maele 1992, 101-103. Νέζης 2002, 129, 195, 208 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Το φυλακείο στη Δραμπάλα είχε πολύ καλή οπτική επαφή με το φυλακείο στο Βελατούρι (βλ. αρ. 15) και πιθανώς λειτουργούσε ως παρατηρητήριο που έλεγχε το δρόμο που οδηγούσε από τα Μέγαρα προς τη Θήβα, το λεγόμενο «Κουλουριώτικο μονοπάτι».

Α/α: 26

Εικόνα: 19

Νομός: Αττικής

Δήμος: Βιλίων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Καλιακούδα

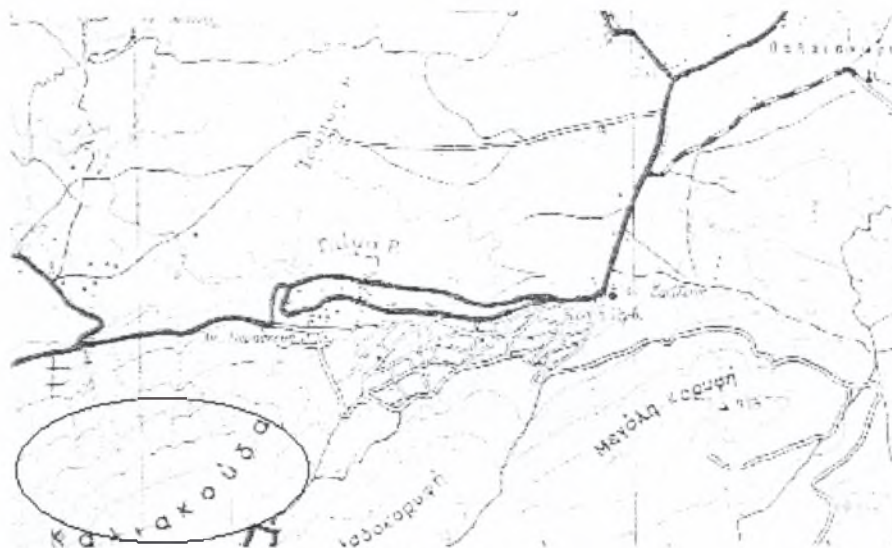
Υψόμετρο: 916μ.

Θέση: Πρόκειται για κορυφή στη ΒΔ άκρη του Πατέρα, στην περιοχή των Βαθυχωρίων, δυτικά της κορυφής Γκορίτσα. Η βόρεια πλευρά της ράχης Καλιακούδα είναι αρκετά απότομη.

Κατάλοιπα: Στην ανατολική πλαγιά της κορυφής Καλιακούδα σώζεται οχυρωματικός περίβολος από αργούς λίθους. Δεν υπάρχουν ευρήματα που να βοηθούν στη χρονολόγησή του, αλλά ο Ober θεωρεί ότι είναι αρχαίος.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 171. Νέζης 2002, 129, 199 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Όσον αφορά στον οχυρωματικό περίβολο στη ράχη Καλιακούδα, ο Ober θεωρεί ότι μάλλον αποτελούσε πρόχειρη στρατιωτική εγκατάσταση. Δεν προσδιορίζει σε ποιόν ανήκε, αλλά είναι πιθανό να χρησιμοποιούνταν από τους Αθηναίους, καθώς η περιοχή αυτή βρισκόταν υπό τον έλεγχό τους στην αρχαιότητα.

Εικ.19

Α/α: 27

Εικόνα: 20

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μεγαρέων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Καντήλι

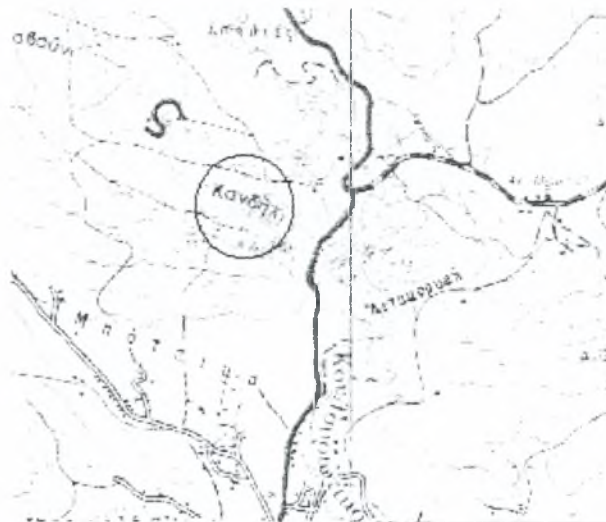
Υψόμετρο: 589μ.

Θέση: Πρόκειται για κορυφή στη ΝΑ άκρη του όρους Πατέρα. Καντήλι λέγεται και το μικρό φαράγγι που σχηματίζεται στην περιοχή αυτή και έχει πολύ απόκρημνες πλευρές. Το Καντήλι βρίσκεται μεταξύ της Ράχης Ντόσκουρη (βλ.αρ.45) και του Οσίου Μελετίου (βλ.αρ.42).

Κατάλοιπα: Περίπου 1.5χλμ. Β-ΒΔ από το πέρασμα του Καντηλιού, 30m. από την κορυφή του πρώτου λόφου, σώζεται κυκλικός πύργος σε ύψος 1.4μ., με διάμετρο 6.7μ., φτιαγμένος από αργούς λίθους. Το πάχος των τοίχων του είναι περίπου 0.70μ., ενώ στα ανατολικά υπάρχει είσοδος πλάτους 0.80μ. Στη ΝΔ πλευρά του πύργου υπάρχει τείχος πλάτους 70εκ., το οποίο διατηρείται σε ύψος 0.85μ. Ο πύργος χρονολογείται στα τέλη 5^{ου} / αρχές 4^{ου} αιώνα π.Χ. Υπάρχουν επίσης κάποια κατάλοιπα τειχών στο πέρασμα Καντήλι, τα οποία δεν είναι πολύ ορατά και δεν μπορούν να οριστούν με βεβαιότητα αρχαία.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 176-178 & 180. Νέζη 2002, 200 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Ο Ober κρίνοντας μάλλον από το μέγεθος του πύργου, υποστηρίζει ότι η χωρητικότητά του επέτρεπε τη διαμονή μεγάλου αριθμού στρατιωτών, και τον χαρακτηρίζει φυλακείο και φρουκτώριο, πιθανώς λόγω της οπτικής επαφής που είχε με τα γύρω οχυρά.

Εικ.20

Α/α: 28

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μεγαρέων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Καντήλι 2

Υψόμετρο: 589μ.

Θέση: Πρόκειται για την κορυφή στη ΝΑ άκρη του όρους Πατέρα, την οποία περιγράψαμε αμέσως παραπάνω (βλ.αρ.27).

Κατάλοιπα: 450μ. περίπου Β-ΒΑ από την πλαγιά στην οποία βρισκόταν το κυκλικό φυλακείο στο Καντήλι (βλ. αρ. 27), υπάρχουν τα κατάλοιπα ορθογώνιου φυλακείου με πάχος τοίχων 0.70μ., η ανατολική πλευρά του οποίου είναι εντελώς κατεστραμμένη. Χρονολογείται στα τέλη 5^{ου} - αρχές 4^{ου} αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 176-178 & 180. Νέζης 2002, 200 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Το συγκεκριμένο φυλακείο έχει οπτική επαφή με το αντίστοιχο κυκλικό στο Καντήλι (βλ. αρ. 27) και με τις οχυρώσεις στο όρος Αιγάλεω (βλ. αρ. 56,57,58). Ο Ober λοιπόν υποστηρίζει, ότι και το δεύτερο φυλακείο στο Καντήλι ήταν φρουκτώριο.

Α/α: 29

Εικόνα: 21

Νομός: Αττικής

Δήμος: Βιλίων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Καρύδι-Αχλαδοκορυφή / Μάλια Γκορίτσα

Υψόμετρο: 955μ. και 960μ. αντίστοιχα.

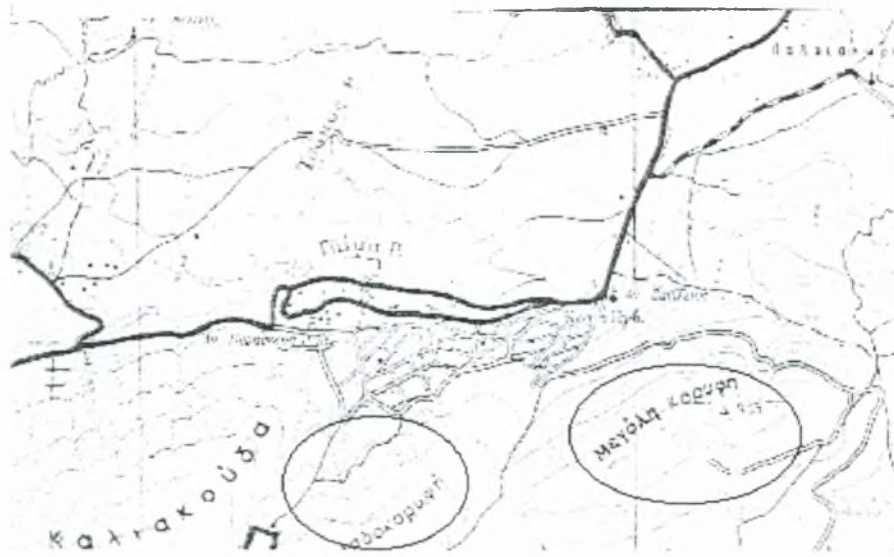
Θέση: Το Καρύδι είναι κορυφή στη βόρεια πλευρά του όρους Πατέρα. Στο χάρτη της Γ.Υ.Σ. αναφέρεται και ως Μεγάλη Κορυφή. Βρίσκεται δυτικά της αρχαίας Ερένειας (βλ.αρ.21). Η Αχλαδοκορυφή είναι επίσης κορυφή του Πατέρα και βρίσκεται δίπλα και δυτικά από το Καρύδι.

Κατάλοιπα: Ο Ober αναφέρει ότι στο Καρύδι υπάρχουν κατάλοιπα κυκλικού φυλακείου, χτισμένου με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Το φυλακείο είναι αρκετά κατεστραμμένο και χρονολογείται στο 400-350 π.Χ, όπως και το Πλακωτό (βλ.αρ.20). Ο Φαράκλας κάνει λόγο για δύο φυλακεία κλασικής εποχής στο Καρύδι, νότια από το δρόμο που οδηγεί από τα Μέγαρα προς τα Βίλια. Πρόκειται για απλή αναφορά και δεν παραθέτει περαιτέρω στοιχεία, σε αυτό το σημείο όμως τοποθετεί τα σύνορα Αττικής – Μεγαρίδας.

Βιβλιογραφία: Σακελλαρίου – Φαράκλας 1972, 40. Ober 1985, 164-165. Van de Maele 1992, 95. Νέζης 2002, 200 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Από επιτόπια έρευνα που διενεργήθηκε στα πλαίσια αυτής της εργασίας στις 25/7/03, διαπιστώθηκε ότι στην κορυφή Καρύδι του όρους Πατέρα δεν υπάρχει απολύτως κανένα εύρημα. Τα ευρήματα και τα κατάλοιπα που ο Ober τοποθετεί στο Καρύδι, στην πραγματικότητα δεν βρίσκονται εκεί, αλλά στην Αχλαδοκορυφή, η οποία βρίσκεται δίπλα και δυτικά από το Καρύδι. Οπότε όταν θα αναφέρομαστε στα ευρήματα του Καρυδιού, θα εννοούμε την Αχλαδοκορυφή, έχοντας υπόψη τη σύγχυση που προξένησε ο Ober, γιατί και οι υπόλοιποι μελετητές διατήρησαν το ίδιο τοπωνύμιο.

Ο Van de Maele λοιπόν, υποστηρίζει ότι το όρος Πατέρας με τα φυλακεία στα Κέρατα (βλ. αρ. 30,31) και το Καρύδι-Αχλαδοκορυφή, αποτελούσε το φυσικό ανατολικό όριο της Μεγαρίδας, ενώ δυτικό όριο αποτελούσαν τα Γεράνεια όρη. Συνεπώς θεωρεί ότι το φυλακείο στο Καρύδι έλεγχε κάποιο σημείο του λεγόμενου «Δρόμου των Πύργων» - ο οποίος οδηγούσε από την Κόρινθο προς τη Θήβα - και έστελνε σήματα προς την κοιλάδα των Κουνδούρων. Η κοιλάδα των Κουνδούρων όμως φαίνεται ότι ανήκε στους Αθηναίους και άρα αν το συγκεκριμένο φυλακείο-φρουκτώριο έστελνε μηνύματα προς τα εκεί, αμφισβητείται η κατοχή του από τους Μεγαρείς.

Εικ.21

Α/α: 30

Εικόνα: 22

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μάνδρας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Κέρατα (ή Τρίκερι ή Τρικέρατο)

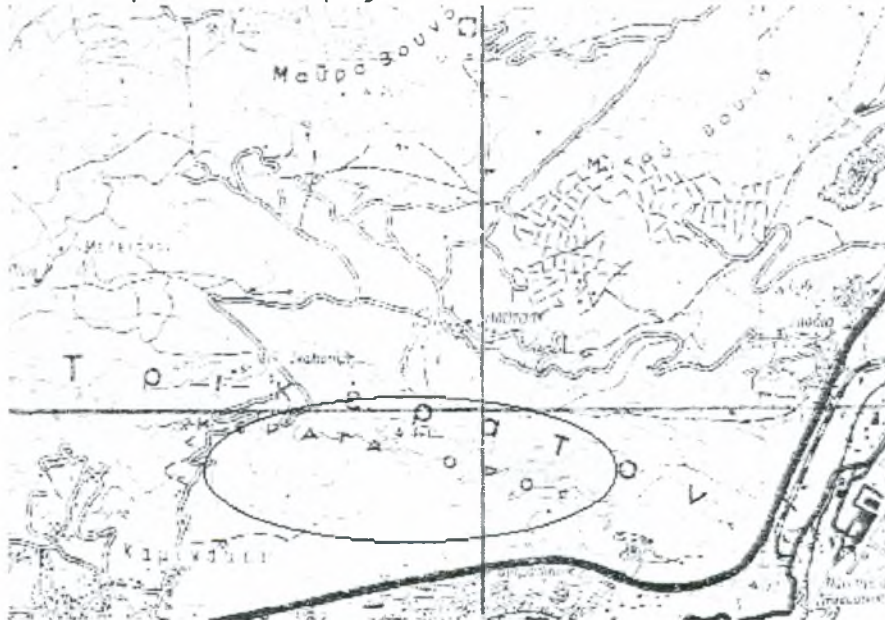
Υψόμετρο: 473-470μ.

Θέση: Πρόκειται για χαμηλές κορυφές στη ΝΑ άκρη του όρους Πατέρα, πάνω από την εθνική οδό Αθηνών-Κορίνθου.

Κατάλοιπα: Περίπου 6χλμ. ανατολικά από το φυλακείο στη Ράχη Ντόσκουρη (βλ. αρ. 45), στην κορυφή της δυτικότετης μύτης των Κεράτων σώζονται κατάλοιπα ορθογώνιου φυλακείου, διαστάσεων 6.8 x 8μ. Πολλοί πεσμένοι λιθόπλινθοι εντοπίζονται στην πλαγιά. Το φυλακείο χρονολογείται στα κλασικά/ελληνιστικά χρόνια, αλλά όστρακα του 6^{ου} αιώνα μ.Χ. που βρέθηκαν, δηλώνουν επαναχρησιμοποίησή του στα ρωμαϊκά χρόνια. Τον 17^ο αιώνα το κτίσμα ήταν ξεκάθαρα αναγνωρίσιμο ως πύργος, τώρα όμως έχει υποστεί μεγάλη φθορά. Κοντά στον πύργο αυτό εντοπίζεται και ένα δεύτερο φυλακείο.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 178-180. Van de Maele 1992, 103. Νέζης 2002, 128, 202.

Παρατηρήσεις: Οι δύο παραπάνω πύργοι χαρακτηρίζονται ομόφωνα από τους μελετητές ως παρατηρητήρια και φρουκτώρια. Λόγω της άριστης ορατότητας που διαθέτουν προς όλες τις κατευθύνσεις, έχει υποστηριχθεί ότι αποτελούσαν παρατηρητήρια των Αθηναίων, για να ελέγχουν τα Μέγαρα και το δρόμο που οδηγούσε από την Ελευσίνα προς αυτά.

Εικ.22

Αττική

Α/α: 31

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μάνδρας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Κέρατα (ή Τρίκερι ή Τρικέρατο) 2

Υψόμετρο: 473-470μ.

Θέση: Σε απόσταση 2χλμ. από το φυλακείο στα Κέρατα και 500μ βόρεια από την ακτή.

Κατάλοιπα: Σύμφωνα με τον Milchhoefer στη συγκεκριμένη θέση υπάρχουν κατάλοιπα φυλακείου. Ο ίδιος κάνει λόγο και για κατάλοιπα τειχών ΒΑ από τα Κέρατα, δεν επιβεβαιώνεται όμως αν ανήκουν σε αρχαίο οχυρό.

Βιβλιογραφία: Van de Maele 1992, 103. Νέζης 2002, 128, 202.

Παρατηρήσεις: Είναι πιθανό και αυτό το φυλακείο να αποτελούσε φρουκτώριο των Αθηναίων και να λειτουργούσε σε συνδυασμό με τα δύο αντίστοιχα στα Κέρατα (βλ. αρ. 30).

Αττική

Α/α: 32

Εικόνα: 23

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μάνδρας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Κουτούπα του Μάτζα

Υψόμετρο: 503μ.

Θέση: Ο λόφος αυτός μεταξύ του Παλαιοχωρίου και της αρχαίας *Ερένειας* (βλ. αρ.21) και αποτελεί το «κλειδί» για τον έλεγχο της μικρής κοιλάδας/αυλώνας .

Κατάλοιπα: Στις 25/7/03 πραγματοποιήσαμε αυτοψία στη συγκεκριμένη θέση. Στην κορυφή του λόφου, στο σημείο που έχει τοποθετηθεί το τριγωνομετρικό της ΓΥΣ, σώζεται ορθογώνιο φυλακείο διαστάσεων 9.20 x 10.5/10.7μ., σε ύψος 0.84μ. Το πάχος των τοίχων του είναι 1.10-1.20μ. και είναι χτισμένο με αμελές ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Γύρω από το φυλακείο βρέθηκαν στρωτήρες λακωνικού τύπου, ένα θραυσμα πίθου με μελανό επίχρισμα, καθώς και κεραμίδες με ερυθρό γάνωμα. Το κτίσμα χρονολογείται στα ύστερα κλασικά χρόνια αλλά η ύπαρξη κονιάματος στους τοίχους του, δηλώνει επαναχρησιμοποίηση του φυλακείου στα μεσαιωνικά χρόνια. Στα ΒΑ του φυλακείου, σε απόσταση 71μ. από αυτό, βρέθηκε ομβροδεξαμενή, η οποία είναι εν μέρει λαξευτή και έχει κονίαμα. Το βάθος της είναι 2.50μ. και η διάμετρος 2.15μ. Στο ΒΔ πρηνές του λόφου βρέθηκαν εγκαταστάσεις ανθρώπινης κατοίκησης, ενώ 166μ. ΝΑ του λόφου, σε υψόμετρο 498μ. σώζονται κατάλοιπα αγροικίας

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 173. Νέζης 2002, χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Επειδή ο συγκεκριμένος λόφος έχει πολύ καλή ορατότητα προς όλες τις κατευθύνσεις, μάλλον το κτίσμα που σώζεται στην κορυφή του αποτελούσε φυλακείο και φρουκτώριο, ενώ η ομβροδεξαμενή φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν τόσο από τους κατοίκους του φυλακείου, όσο και από τους υπόλοιπους κατοίκους του λόφου.

Εικ.23

Α/α: 33

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μάνδρας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Κυπαρίσσι

Υψόμετρο: 675μ.

Θέση: Κυπαρίσσι ονομάζεται το ψηλότερο πηγάδι του όρους Πατέρα. Βρίσκεται Δ/ΝΔ από τα Παλαιοκούντουρα και βόρεια από την κορυφή Καντήλι (βλ.αρ.27).

Κατάλοιπα: Στο συγκεκριμένο ύψωμα σώζονται κατάλοιπα φυλακείου. Παρόμοια κατάλοιπα υπάρχουν επίσης στο λόφο που βρίσκεται ανατολικά και δίπλα από το λόφο Κυπαρίσσι.

Βιβλιογραφία: Van de Maele 1992, 101-103. Νέζης 2002, 129, 208 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Και το φυλακείο στο Κυπαρίσσι είχε πολύ καλή οπτική επαφή με το αντίστοιχο στο Βελατούρι (βλ. αρ. 15). Άρα είναι πιθανό η Δραμπάλα (βλ. αρ. 25) και το Κυπαρίσσι να ιδρύθηκαν για την προστασία του δρόμου που οδηγούσε από τα Μέγαρα προς τη Θήβα, το λεγόμενο «Κουλουριώτικο μονοπάτι». Επειδή τα παραπάνω φυλακεία βρίσκονται στη συνοριακή γραμμή Αττικής – Μεγαρίδας, η κατοχή τους είναι αμφιλεγόμενη. Ο Van de Maele πάντως προτείνει ότι τόσο η Δραμπάλα όσο και το Κυπαρίσσι ανήκαν στην άμυνα της Αττικής.

Α/α: 34

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μάνδρας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Μάλια Κασιώτη

Υψόμετρο: 592μ.

Θέση: Η Μάλια Κασιώτη είναι κορυφή στη ΝΑ πλευρά του όρους Πατέρα, δυτικά από το Κυπαρίσσι (βλ. αρ. 33) και νότια του δρόμου που οδηγεί από το Παλαιοχώρι στην *Ερένεια* (βλ.αρ.21).

Κατάλοιπα: Ο Van de Maele κάνει λόγο για κατάλοιπα φυλακείου. Ύστερα από επιτόπια έρευνα στις 25/7/03 στο συγκεκριμένο ύψωμα, βρήκαμε μόνο λιθοσωρό, ο οποίος δεν μπορεί να χαρακτηριστεί αρχαίος λόγω της απόλυτης έλλειψης κεραμικής.

Βιβλιογραφία: Van de Maele 1992, 101-103. Νέζης 2002, χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Προφανώς δεν υπήρξε τίποτε στη συγκεκριμένη θέση.

Α/α: 35

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Βιλίων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Μάλια Ψάθα

Υψόμετρο: 470μ.

Θέση: Πρόκειται για κορυφή στη ΒΔ πλευρά του Πατέρα, μεταξύ της ράχης Πέτρα Κοράκου και της χερσονήσου Μύτικας. Στο χάρτη της Γ.Υ.Σ. αναφέρεται με την ονομασία Κορυφή.

Κατάλοιπα: Στην περιοχή αυτή υπάρχουν λίγα κατάλοιπα κυκλικού φυλακείου από το οποίο σώζονται μόνο δύο δόμοι κατά χώραν. Είχε διάμετρο 6.5μ. και ήταν χτισμένο με αργούς λίθους. Γύρω από το φυλακείο και σε απόσταση 100μ. δυτικά από αυτό, υπάρχουν κατεστραμμένα κατάλοιπα κτηρίων. Το φυλακείο μαζί με τα γύρω κτίσματα χρονολογείται στο 343 π.Χ. περίπου, γιατί ο τρόπος κατασκευής του μοιάζει με το Τζαμάλι (βλ. αρ. 46) και τα *Αιγόσθυνα* (βλ. αρ. 55) που χρονολογούνται την ίδια περίοδο.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 170-171. Van de Maele 1989, 187. Νέζης 2002, 212.

Παρατηρήσεις: Το συγκεκριμένο φυλακείο έχει πολύ καλή θέα προς τη γύρω περιοχή και διαθέτει οπτική επαφή με το φυλακείο στην Αχλαδοκορυφή (βλ. αρ. 29). Οι Ober και Van de Maele λοιπόν ισχυρίζονται ότι το φυλακείο στη Μάλια Ψάθα χτίστηκε από τους Αθηναίους για να λειτουργήσει μαζί με το Τζαμάλι (βλ. αρ. 46) ως παρατηρητήριο των *Αιγιοσθένων* (βλ. αρ. 55), με σκοπό να ελέγχει όλες τις πιθανές προσβάσεις στο οχυρό.

Α/α: 36

Εικόνα: 24

Νομός: Αττικής

Δήμος: Βιλίων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Βένιζας

Τοπωνύμιο: Μεγάλο Βαθυχώρι

Υψόμετρο: 580μ. αντίστοιχα

Θέση: Η περιοχή των Βαθυχωρίων χωρίζεται σε δύο τμήματα, το Μεγάλο και το Μικρό Βαθυχώρι, τα οποία είναι μεγάλα καταβυθίσματα στη Δ-ΒΔ πλευρά του όρους Πατέρα και Ν-ΝΔ των κορυφών Μικρή Κολοσόυρα, Γκορίτσα και Καλιακούδα (βλ. αρ.26).

Κατάλοιπα: Στο Μεγάλο Βαθυχώρι, σε υψόμετρο 500μ. σώζεται κυκλικός πύργος με διάμετρο 6.20μ. Αυτός ο πύργος διατηρείται πολύ καλά, σε υψος 9-12.3μ., που αντιστοιχεί σε τέσσερις ορόφους. Εικάζεται όμως ότι υπήρχε και πέμπτος όροφος. Είναι χτισμένος με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα και περιβάλλεται από περίβολο. Χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Στο ύψωμα όπου ο δρόμος οδηγεί από τις Παγές (βλ. αρ. 54), σημερινό Κάτω Αλεποχώρι, προς το Μεγάλο Βαθυχώρι, σώζονται επιβλητικά κατάλοιπα τείχους. Επίσης αρκετά κατάλοιπα τειχών σώζονται δεξιά και αριστερά του δρόμου που οδηγεί από τα Βαθυχώρια προς την Ψάθα (*Πάνορμος*).

Βιβλιογραφία: Van de Maele 1989, 186. Lohmann 1992, 40. Νέζης 2002, 127 & 188 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Επικρατεί σύγχυση μεταξύ των μελετητών αναφορικά με τη χρονολόγηση και το λόγο ύπαρξης των πύργων στα Βαθυχώρια. Ο πύργος στο Μεγάλο Βαθυχώρι έχει χαρακτηριστεί σε γαλλικό χάρτη του 19^{ου} αιώνα ως μεσαιωνικός, αλλά σίγουρα χτίστηκε για πρώτη φορά στην αρχαιότητα.

Α/α: 37

Εικόνα: 24

Νομός: Αττικής

Δήμος: Βιλίων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Βένιζας

Τοπωνύμιο: Μικρό Βαθυχώρι

Υψόμετρο: 500μ.

Θέση: Στο Μικρό Βαθυχώρι, σε κορυφή με υψόμετρο 580μ., σώζεται τετράγωνος πύργος με πλευρά 5.30μ. Ο πύργος διατηρείται σε ύψος 8-9.9μ., σώζονται δηλαδή σχεδόν 17 δόμοι. Είναι χτισμένος με ισόδομο σύστημα, είχε θύρα στο ισόγειο και χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αιώνα π.Χ..

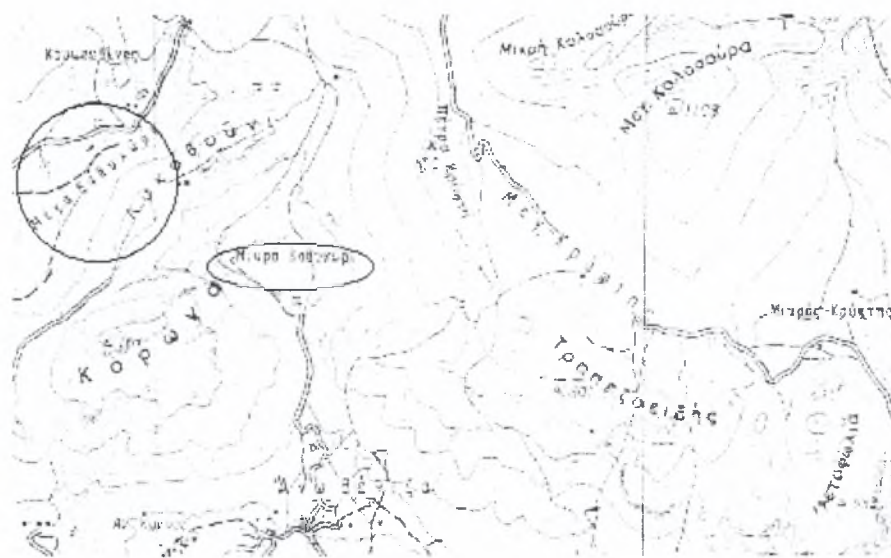
Βιβλιογραφία: Ober 1985, 165-167. Van de Maele 1989, 186. Lohmann 1992, 40. Νέζης 2002, 127 & 188 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Ο Νέζης πιστεύει ότι οι πύργοι στα Βαθυχώρια χρησίμευαν για τη φύλαξη του δρόμου που ακολουθούσε την παρακάτω διαδρομή: *Ερυθρές* – Κιάφα Φίχτι – Βίλια – Κρύο Πηγάδι – διάσελο Γκορίτσας – Βαθυχώρι – πεδιάδα Μεγάρων – Μέγαρα ή Αέρας Γερανείων – Μύγες – Λουτράκι. Δηλαδή εκείνοι που διέμεναν στους πύργους, ήταν έτοιμοι να πολεμήσουν για να υπερασπιστούν τον σημαντικότερο αυτό δρόμο. Ο Ober θεωρεί ότι οι συγκεκριμένοι πύργοι πρέπει να είχαν στρατιωτική χρήση, γιατί διαπίστωσε ότι στην αρχαιότητα τοποθετούσαν

στους ανώτερους ορόφους τους καταπέλτες. Κατά συνέπεια, ο Νέζης και ο Ober συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι οι πύργοι των Βαθυχωρίων είχαν αμυντική και στρατιωτική χρήση.

Ο Lohmann όμως διαφωνεί με τα παραπάνω, υποστηρίζοντας ότι οι πύργοι των Βαθυχωρίων πρέπει να ανήκαν σε αγροικίες. Για να δικαιολογήσει την άποψή του παραθέτει τα εξής επιχειρήματα: α) ο περίβολος του πύργου στο Μεγάλο Βαθυχώρι μοιάζει να περικλείει αυλή και όχι οχυρό, β) οι πύργοι που αποτελούν παρατηρητήρια/φρουκτωρίες έχουν τοίχους μεγαλύτερου πάχους, καλύτερη οχύρωση, πιο στιβαρή θεμελίωση, διαφορετική θέση της εισόδου, σε σχέση με τους πύργους στα Βαθυχώρια. Παρά την επιβλητική εμφάνιση των συγκεκριμένων πύργων, που οδηγεί αυτόματα στην εντύπωση ότι πρόκειται για οχυρο, είναι προφανές ότι η έρευνα δεν έχει καταλήξει ακόμη όσον αφορά στη λειτουργία τους.

Είναι πιθανό πάντως οι πύργοι στα Βαθυχώρια να προστάτευαν τους αρχαίους δρόμους, που διέτρεχαν τη συγκεκριμένη περιοχή και οδηγούσαν από την Ελευσίνα στη Μέγαρα και τη Μάνδρα.

Εικ.24

Αττική

Α/α: 38

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Βιλίων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Βένιζας

Τοπωνύμιο: Μεγάλο και Μικρό Βαθυχώρι, πύργοι Α,Β,Δ,Ε

Υψόμετρο: 500μ. και 580μ. αντίστοιχα

Θέση: Η περιοχή των Βαθυχωρίων χωρίζεται σε δύο τμήματα, το Μεγάλο και το Μικρό Βαθυχώρι, τα οποία είναι μεγάλα καταβυθίσματα στη Δ-ΒΔ πλευρά του όρους Πατέρα και Ν-ΝΔ των κορυφών Μικρή Κολοσούρα, Γκορίτσα και Καλιακούδα.

Κατάλοιπα: Στην περιοχή των Βαθυχωρίων, κοντά στο «Δρόμο των πύργων» βρέθηκαν ακόμη τέσσερις πύργοι, τους οποίους ο Hammond ονόμασε με τα λατινικά γράμματα Α, Β, Δ, Ε αντιστοίχως. Δεν υπάρχουν περαιτέρω στοιχεία για του πύργους αυτούς, ούτε ενδείξεις για τη χρονολόγησή τους.

Βιβλιογραφία: Hammond BSA 49 (1954), 108-111. Ober 1985, 171. Νέζης 2002, 188 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Ο Hammond ισχυρίζεται ότι οι τέσσερις πύργοι Α,Β,Δ,Ε στα Βαθυχώρια ήταν είτε παρατηρητήρια που έλεγχαν τους δρόμους της περιοχής, είτε τμήματα αρχαίων αγροικιών που λειτουργούσαν ως καταφύγια για τον ντόπιο πληθυσμό. Τις προτάσεις αυτές του Hammond τις παραθέτει ο Ober και δείχνει να τις αποδέχεται. Οι παραπάνω απόψεις είναι λογικές, αλλά καμιά δεν μπορεί να υιοθετηθεί απόλυτα γιατί υπάρχει σαφής έλλειψη αρχαιολογικών δεδομένων. Απαιτείται εκτεταμένη έρευνα/αυτοψία, ώστε να διευκρινισθεί, εάν οι πύργοι Α,Β,Δ,Ε του Hammond ταυτίζονται με κάποιους από τη βιβλιογραφία.

Α/α: 39

Εικόνα: 25

Νομός: Αττικής

Δήμος: Βιλίων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Κάτω Αλεποχωρίου

Τοπωνύμιο: Μούρτεζα

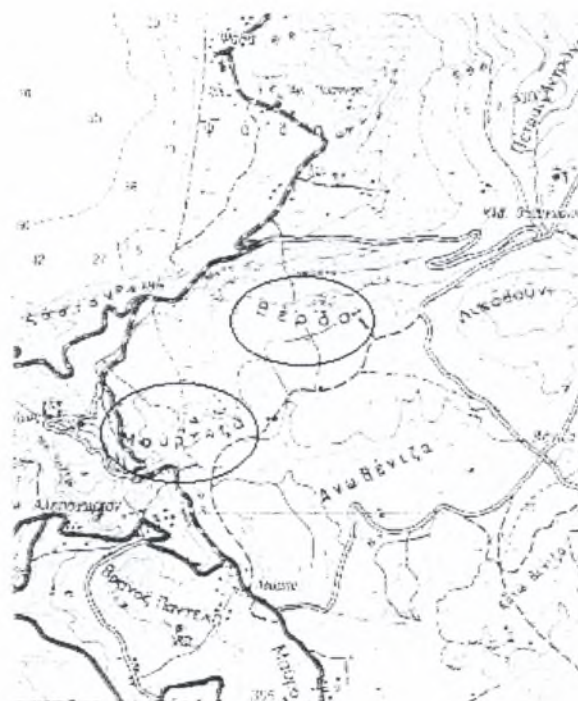
Υψόμετρο: 448μ.

Θέση: Μούρτεζα ονομάζεται η κορυφή με υψόμετρο 448μ. στη δυτική άκρη του όρους Πατέρα, μεταξύ Ψάθας (*Πάνορμος*) και Αλεποχωρίου (*Παγές*, βλ. αρ. 54). Η Μούρτεζα βρίσκεται 500μ. ΝΔ από τη Βέρδα (βλ.αρ.24).

Κατάλοιπα: Στη Μούρτεζα σώζεται τετράγωνο φυλακείο με πλευρά 5μ. περίπου, το οποίο χρονολογείται στον 4^ο αιώνα π.Χ. περίπου. Το φυλακείο αυτό βρίσκεται – όπως και το αντίστοιχο της Βέρδας - στο δρόμο που οδηγεί από τις *Παγές* προς τα *Αιγόσθενα* (σημερινό Πόρτο Γερμενό, βλ. αρ. 55).

Βιβλιογραφία: Van de Maele 1989, 186. Van de Maele 1992, 99-100. Νέζης 2002, 129, 189 & 217.

Παρατηρήσεις: Όπως φαίνεται η Βέρδα και η Μούρτεζα αποτελούσαν δύο οχυρές θέσεις στα νότια της ακτής της Ψάθας. Ίσως τα φυλακεία των κορυφών αυτών να ήταν παρατηρητήρια και να προστάτευαν τον αγροτικό πληθυσμό της γύρω περιοχής, σε περίπτωση πειρατικής επίθεσης. Αυτή είναι μια λογική άποψη, καθώς τα δύο υψώματα βρίσκονται επάνω από παραλιακή περιοχή, στην οποία δέσποζαν στο παρελθόν σημαντικά λιμάνια όπως η *Πάνορμος*, οι *Παγές* και τα *Αιγόσθενα*. Τέτοιου είδους λιμάνια ήταν πολύ πιθανό να δεχτούν επίθεση πειρατών.

Εικ.25

Α/α: 40

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μάνδρας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Μυρρίνι, ΒΔ από την ομώνυμη κοιλάδα.

Υψόμετρο: 566μ.

Θέση:

Κατάλοιπα: ΒΔ της κοιλάδας Μυρρίνι σώζεται επίσης μικρό οχυρό που αποτελείται από τετράγωνο πύργο.

Βιβλιογραφία: Van de Maele 1992, 101-103

Παρατηρήσεις: Το οχυρό ΒΔ της κοιλάδας Μυρρίνι ίσως αποτελούσε καταφύγιο για τους κατοίκους της υπαίθρου ή ορμητήριο για την άμυνα της περιοχής.

Α/α: 41

Εικόνα: 26

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μάνδρας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπωνύμιο: Μύλος

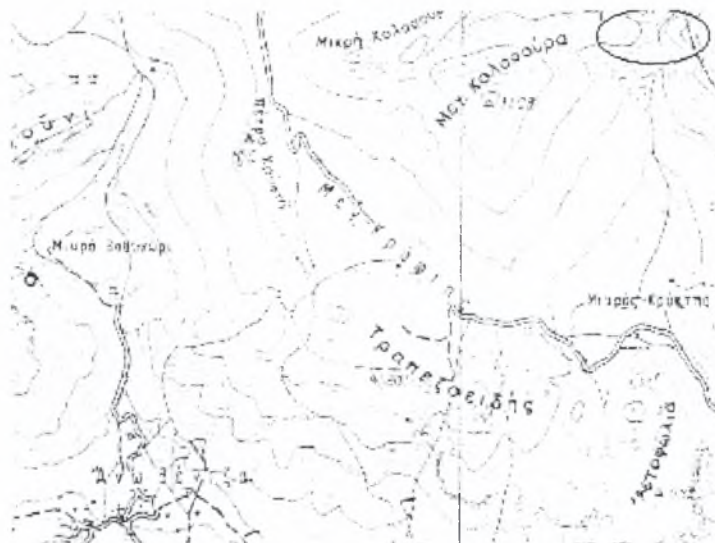
Υψόμετρο: 898μ.

Θέση: Ο Μύλος είναι διάσελο στο όρος Πατέρας μεταξύ των κορυφών Λεοντάρι και Μεγάλη Κολοσόρα. Ονομάζεται αλλιώς και Μύλοι.

Κατάλοιπα: Σώζεται κυκλικό φυλακείο σε ύψος 1.1μ., χτισμένο με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Έχει οχυρωματικό περίβολο και πύλη στα νότια. Λέγεται ότι μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο το φυλακείο σωζόταν σε ύψος 10μ. Στη ΝΔ γωνία του σώζεται δεύτερο μικρότερο ημικυκλικό φυλακείο, ενώ εντός του περιβόλου υπάρχουν ίχνη ενός άλλου κτίσματος για το οποίο δεν διαθέτουμε περαιτέρω στοιχεία. Το φυλακείο χρονολογείται στον 4^ο αιώνα π.Χ. και φαίνεται ότι η κατασκευή του δεν είχε ολοκληρωθεί στην αρχαιότητα.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 172-173. Lohmann 1988/89, 47-48&50. Νέζης 2002, 127, 218 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Επικρατεί σύγχυση μεταξύ των μελετητών όσον αφορά στη χρήση και την κατοχή του συγκεκριμένου φυλακείου. Το φυλακείο στο Μύλο ελέγχει το Μικρό Κρύππη και συνδέεται μέσω αρχαίας οδού με τον Άγιο Γεώργιο (βλ. αρ. 21). Επιπλέον μοιάζει πολύ με το οχυρό του Αγίου Γεωργίου, γι' αυτό και έχει υποστηριχθεί ότι είναι πιθανό αυτά τα δύο φυλακεία να ανήκαν μαζί με άλλες οχυρώσεις στο σύστημα άμυνας της Αττικής. Επίσης το φυλακείο στο Μύλο έχει ομοιότητες με το οχυρό στο Πλακωτό (βλ. αρ. 20) όσον αφορά στη θέση της πύλης του τείχους. Ο Van de Maele έχει υποστηρίξει ότι το συγκεκριμένο φυλακείο ήταν παρατηρητήριο των Μεγαρέων. Ο Ober αναφέρει ότι λόγω της περιορισμένης θέας του, μπορεί να θεωρηθεί τμήμα αγροικίας, δεν αποκλείεται όμως να είχε και στρατιωτική λειτουργία για τους Αθηναίους.

Εικ.26

A/α: 42

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μεγαρέων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Όσιος Μελέτιος

Υψόμετρο: 320μ.

Θέση: Πρόκειται για εξωκλήσι στη ΝΑ πλευρά του όρους Πατέρα, σε υψόμετρο 320μ., δίπλα στο δρόμο Καντήλι – Μάνδρας.

Κατάλοιπα: Ο Ober κάνει μνεία στα λεγόμενα του Leake, ο οποίος είχε εντοπίσει στην περιοχή αυτή αρχαία τείχη. Τα τείχη αυτά δεν σώζονται πλέον.

Βιβλιογραφία: Πετροπουλάκου-Πεντάζος ΑΤΟ 1979, 30. Ober 1985, 159. Νέζης 2002, 222 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Ο Leake θεωρεί ότι τα τείχη που βρέθηκαν κοντά στον Όσιο Μελέτιο, αποτελούσαν μέρος συνοριακού οχυρού της Αττικής. Ο Ober, μη διαθέτοντας περισσότερες πληροφορίες, ασπάζεται τα λεγόμενα του Leake χωρίς να τα σχολιάζει περαιτέρω. Οι Πετροπουλάκου-Πεντάζος τοποθετούν στην περιοχή του Οσίου Μελετίου τις αρχαίες *Μελαινές* (RE XV 1, 1931, 387-388). Αναφέρουν επίσης ότι βόρεια από τις *Μελαινές*, στην κοιλάδα του Ασωπού ποταμού βρισκόταν η περιοχή της *Σίδης* (RE II A.2, 1923, 2208) η οποία αποτελούσε αυτόνομο πόλισμα και συχνά υπήρξε αφορμή πολέμου μεταξύ Αττικής και Βοιωτίας. Η *Σίδα* προσαρτήθηκε οριστικά στην Αθήνα τον 1^ο αιώνα π.Χ.

Α/α: 43

Εικόνα: 27

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μάνδρας

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Παλαιοχωρίου

Τοπώνυμο: Παναγία, Λιθαράκια

Υψόμετρο:

Θέση: Το εκκλησάκι της Παναγίας Φανερωμένης βρίσκεται δυτικά του ομώνυμου Γηροκομείου, στον δρόμο που οδηγεί από το Παλαιοχώρι προς την *Ερένεια* (βλ. αρ. 21).

Κατάλοιπα: Ο Ober, στηριζόμενος στα λεγόμενα του Edmonson, αναφέρει την ύπαρξη κυκλικού φυλακείου 120μ. ΝΑ από το εκκλησάκι της Παναγίας Φανερωμένης. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του το φυλακείο σώζεται σε ύψος 1μ., είναι χτισμένο με τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης, έχει πύλη στη βόρεια πλευρά, διάμετρο 5μ. και χρονολογείται περίπου στο 475 π.Χ. Κατά τη διενέργηση αυτοψίας στις 25/7/03 ο πύργος δεν εντοπίστηκε. Μερικές εκατοντάδες μέτρα ΒΔ της Παναγίας εντοπίσαμε παράλληλα αναλήμματα στην πλαγιά του λόφου. Τα αναλήμματα αυτά σώζονται σε ορατό μήκος τουλάχιστον 65μ.

Βιβλιογραφία: Edmonson 1966, 67-69. Ober 1985, 174.

Παρατηρήσεις: Ο Ober υποστηρίζει ότι ο πύργος ανήκε μάλλον σε οχυρό της Αττικής, πρόταση που προφανώς δεν ευσταθεί. Κρίνοντας από τα αναλήμματα που βρέθηκαν, μάλλον η συγκεκριμένη περιοχή χρησιμοποιούνταν ως καλλιεργήσιμη γη. Αν τα αναλήμματα αυτά είναι αρχαία, τότε είναι πιθανό ο πύργος που αναφέρει ο Edmonson να ανήκε σε αγροικία.

Εικ.27

Α/α: 44

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μεγαρέων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Πυργάρι

Υψόμετρο: 216μ.

Θέση: Πρόκειται για δευτερεύουσα κορυφή της Ράχης Ντόσκουρη (βλ. αρ. 45) στη Ν-ΝΑ πλευρά του όρους Πατέρα. Απέχει 3.5χλμ. από τις οχυρώσεις στη Ράχη Ντόσκουρη.

Κατάλοιπα: Στη θέση Πυργάρι, σώζεται σε ύψος 3μ. – που αντιστοιχεί σε 6 δόμους - κυκλικό φυλακείο, διαμέτρου 6.1μ. Είναι χτισμένο με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Γύρω του διακρίνονται ίχνη οχυρωματικού περιβόλου. Λόγω της ομοιότητάς του με το Γυφτόκαστρο (βλ. αρ. 51) και το Βελατούρι (βλ. αρ. 15), χρονολογείται στα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 176.

Παρατηρήσεις: Το συγκεκριμένο φυλακείο είχε εξαιρετική θέα προς τη γύρω περιοχή. Ο Ober υποστηρίζει ότι ίσως ήταν παρατηρητήριο των Αθηναίων για να ελέγχει τη Μεγαρική πεδιάδα.

Αττική

Α/α: 45

Εικόνα: 28

Νομός: Αττικής

Δήμος: Μεγαρέων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Ράχη Ντόσκουρη

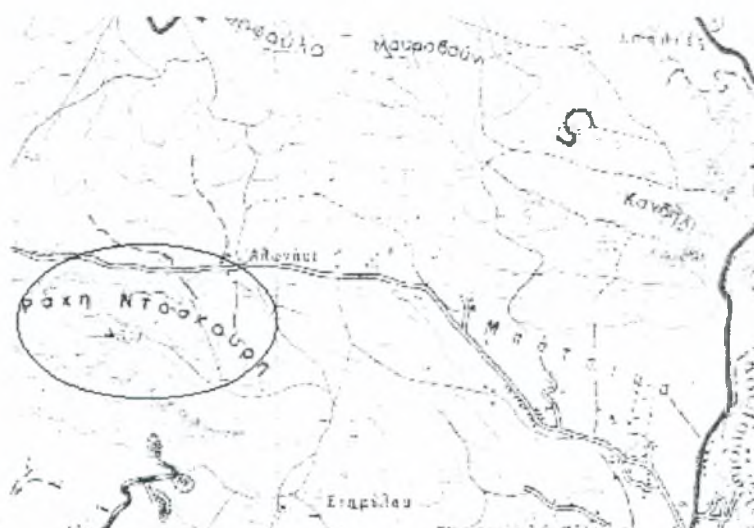
Υψόμετρο: 534μ.

Θέση: Πρόκειται για ύψωμα στη Ν-ΝΑ πλευρά του όρους Πατέρα με εντυπωσιακές ορθοπλαγές. Λέγεται αλλιώς και Βράχος. Βρίσκεται πολύ κοντά στο Καντήλι (βλ. αρ. 27), το Μαυροβούνι και την κοιλάδα Μυρρίνι (βλ. αρ. 22,40).

Κατάλοιπα: Στη Ράχη Ντόσκουρη υπάρχει συγκρότημα τριών κυκλικών πύργων, με διάμετρο 17.5μ., 9.7μ. και 6.3μ. Τους πύργους προστατεύουν τείχη, τα οποία εκτείνονται επάνω στην πλαγιά, σε μήκος 1χλμ., με κατεύθυνση Α-Δ. Σε απόσταση 350μ. βόρεια από το συγκρότημα των τριών πύργων, υπάρχει δεύτερος οχυρωματικός περίβολος διάστασεων 50x50μ. Τα κτίσματα χρονολογούνται στα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 175-176. Van de Maele 1992, 103. Νέζης 2002, 220 & χάρτης 129.

Παρατηρήσεις: Οι τρεις πύργοι στη Ράχη Ντόσκουρη είχαν οπτική επαφή με την Κακιά Σκάλα. Ο Ober λοιπόν ισχυρίζεται ότι οι τέσσερις συνολικά πύργοι – μαζί με εκείνον στο Πυργάρι (βλ. αρ. 44) - ανήκαν στην άμυνα της Αττικής ενάντια στα Μέγαρα: δηλαδή οι τρεις πύργοι στη Ράχη Ντόσκουρη ήταν οχυρά και ο πύργος στα ΝΑ τους ήταν παρατηρητήριο. Ο Van de Maele συμφωνεί ότι οι παραπάνω πύργοι είχαν στρατιωτική λειτουργία, πιστεύει όμως ότι οι οχυρώσεις στη Ράχη Ντόσκουρη, στο Καντήλι (βλ. αρ. 27) και στο Πυργάρι (βλ. αρ. 44) που βρίσκεται ΝΑ από τη Ράχη Ντόσκουρη, ήταν πολύ κοντά στα Μέγαρα και πιθανώς ανήκαν στους Μεγαρείς.

Εικ.28

Α/α: 46

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Βιλίων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Τζαμάλι

Υψόμετρο:

Θέση: Το Τζαμάλι είναι θέση στην περιοχή των Βαθυχωρίων, στο όρος Πατέρας. Βρίσκεται 1χλμ. N-NA από τα Αιγόσθενα, στην πλαγιά που εκτείνεται Β-ΒΔ από την κοιλάδα των Βιλίων.

Κατάλοιπα: Στη συγκεκριμένη θέση σώζεται ορθογώνιο φυλακείο σε ύψος 1.25μ., με διαστάσεις 10.3x7.3μ., το οποίο είναι κατασκευασμένο με τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Το φυλακείο έχει χτιστεί χρησιμοποιώντας το φυσικό απότομο βράχο, στην άκρη του οποίου είχαν δημιουργήσει πλατφόρμα με διάμετρο 3.3μ., η οποία λειτουργούσε ως παρατηρητήριο. Ίχνη τειχών φαίνεται ότι ξεκινούσαν από το φυλακείο, ενώ μακρύ τείχος εκτείνεται επίσης ΒΑ του βράχου. Ο Ober θεωρεί ότι το φυλακείο χρονολογείται περίπου στο 343 π.Χ. γιατί ο τρόπος κατασκευής του μοιάζει κατά πολύ με αυτόν των Αιγιοσθένων.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 169-170.

Παρατηρήσεις: Ο Ober αναφέρει ότι ο πύργος αυτός έχει πολύ καλή θέα προς όλες τις κατευθύνσεις, ιδιότητα που ίσως μας επιτρέπει να το χαρακτηρίσουμε παρατηρητήριο, πιθανότατα των Αθηναίων. Είναι ανεξακρίβωτο εάν ο συγκεκριμένος πύργος ταυτίζεται με κάποιον άλλο της ίδιας περιοχής, καθώς ο Νέζης δεν παραθέτει το τοπωνύμιο στο χάρτη του (Νέζης 2002, 129).

Ε) Όρος Κιθαιρώνας

Α/α: 47

Εικόνα: 29

Νομός: Αττικής

Δήμος: Βιλίων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Άγιος Κωσταντίνος, ύψωμα Καστάνοβα

Υψόμετρο: 566μ.

Θέση: Το ύψωμα Καστάνοβα βρίσκεται στη ΝΑ απόληξη του Κιθαιρώνας, ΝΑ των Βιλίων. Απέχει 2 χλμ. ΝΔ από το Γυφτόκαστρο.

Κατάλοιπα: Στο συγκεκριμένο ύψωμα υπάρχουν κατεστραμμένα ερείπια ημικυκλικού οχυρωματικού τείχους, μήκους 29μ. και πάχους 240εκ. Δεν υπάρχουν ευρήματα που να βοηθούν στη χρονολόγησή του.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, κεφ. 7. Νέζης 2002, 63, 184.

Παρατηρήσεις: Λόγω έλλειψης ευρημάτων δεν έχουν εκφραστεί σαφείς απόψεις για τα κατάλοιπα του τείχους αυτού. Ο Ober θεωρεί ότι σκοπός κατασκευής των οχυρώσεων αυτών, ήταν ο έλεγχος της επικείμενης κοιλάδας και του δρόμου του Λεστορίου.

Εικ.29

Αττική

Α/α: 48

Εικόνα: 30

Νομός: Αττικής

Δήμος: Ερυθρών

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Καρούμπαλο

Υψόμετρο: 867μ.

Θέση: Πρόκειται για κορυφή στη ΒΑ άκρη του Κιθαιρώνα, νότια των σημερινών Ερυθρών (RE VI 1, 1907, 575-591) και δυτικά του διάσελου Κιάφα Σούρι.

Κατάλοιπα: Στη συγκεκριμένη κορυφή σώζονται δύο τετράγωνοι πύργοι. Ο ΝΑ πύργος έχει πλευρά 6μ. και σώζεται σε μέγιστο ύψος 1.50μ. Ο δεύτερος πύργος βρίσκεται 33μ. ΒΔ από τον πρώτο, έχει πλευρά 6.4μ., αλλά έχει υποστεί μεγαλύτερη καταστροφή. Οι δύο πύργοι χρονολογούνται στο β' τέταρτο του 4^{ου} αιώνα π.Χ.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 163-164. Νέζης 2002, 63, 200 & χάρτης 65.

Παρατηρήσεις: Οι πύργοι στο Καρούμπαλο έχουν καλή ορατότητα προς τη Βοιωτία, τις Πλαταιές και τα περάσματα του Κιθαιρώνα. Ίσως να λειτουργούσαν ως μέρος της συνοριακής άμυνας της Αττικής απέναντι στη Βοιωτία, καθώς η θέση τους ενδείκνυται για τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση ενδεχόμενης εχθρικής εισβολής από τη Βοιωτία.

Εικ. 30

Αττική

Α/α: 49

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Βιλίων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Μά(τ)ζι

Υψόμετρο: 350μ.

Θέση: Πρόκειται για τοποθεσία στη νότια πλευρά του όρους Κιθαιρώνα. Βρίσκεται 2.5χλμ. Δ-ΝΔ του οχυρού της Μιούπολης (βλ. αρ. 18), βόρεια από το δρόμο που οδηγεί στο πέρασμα της Κάζας. Έχει θέα προς το Γυφτόκαστρο (βλ. αρ. 51), τη Μιούπολη και τα Καβάσιλα (βλ. αρ. 12).

Κατάλοιπα: Σώζονται εντυπωσιακά κατάλοιπα τετράγωνου φυλακείου, η ΒΑ γωνία του οποίου σώζεται σε ύψος 14.1μ. Ο νότιος και ανατολικός τοίχος έχει καταρρεύσει. Το φυλακείο είναι χτισμένο με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης και φαίνεται ότι είχε πέντε πατώματα. Σύμφωνα με τον Ober χρονολογείται στο 343 π.Χ. Ο Φαράκλας κάνει λόγο για έναν πύργο βόρεια από το Μά(τ)ζι και θεωρεί ότι ίσως είναι η οχύρωση που στο παρελθόν είχε ταυτισθεί με το φρούριο στα Γεράνεια.

Βιβλιογραφία: Σακελλαρίου – Φαράκλας 1972, 40. Ober 1985, 155. Camp 1991, 201-202. Νέζης 2002, 213 & χάρτης 65.

Παρατηρήσεις: Το φυλακείο στο Μά(τ)ζι βρίσκεται στην ίδια κοιλάδα με την αρχαία Οινόη και έχει τον ίδιο τρόπο χτισίματος με το οχυρό που σώζεται εκεί. Έχει εκφραστεί η άποψη ότι ο πύργος στο Μά(τ)ζι ανήκε σε αγροικία, αλλά το μέγεθός του και οι διαστάσεις του υποδηλώνουν στρατιωτική χρήση. Μάλιστα ο Ober έχει αποδείξει ότι στο ανώτερο πάτωμά του τοποθετούνταν καταπέλτες και ότι το φυλακείο ανήκε σε οχυρό που φύλαγε το δρόμο που διέσχιζε την κοιλάδα.

Αττική

ΣΤ) Βοιωτία**Α/α: 50****Εικόνα: 31****Νομός: Βοιωτίας****Δήμος: Λεβαδέων****Επαρχία: Λειβαδείας****Οικισμός:****Τοπωνύμιο: Άσκρα****Υψόμετρο:**

Θέση: Πρόκειται για ύψωμα στα ανατολικά του όρους Ελικώνα, στα νότια της λίμνης Κωπαΐδας και στα δυτικά των Θεσπιών (RE VI A.1, 1936, 37).

Κατάλοιπα: Στο ύψωμα σώζονται κατάλοιπα ορθογώνιου πύργου με στιβαρή κατασκευή και θύρα στα νότια. Δεν έχει βρεθεί χρονολογήσιμη κεραμική ή κάποιο επιπλέον στοιχείο που θα βοηθούσε να χρονολογηθεί ο πύργος και να προσδιοριστεί ο σκοπός της ύπαρξής του.

Βιβλιογραφία: Camp 1991, 197.

Παρατηρήσεις: Ο Camp υποστηρίζει ότι ο πύργος αυτός είναι μάλλον αρχαίος και ανήκε πιθανότατα στους Βοιωτούς, καθώς έχει πολύ καλή θέα προς την Κωπαΐδα στα βόρεια, προς τις Θεσπιές στα ανατολικά και προς τον Ελικώνα στα δυτικά. Λόγω της γεωγραφικής του θέσης ο πύργος είναι αδύνατο να είχε οπτική επαφή με την Αττική, άρα δεν μπορεί να αποτελούσε μέρος της άμυνας της Αττικής. Είναι όμως ιδανικός για να συμβάλει στην προστασία της Βοιωτίας από επιδρομές προερχόμενες από την Αττική κατά την αρχαιότητα.

Εικ.31

Α/α: 51

Εικόνες: 32

Νομός: Βοιωτίας

Δήμος: Πύλης

Επαρχία: Θηβαίων

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Γυφτόκαστρο

Υψόμετρο: 510μ.

Θέση: Παλαιά ονομασία του φρουρίου των αρχαίων *Ελευθερών* (Κάζας) στην Πάστρα. Το Γυφτόκαστρο βρίσκεται πάνω στο βασικό δρόμο που οδηγεί από Ελευσίνα προς Βοιωτία, και η περιφέρειά του γειτονεύει με την περιφέρεια των Πλαταιών.

Κατάλοιπα: Στη θέση αυτή σώζεται φρούριο ακανόνιστου σχήματος. Το οχυρωματικό τείχος που το περιβάλλει είναι χτισμένο με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα, σε κάποια σημεία σώζεται μέχρι το ύψος των διαδρόμων και διαθέτει τετράγωνους διώροφους πύργους ύψους 5-6 μέτρων. Εντός του τείχους σώζονται επίσης οικίες, εστιατόριο και κατάλυμα για τους στρατιώτες που διέμεναν στο οχυρό. Στη σπηλαιώδη κοιλότητα, που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του τείχους του φρουρίου, εντοπίστηκε αρχαία δεξαμενή ακανόνιστου σχήματος. Η δεξαμενή αυτή φαίνεται ότι ήταν σύγχρονη με το τείχος και υδροδοτούσε το φρούριο, όπως αποκαλύπτει η ύπαρξη στομίου εσωτερικά του τείχους.

Το φρούριο πρέπει να κατασκευάστηκε στην περίοδο 400-350 π.Χ., αλλά βρισκόταν σε χρήση μέχρι και τα Βυζαντινά χρόνια. Το κυρίως φρούριο έχει δύο φάσεις κατασκευής: το βόρειο τείχος χρονολογείται στο 350-300 π.Χ., ενώ το νότιο τείχος χρονολογείται στον 3^ο αιώνα π.Χ. Παλιότερα επικρατούσε η άποψη ότι το φρούριο είχε μια πρώτη φάση χρήσης στα τέλη 6^{ου}-αρχές 5^{ου} αιώνα π.Χ. Αυτή η άποψη όμως θεωρείται πλέον ξεπερασμένη, καθώς ο τρόπος χτισίματος του φρουρίου δείχνει ότι αυτό δεν μπορεί να κατασκευάστηκε πριν τον 4^ο αιώνα π.Χ. Εξάλλου, δεν υπάρχουν ευρήματα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. στη συγκεκριμένη θέση.

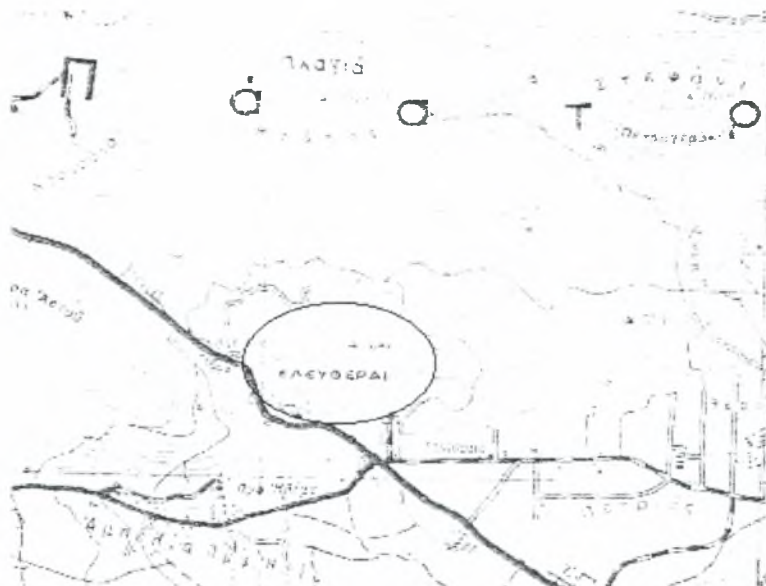
Στην πεδιάδα που βρίσκεται χαμηλότερα και ανατολικά από το φρούριο υπάρχουν ίχνη πόλης και ναού, ο οποίος χρονολογείται στο 300 π.Χ. περίπου. Ο Ορλάνδος ανακάλυψε επίσης λείψανα ευτελών κατασκευών – πανδοχεία – πιθανότατα ύστερων χρόνων και ταφικά κατάλοιπα των χριστιανικών χρόνων.

Βιβλιογραφία: Στίκας Π.Α.Ε. 1939, 45-52 & Π.Α.Ε. 1940, 16-17. Vanderpool 1978, 231 & 242. Ober 1985, 160-163. Camp 1991, 200-201. Fossey 1992, 116. Νέζης 2002, 120, 194 και χάρτης 121. Παπαχατζής Αττικά 2002, 569.

Παρατηρήσεις: Όσον αφορά στη λειτουργία του, το φρούριο αυτό έλεγχε το δρόμο που οδηγούσε από την Ελευσίνα προς τη Βοιωτία, καθώς έχει περιορισμένη θέα προς τη γύρω περιοχή και επικοινωνεί οπτικά μόνο με το Καρούμπαλο (βλ. αρ. 48). Οι περισσότεροι μελετητές ταυτίζουν το Γυφτόκαστρο με τις *Ελευθερές*, καθώς τα ευρήματα στη θέση αυτή συμπίπτουν με τα λεγόμενα του Πausανία (I 38 8-9), ο οποίος μάλιστα αναφέρει ότι στην εποχή του τα σύνορα Αττικής-Βοιωτίας ήταν στις Πλαταιές με φυσικό όριο τον Κιθαιρώνα, ενώ στο παρελθόν τα σύνορα εντοπιζόνταν στις Ελευθερές. Υπάρχει προβληματισμός σχετικά με τον καθορισμό των συνόρων μεταξύ Αττικής και Βοιωτίας, αλλά και με το αν οι Ελευθερές ανήκαν στους Αθηναίους ή τους Βοιωτούς Γνωρίζουμε ότι οι *Ελευθερές* ανήκαν άλλοτε στους Αθηναίους (6^{ος} αιώνας π.Χ.) και άλλοτε στους Βοιωτούς (5^{ος} αιώνας π.Χ.). Ο Ηρόδοτος (V 74) και

ο Θουκυδίδης(II 18) θεωρούν την Οινόη (βλ. αρ. 18) και όχι τις *Ελευθερές* ως σύνορο της Αττικής με τη Βοιωτία.

Υπάρχουν αναφορές για ύπαρξη Βοιωτικού γένους, προερχόμενου από τις *Ελευθερές*. Η αλήθεια είναι ότι έχει βρεθεί βοιωτική κεραμική στη συγκεκριμένη θέση, και ειδικά ένας κάρναρος με αφιέρωση σε βοιωτική διάλεκτο. Ο Camp υποστηρίζει ότι ο τρόπος χτισίματος του οχυρού των *Ελευθερών* – ακανόνιστο τραπεζιόσχημο με κατεργασμένη εξωτερική επιφάνεια δόμων - είναι βοιωτικός, και οι πύλες του ομοιάζουν με τις πύλες στις *Σιφές* (RE III A.1, 1927, 262), που είναι καθαρά βοιωτική θέση. Ο ίδιος λοιπόν θεωρεί ότι ίσως οι *Ελευθερές* να ανήκαν στους Βοιωτούς στα κλασικά χρόνια. Ο Fossey πιστεύει ότι οι *Ελευθερές* ανήκαν στο αμυντικό δίκτυο της Βοιωτίας κατά τη διάρκεια της Θηβαϊκής ηγεμονίας. Ο Στίκας από την άλλη, προτείνει μια εντελώς διαφορετική άποψη: τοποθετεί την πόλη των *Ελευθερών* γύρω από το οχυρό Πάνακτον, το οποίο βρίσκεται εκεί κοντά, στη θέση Καβάσιλα. Η άποψη αυτή όμως δεν γίνεται πλέον αποδεκτή από την πλειονότητα των μελετητών, που ταυτίζουν τις *Ελευθερές* με το Γυφτόκαστρο.

Εικ.32

Α/α: 52

Εικόνα: 33

Νομός: Βοιωτίας

Δήμος: Λεβαδέων

Επαρχία: Λειβαδεΐας

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Μαυροβούνι

Υψόμετρο: 937μ.

Θέση: Πρόκειται για κορυφή του όρους Ελικώνα, πάνω από τις αρχαίες *Σιφάς* (RE III A1, 1927, 262) Γειτονεύει με την ακρόπολη της Άσκρας (βλ. αρ.50).

Κατάλοιπα: Γνωρίζουμε μόνο την ύπαρξη πύργου όμοιου με αυτόν που σώζεται στην ακρόπολη της Άσκρας. Ο πύργος δηλαδή είναι ορθογώνιος και αποτελείται από στιβαρή κατασκευή. Έχουν βρεθεί επίσης ίχνη κτίσματος στη συμβολή των *Σιφών*, των *Θεσπιών* (RE VI A1, 1936, 37) και των *Θισβών* (RE VI A1, 1936, 287). Ο Camp πιστεύει ότι το συγκεκριμένο κτίσμα μπορεί να ήταν αρχαίος πύργος.

Βιβλιογραφία: Camp 1991, 197.

Παρατηρήσεις: Δυστυχώς δεν υπάρχουν πιο αναλυτικά στοιχεία για τους δύο αυτούς πύργους, με αποτέλεσμα να μην έχουν προταθεί εμπειριστατωμένες απόψεις σχετικά με τη λειτουργία τους και τη χρονολόγησή τους. Ο Camp πάντως υποστηρίζει ότι ο πύργος στο Μαυροβούνι ανήκε πιθανότατα στη Βοιωτία κατά την αρχαιότητα, καθώς η γεωγραφική του θέση υποδηλώνει ότι ο πύργος πρέπει να είχε οπτική επαφή κυρίως με την Κωπαΐδα, τη Φωκίδα και το όρος Ελικώνα. Αντιθέτως η οπτική επαφή με την Αττική φαίνεται μάλλον αδύνατη.

Εικ.33

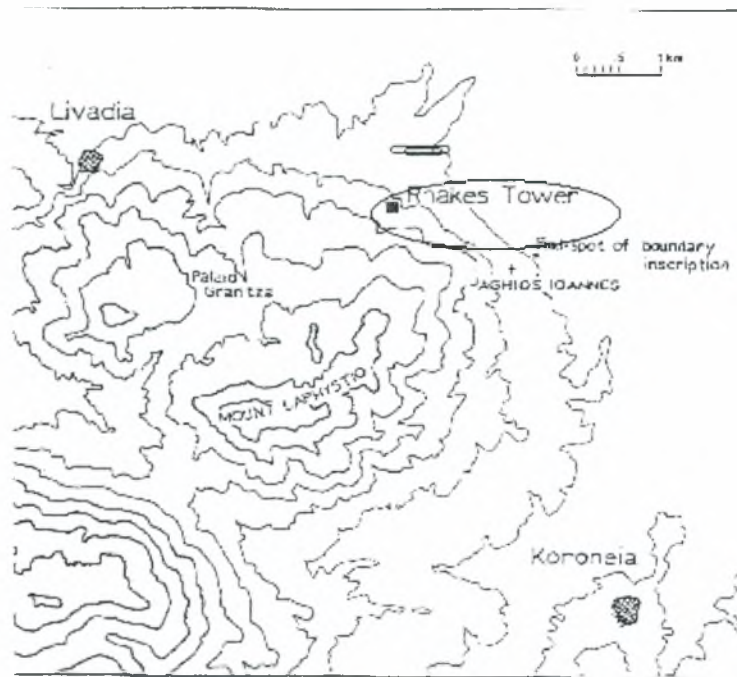
Αττική**Α/α: 53****Εικόνα: 34****Νομός: Βοιωτίας****Δήμος: Λεβαδέων****Επαρχία: Λειβαδεΐας****Οικισμός:****Τοπωνύμιο: Ράχες****Υψόμετρο:****Θέση:** Το χωριό Ράχες ονομάζεται σήμερα Λαφύστιο.

Κατάλοιπα: Οι E. Dodwell και W. M. Leake κατά τις περιηγήσεις τους στην τοποθεσία αυτή το 1805, αναφέρουν την ύπαρξη πύργου στο χωριό Ράχες. Λίγο αργότερα ο πύργος διαλύθηκε, καθώς αρχιτεκτονικά του τμήματα εντοπίστηκαν στην εκκλησία των Ταξιαρχών, που βρίσκεται λίγο χαμηλότερα. Στη θέση του πύργου χτίστηκε οικία. Τον 18^ο αιώνα σώζονταν 27 δόμοι του συγκεκριμένου πύργου με λιθοπλίνθους διαστάσεων 0.60μ. πάχος και 0.45μ. ύψος. Ο πύργος είχε όμοιο τρόπο χτισίματος με τους πύργους στην ακρόπολη της Άσκρας (βλ. αρ. 50) και το Μαυροβούνι (βλ. αρ. 52). Με βάση τα λεγόμενα του Dodwell και την ομοιότητα του πύργου με εκείνους στο Μαυροβούνι και την ακρόπολη της Άσκρας, ο πύργος χρονολογείται στα ύστερα κλασικά χρόνια και ειδικά στο β' ή γ' τέταρτο του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Επίσης ανατολικά του χωριού Ράχες έχει βρεθεί επιγραφή, η οποία έκανε λόγο για τη συνοριακή γραμμή στο βουνό Λαφύστιο κατά την αρχαιότητα.

Βιβλιογραφία: Camp 1991, 195-196.

Παρατηρήσεις: Ο Dodwell έφτιαξε ένα σκαρίφημα του εν λόγω πύργου, το οποίο σήμερα δεν θεωρείται ιδιαίτερα επιτυχημένο. Ο Camp εντόπισε τα λάθη που υπάρχουν στο σκαρίφημα αυτό και διαπίστωσε ότι ο πύργος όπως έχει σχεδιαστεί, δεν αντιστοιχεί καθόλου στην περιγραφή που ο ίδιος ο Dodwell έχει κάνει. Κατάφερε όμως να αντιστοιχήσει το τοπίο που υπάρχει πίσω από τον πύργο στο σκαρίφημα, με τα γεωγραφικά δεδομένα της συγκεκριμένης περιοχής. Αποδεικνύεται λοιπόν ότι όντως πρέπει να υπήρχε ο πύργος που αναφέρουν οι Dodwell και Leake στο χωριό Ράχες. Ο πύργος αυτός έλεγχε συνεπώς τη λεκάνη της Κωπαΐδας, την κοιλάδα του Κηφισού και το δρόμο που περνούσε από τη νότια πλευρά της Κωπαΐδας. Όμως ο πύργος δεν βρισκόταν σε καλή θέση ώστε να στέλνει μηνύματα στις δύο διπλανές πόλεις: τη Λειβαδιά και την Κορώνεια.

Στο χωριό Ράχες βρέθηκε επιγραφή, η οποία αναφέρει ότι τα αρχαία σύνορα ήταν στο βουνό Λαφύστιο, και επιβεβαιώνει την άποψη του Camp ότι ο πύργος ανήκε στην επικράτεια της Λειβαδεΐας και ήταν μέρος συστήματος παρόμοιων κατασκευών που έλεγχαν το όρος Ελικώνα. Είναι εμφανές λοιπόν ότι ο πύργος αυτός είναι αδύνατον να ενταχθεί στο σύστημα άμυνας της Αττικής. Παρ' όλα αυτά θεωρήσαμε χρήσιμο να τον αναφέρουμε, όπως αναφέραμε παραπάνω τους πύργους στην ακρόπολη της Άσκρας (βλ. αρ. 50) και στο Μαυροβούνι (βλ. αρ. 52), για να αιτιολογήσουμε το λόγο που εντάσσουμε τα κτίσματα αυτά στη Βοιωτία.

Εικ. 34

Ζ) Παράλια Κορινθιακού κόλπου

Α/α: 54

Εικόνα: 35

Νομός: Αττικής

Δήμος: Βιλίων

Επαρχία: Μεγαρίδος

Οικισμός: Κάτω Αλεποχωρίου

Τοπωνύμιο:

Υψόμετρο:

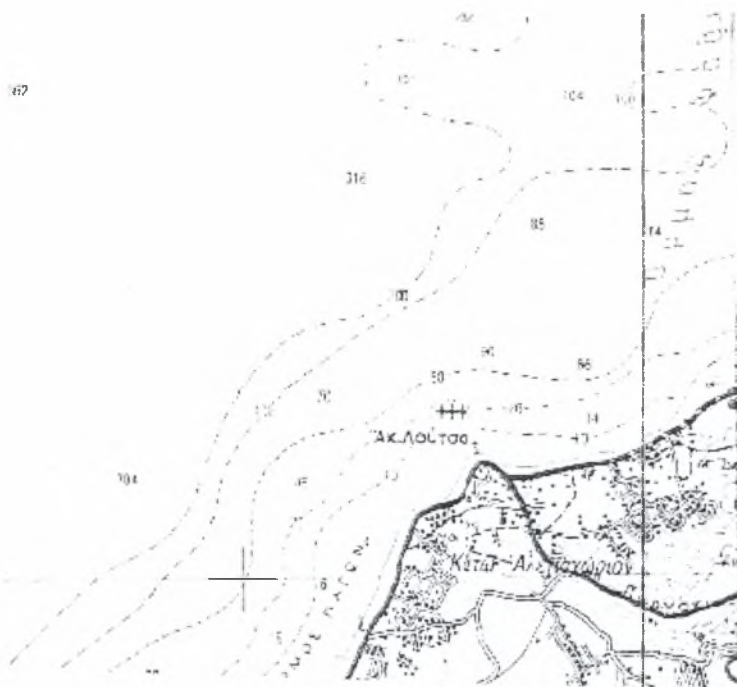
Θέση: Το σημερινό παραλιακό χωριό Κάτω Αλεποχώρι, το οποίο βρίσκεται στον όρμο της Ψάθας, στην ανατολική πλευρά του Κορινθιακού κόλπου, ταυτίζεται με τις αρχαίες *Παγές*. Στο Άνω Αλεποχώρι εντοπίζεται η ακρόπολη των *Παγών*. Οι *Παγές* βρίσκονται νότια από τα Αιγόσθενα και ΒΔ από τα Μέγαρα. Με τις *Παγές* γειτόνευε η αρχαία *Πάνορμος*, δηλαδή η σημερινή Ψάθα.

Κατάλοιπα: Στις *Παγές* υπήρχε αρχαίο οχυρό που χρονολογείται στα ελληνιστικά χρόνια. Στην ακρόπολη σώζεται τείχος σε ύψος 4-5 δόμων, η εμπρόσθια όψη των οποίων καμπυλώνεται. Είναι χτισμένο με ασβεστολιθικές πλίνθους σε ψευδοϊσόδομο σύστημα δόμησης και διαθέτει ορθογώνιους πύργους. Το τείχος διατηρείται σε όλη την ανατολική πλευρά της ακρόπολης και λίγο στη βόρεια, είναι πιθανό όμως να προστάτευε και τη νότια πλευρά. Από τη ΒΑ γωνία του τείχους ξεκινάει ένα τμήμα αμελέστερα χτισμένο, το οποίο συνεχίζει προς το ανατολικό άκρο του λιμανιού. Πρέπει να υπήρχε ένα αντίστοιχο τμήμα και προς τα δυτικά.

Οι συγκεκριμένες οχυρώσεις χρονολογούνται στα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια. Μάλλον πρόκειται για «μακρά τείχη» τα οποία κλείνουν το χώρο ανάμεσα στην ακρόπολη και το λιμάνι των *Παγών*. Σώζονται επιπλέον και κάποιες κατασκευές οι οποίες χρονολογούνται στην περίοδο που οι *Παγές* προσχώρησαν στην Αχαική συμπολιτεία, το 192-146 π.Χ.

Βιβλιογραφία: Σακελλαρίου – Φαράκλας 1972, 12, 34, 66. Van de Maele 1989, 187. Van de Maele 1992, 99.

Παρατηρήσεις: Οι *Παγές* αποτελούσαν στην αρχαιότητα μεγαρικό λιμάνι, το οποίο έδινε τη δυνατότητα στους Μεγαρείς να επικοινωνούν με άλλα σημεία του Κορινθιακού κόλπου και με το Ιόνιο πέλαγος. Οι οχυρώσεις που σώζονται στην ακρόπολη των *Παγών*, ίσως λειτουργούσαν για την άμυνα της ομώνυμης πόλης απέναντι στις γειτονικές της, λόγω των εχθροπραξιών που δημιουργούνταν συχνά μεταξύ τους. Είναι επίσης πιθανό να στόχευαν στην αντιμετώπιση εχθρικής επίθεσης των Αθηναίων ενάντια στους Μεγαρείς, καθώς έχει υποστηριχθεί ότι οι *Παγές* ανήκαν στους Μεγαρείς και στο αμυντικό τους δίκτυο, μέχρι το 192 π.Χ. οπότε και ανεξαρτητοποιήθηκαν.

Αττική

Α/α: 55**Εικόνα: 36****Νομός:** Αττικής**Δήμος:** Βιλίων**Επαρχία:** Μεγαρίδος**Οικισμός:** Πόρτο Γερμενό**Τοπωνύμιο:****Υψόμετρο:**

Θέση: Το Πόρτο Γερμενό είναι παραλιακό χωριό στις ανατολικές ακτές του Κορινθιακού κόλπου, στον όρμο των *Αιγοσθένων*. Βρίσκεται στα νότια του όρους Κιθαιρώνα και ταυτίζεται με τα αρχαία *Αιγόσθενα*. Νοτιότερα από τα *Αιγόσθενα*, αλλά πολύ κοντά σε αυτά εντοπίζονται οι *Παγές* (σημερινό Κάτω Αλεποχώρι, βλ. αρ. 54) και η *Πάνορμος* (σημερινή Ψάθα).

Κατάλοιπα: Στα *Αιγόσθενα* σώζεται αρχαία πόλη με μακρά τείχη, τα οποία διαθέτουν οκτώ πύργους: τέσσερις στην ανατολική πλευρά, δύο στη ΒΔ πλευρά και δύο στη ΒΑ πλευρά. Οι πύργοι είναι χτισμένοι με ισόδομο σύστημα ενώ τα τείχη έχουν κατασκευαστεί με ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Εντυπωσιακός ήταν ο πύργος Α που σωζόταν σε ύψος 20μ. ως το σεισμό του 1981. Στην ανατολική πλευρά του τείχους υπήρχε πύλη. Τα κτίσματα αυτά χρονολογούνται στα τέλη 4^{ου} / αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Ο Van de Maele υποστηρίζει ότι εκτός από την πολίχνη υπήρχε και οχυρό των *Αιγοσθένων* στα βόρεια του λόφου Μύτικα, που αποτελεί βραχώδη μικροχερσόνησο στο ΒΔ άκρο του όρους Πατέρα, μεταξύ του όρμου του Πόρτο Γερμενό (όρμος *Αιγοσθένων*) και της Ψάθας. Στη συγκεκριμένη θέση υπάρχουν ευρήματα του 6^{ου} και 5^{ου} αιώνα π.Χ., αλλά δεν ξέρουμε αν το οχυρό είχε χτιστεί εκείνη την περίοδο. Επίσης ανάμεσα στα *Αιγόσθενα* και την Ψάθα σώζονται κατάλοιπα αρχαίων πύργων, τειχών και οικιών, μεταξύ των οποίων είναι οι πύργοι στο Τζαμάλι (βλ. αρ. 46) και την Πέτρα Κοράκου.

Βιβλιογραφία: IG VII³ 1. Syll³ 331. Σακελλαρίου – Φαράκλας 1972, 12, 33. Ober 1985, 168-169. Fossey 1992, 116. Van de Maele 1992, 95 & 98-99. Νέζης 2002, 62, 218 & χάρτες 64/65.

Παρατηρήσεις: Οι απόψεις δίστανται μεταξύ των μελετητών, σχετικά με το ποιος είχε τον έλεγχο του οχυρού των *Αιγοσθένων*. Σίγουρα τόσο η πολίχνη όσο και το οχυρό βρίσκονται σε στρατηγική θέση, καθώς ο Κιθαιρώνας αποτελούσε όριο ανάμεσα στη Βοιωτία και τα Μέγαρα, ή γενικότερα ανάμεσα στη Βοιωτία και την Αττική ανάλογα με το πώς καθορίζονταν τα σύνορα των δύο επικρατειών – κρατών σε κάθε εποχή. Ο Φαράκλας αναφέρει ότι παρότι τα *Αιγόσθενα* δεν ανήκαν γεωγραφικά στα φυσικά όρια της Μεγαρίδας, αποτελούσαν όμως τμήμα του κράτους των Μεγάρων μέχρι το 192 π.Χ., οπότε και ανεξαρτητοποιήθηκαν. Μάλιστα στα κλασικά χρόνια τα *Αιγόσθενα*, οι Παγές, η Αίγειρος και η Ερένεια αποτελούσαν Μεγαρικές κώμες, καθώς εγκαταστάθηκαν σε αυτές Μεγαρείς πολίτες μετά την εγκατάλειψη του Ηραίου και του Πείραιου.

Ο Fossey παρατηρεί ότι τα *Αιγόσθενα* ανήκαν στο αμυντικό δίκτυο της Βοιωτίας κατά τη διάρκεια της Θηβαϊκής ηγεμονίας (371-362 π.Χ.). Ο Van de Maele θεωρεί ότι τα *Αιγόσθενα* κατά τα κλασικά χρόνια ανήκαν στους Μεγαρείς, και μάλιστα, ότι η απομονωμένη οχυρωμένη θέση στη χερσόνησο Μύτικα ήταν ιδανική για να παρέχει ασφάλεια στους Μεγαρείς εναντίον των Αθηναίων, κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Είναι γνωστό εξάλλου, από τις αναφορές του Ξενοφώντα, ότι κατά τη Σπαρτιατική ηγεμονία τα πελοποννησιακά στρατεύματα διέμεναν κάπιοι διάστημα στα *Αιγόσθενα*.

Ο Ξενοφώντας δεν κάνει λόγο για οχυρό στη θέση αυτή. Υποθέτουμε όμως ότι τα πελοποννησιακά στρατεύματα, αν όντως διέμεναν στα Αιγόσθενα, είχαν κατασκευάσει κάποιες οχυρώσεις στη θέση αυτή με στόχο την προστασία των πολεμιστών τους. Όταν απειλήθηκαν από τους Μακεδόνες, οι Μεγαρείς ζήτησαν βοήθεια από τους Αθηναίους και οι σχέσεις των δύο πόλεων βελτιώθηκαν. Ο Oberg μάλιστα υποστηρίζει ότι το οχυρό στα Αιγόσθενα πρέπει να χτίστηκε εκείνη την περίοδο. Υπάρχει και μια τρίτη άποψη, που στηρίζεται σε Μεγαρική επιγραφή (IG VII1, Syll³ 331), ότι ο Δημήτριος ο Πολιορκητής κατασκεύασε το οχυρό.

Εικ.36

Η) Όρος Αιγάλεω

Α/α: 56

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Κορυδαλλού

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Κορυδαλλός

Υψόμετρο: 284μ.

Θέση: Η ψηλότερη κορυφή του Α-ΒΑ υψώματος του κεντρικού τμήματος του όρους Αιγάλεω ονομάζεται Κορυδαλλός και έχει υψόμετρο 284μ. Το ύψωμα αυτό βρίσκεται δυτικά από την κατοικημένη περιοχή του σημερινού Κορυδαλλού και νότια από το ύψωμα Κανιάρης (269μ.) που ανήκει επίσης στο όρος Αιγάλεω.

Κατάλοιπα: Στην ψηλότερη κορυφή του ΝΔ τομέα της κορυφογραμμής του Αιγάλεω, νότια από το πέρασμα του Δαφνίου, σώζεται σύμφωνα με τον Ober κυκλικός μεσαιωνικός πύργος, ο οποίος είναι χτισμένος πάνω στα θεμέλια πύργου των κλασικών χρόνων. Οι Leake και Milchhoefer αναφέρουν ότι σώζονται τείχη και πύργος στην ανατολική είσοδο της κοιλάδας του Κορυδαλλού. Αυτή την πληροφορία μας τη δίνει ο Ober. Δυστυχώς δεν υπάρχουν περισσότερα στοιχεία ούτε για τον πύργο του Κορυδαλλού, ούτε για τα κατάλοιπα της κοιλάδας.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 149 & 152. Νέζης 2002, 43-45, 206 & χάρτης 49.

Παρατηρήσεις: Ο πύργος των κλασικών χρόνων, στα θεμέλια του οποίου χτίστηκε ο μεσαιωνικός πύργος του Κορυδαλλού, πρέπει να ήταν παρατηρητήριο των Αθηναίων. Αυτή η άποψη στηρίζεται μάλλον στη γεωγραφική θέση του πύργου: βρίσκεται δηλαδή σε ύψωμα κοντά στην Αθήνα. Όσο για τα τείχη και τον πύργο στην κοιλάδα του Κορυδαλλού, ο Ober δεν τα έχει δει και δεν παραθέτει στοιχεία σχετικά με τη χρονολόγηση και τη λειτουργία τους.

Α/α: 57

Εικόνα: 37

Νομός: Αττικής

Δήμος: Χαϊδαρίου

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Μονή Δαφνίου

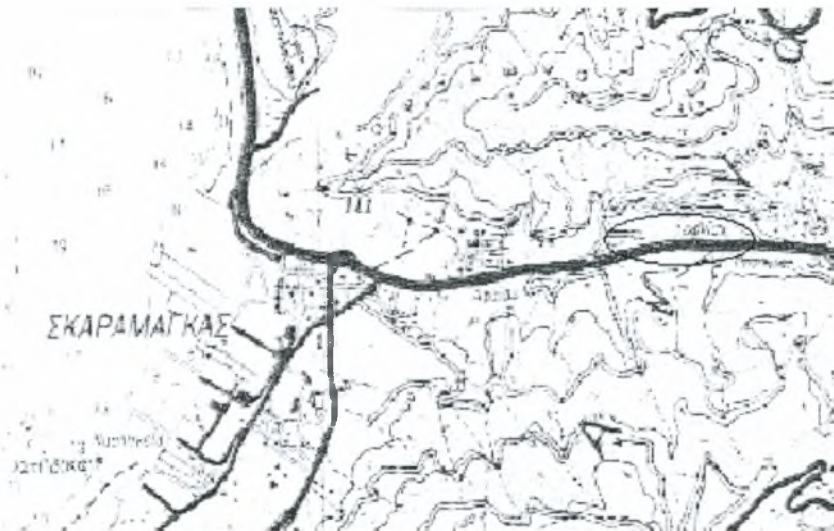
Υψόμετρο: 127μ.

Θέση: Πρόκειται για το μοναστήρι της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, το οποίο δεν χρησιμοποιείται πλέον. Χτίστηκε στον 6^ο αιώνα πάνω στα ερείπια του αρχαίου ναού του Απόλλωνα που βρισκόταν στην ίδια θέση. Η Μονή είναι ιδρυμένη στη δίοδο που χωρίζει τον κύριο όγκο του όρους Αιγάλεω από τη ΒΑ προέκτασή του.

Κατάλοιπα: Έχουν βρεθεί κατασκευές που θεωρούνται πύργοι μεταξύ του πέρασματος ανάμεσα στο Δαφνί και το λόφο με υψόμετρο 453μ. Ο Leake κάνει λόγο για ύπαρξη τειχών στο πέρασμα ανάμεσα στο Δαφνί και τον τετράγωνο πύργο που βρίσκεται δυτικά από το ιερό της Αφροδίτης.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 151-152. Νέζης 2002, 44, 47, 50, 194 & χάρτης 49.

Παρατηρήσεις: Αν και δεν είναι γνωστό πότε χρονολογούνται οι συγκεκριμένες οχυρώσεις, θεωρούνται πάντως αρχαίες. Ίσως είχαν την ίδια λειτουργία με τον πύργο του Κορυθαλλού (βλ. αρ.56), με τον οποίο γειτονεύουν.

Εικ.37

A/α: 58

Εικόνα:

Νομός: Αττικής

Δήμος: Κορυδαλλού

Επαρχία: Αττικής (υπόλοιπο)

Οικισμός:

Τοπωνύμιο: Πηγαδάκι

Υψόμετρο:

Θέση:

Κατάλοιπα: Σύμφωνα με τον Pritchett στη θέση Πηγαδάκι σώζεται κυκλικός περίβολος διαμέτρου 50μ. Το πάχος του τείχους κυμαίνεται από 1 έως 1.5μ. Ο Ober, ο οποίος παραπέμπει στον Pritchett, φαίνεται ότι δεν έχει εντοπίσει τα ευρήματα αυτά. Δεν έχει βρεθεί χρονολογήσιμη κεραμική.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 152.

Παρατηρήσεις: Ο Pritchett θεωρεί ότι τα κτίσματα αυτά ίσως να ήταν τμήματα αρχαίου στρατοπέδου και κατά πάσα πιθανότητα επρόκειτο για προσωρινή εγκατάσταση. Δεν έχει προσδιοριστεί αν το οχυρό αυτό ανήκε στο σύστημα άμυνας της Αττικής ή κάποιας άλλης πόλης-κράτους. Πάντως λόγω της γεωγραφικής του θέσης, το συγκεκριμένο οχυρό – αν ήταν όντως οχυρό – πρέπει να μετείχε στην άμυνα των Αθηναίων.

ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Εισαγωγή :

Στην αρχαιότητα υπήρχαν δρόμοι τόσο στο άστυ (*intra muros*) όσο και στην ύπαιθρο (*extra muros*). Οι δρόμοι της υπαίθρου διακρίνονται σε μονοπάτια, από τα οποία διέρχονταν μόνο πεζοί, και σε αμαξήλατες οδούς. Τα μονοπάτια αναφέρονται στις αρχαίες πηγές με τον όρο *ατραπτοί* και οι αμαξήλατοι δρόμοι με τον όρο *αμαξιτοί*.

Οι αρχαίοι Έλληνες έφτιαχναν μόνο αναγκαία οδικά έργα, χαράσσοντας τους δρόμους κατευθείαν στο βραχώδες ανάγλυφο. Στα πεδινά δεν υπάρχουν καθόλου λιθοστρώσεις, παρά μόνο πατημένο χώμα, ενώ οι οδοί ακολουθούσαν συχνά τις κοίτες ποταμών ή ρεμάτων. Βασικό στοιχείο που μαρτυρεί την ύπαρξη αρχαίας οδού αποτελούν οι *αρματροχιές*, τα ίχνη δηλαδή που έχουν δημιουργηθεί στο έδαφος, από τους τροχούς της άμαξας. Πιο αναλυτικά, οι *αρματροχιές* ήταν τεχνητές σε σημεία όπου το έδαφος ήταν ανώμαλο, ενώ σε πιο βατά σημεία οι *αρματροχιές* διαγράφονταν με φυσικό τρόπο στο έδαφος από τη συνεχή χρήση. Το βάθος τους συνήθως κυμαίνεται από 6-30 εκατοστά. Στις κατηφόρες το βάθος τους αυξάνεται, λόγω της έντονης τριβής που δημιουργείται από τη συχνή πέδηση των αμαξών, ενώ επάλληλες *αρματροχιές* συναντώνται σε πολυσύχναστους δρόμους. Το μετατρόχιο, που έχει αποδειχτεί σταθερό σε όλη την Ελλάδα, υπολογίζεται στα 1.40μ. Οι κλίσεις είναι συχνά άνω του 10%, ενώ η εγκάρσια κλίση των αρματροχιών στα δύσκολα σημεία είναι μεγαλύτερη (Πίκουλας 1995, 21-22). Οι αρματροχιές διατηρούνται καλύτερα στα βραχώδη εδάφη και κυρίως στα ασβεστολιθικά.

Όπως οι σύγχρονοι, έτσι και οι αρχαίοι δρόμοι στηρίζονταν με αναλήμματα. Δυστυχώς, τα αναλήμματα αρχαίων δρόμων που έχουν εντοπιστεί με βεβαιότητα είναι πολύ λίγα, καθώς οι μελετητές συχνά δυσκολεύονται να ξεχωρίσουν ένα αρχαίο ανάλημα από ένα νεότερο. Η κοίτη μιας οδού θυμίζει την κοίτη ενός χειμάρου, είναι πάντοτε γυμνή από βλάστηση, επίπεδη, βραχώδης και μοιάζει με ευρύχωρη *ατραπτό*. Έχει κράσπεδα που το ύψος τους ποικίλει από 0.5 -1.5μ. Χαρακτηριστικά δείγματα έχουν σωθεί στην Αργολίδα και την Κορινθία (Πίκουλας 1995, 23). Γνωρίζοντας τα παραπάνω στοιχεία σχετικά με το αρχαίο οδικό δίκτυο, είναι πιο εύκολη η κατανόηση των στοιχείων που αναφέρονται παρακάτω για το οδικό δίκτυο της Αττικής κατά την αρχαιότητα, και ειδικά στα κλασικά χρόνια.

Θέσεις όπου έχει εξακριβωθεί η ύπαρξη αρματοροχίων :

1. Στο δεύτερο τομέα του δρόμου που ξεκινάει από τον Άγιο Βλάσση και βρίσκεται 6χλμ. βόρεια της Οινόης (Β5).
2. Στο δρόμο που συνδέει τον πύργο του Μύλου με το οχυρό του Αγίου Γεωργίου (Γ3).
3. Στο δρόμο που οδηγεί από τα Μέγαρα στα Βίλια (Ε4).
4. Στο δρόμο που οδηγεί από τα Μέγαρα προς το Λυκοβούνι (Ε6).
5. Στο δρόμο που οδηγεί από τη Μάνδρα στην Κάζα και τις Πόρτες (ΣΤ2).
6. Στο δρόμο που διατρέχει την ακτή του κόλπου της Ελευσίνας (ΣΤ4).

Στη ΒΔ Αττική, δηλαδή το χώρο αναφοράς μας, εντοπίζονται οι παρακάτω διαδρομές, οι οποίες πρέπει να αντιστοιχούν με τις αρχαίες οδούς.

A. Διαδρομές από Ωρωπό προς Μαραθώνα

A1. Ξεκινώντας από τον Ωρωπό ο αρχαίος δρόμος συνεχίζει προς *Ραμούντα*, μετά προς *Αφιδναι* και καταλήγει στην πεδιάδα του Μαραθώνα.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 112.

A2. Ξεκινώντας από Ωρωπό, ο αρχαίος δρόμος περνάει ανάμεσα από την κορυφή Μπελέτσι (βλ. αρ. 4) της Πάρνηθας και τη Μαυρηνόρα, συνεχίζει νότια στην πεδιάδα των *Αφιδνών*, μετά στο λόφο Κοτρώνι (βλ. αρ. 9), διασχίζει τους λόφους μεταξύ Πάρνηθας και Πεντέλης και καταλήγει στην περιοχή του Μαραθώνα. Υπάρχει και η δυνατότητα από το λόφο Κοτρώνι ο δρόμος να συνεχίσει κατευθείαν προς Μαραθώνα.

- Το Κοτρώνι είναι λόφος μεταξύ της λίμνης του Μαραθώνα και του χωριού Καπανδρίτι.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 112-114.

A3. Ξεκινώντας από τον Ωρωπό ο αρχαίος δρόμος διασχίζει τις ΒΑ πλαγιές της Πάρνηθας, περνάει 3χλμ. μακριά από την κορυφή Μπελέτσι (βλ. αρ. 4) της Πάρνηθας, διασχίζει το Κλειδί, προχωράει προς το λόφο Παλαιόκαστρο της Πάρνηθας και μετά καταλήγει στο λεκανοπέδιο της Αθήνας.

Επειδή το Παλαιόκαστρο (βλ. αρ. 5) ταυτίζεται σήμερα με το οχυρό της Δεκέλειας, ο συγκεκριμένος δρόμος ονομάζεται «Δρόμος της Δεκέλειας» και έχει σημειωθεί ότι οι Αθηναίοι τον χρησιμοποιούσαν στην αρχαιότητα για τη μεταφορά σιτηρών από την Εύβοια.

- Το Κλειδί είναι δίοδος μεταξύ των κορυφών Κατσιμίδι και Στρογγυλή.
- Το Κατσιμίδι είναι κορυφή στην ανατολική Πάρνηθα. Σώζεται αρχαίο οχυρό (βλ. αρ. 8).
- Η Στρογγυλή είναι κορυφή στην ανατολική Πάρνηθα, απέναντι από το Κατσιμίδι.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 115.

A4. Οι αρχαίες πηγές κάνουν λόγο για τη Στειριακή οδό, η οποία οδηγούσε στον αρχαίο δήμο της *Στειριάς*, δηλαδή στο σημερινό Πόρτο Ράφτη και στο λιμάνι των *Πρασιών*.

Βιβλιογραφία: Πετροπουλάκου-Πεντάζος 1979, 26.

B. Διαδρομές που σχετίζονται με το οροπέδιο των Σκούρτων

B1. Από την Τανάγρα και την Θήβα υπήρχε δρόμος που περνούσε μέσα από το Κλιδέτι ή Κλειδί, συνέχιζε στο Κόρτσι ή Δαφνούλα, έπειτα περνούσε από το Δαριμάρι ή Δάφνη, και κατέληγε στα Σκούρτα.

- Το οροπέδιο των Σκούρτων μάλλον αντιστοιχεί με την αρχαία περιοχή του *Δρυμού* (βλ. αρ. 7).
- Το Κλιδέτι ή Κλειδί είναι χωριό βόρεια από το οροπέδιο των Σκούρτων.
- Το Κόρτσι είναι κορυφή στη δυτική Πάρνηθα, βόρεια από το κάστρο του Κορυνού (βλ. αρ. 16).
- Η Δάφνη είναι κορυφή στη ΝΔ πλευρά της Πάρνηθας.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 115-116.

B2. Από το οροπέδιο των Σκούρτων υπήρχαν δύο βασικοί αρχαίοι δρόμοι που οδηγούσαν στην Αθήνα. Ο πρώτος περνούσε από τη *Φυλή* (βλ. αρ. 14) και ο δεύτερος από το *Πάνακτον* (βλ. αρ. 12).

Ο δρόμος μέσω *Φυλής* είναι η πιο σύντομη διαδρομή από την Θήβα προς την Αθήνα. Αυτός ο δρόμος είναι πιθανό να χρησιμοποιήθηκε από τον Θρασύβουλο το 404 π.Χ. και από το Δημήτριο τον Πολιορκητή το 304 π.Χ. Ο συγκεκριμένος δρόμος έχει πολλές διακλαδώσεις αλλά θα αναφέρουμε τις πιο βασικές: μία διακλάδωση περνάει από τον πύργο στο Τσιγκουράτι (βλ. αρ. 13), μια δεύτερη περνάει από την Πάρνηθα, δυτικά από το «Δρόμο της Δεκέλειας», ενώ μια τρίτη διακλάδωση περνάει δυτικά από τη Χασιά και καταλήγει στο *Θριάσιο Πεδίο*.

Ο δρόμος που σχετίζεται με το *Πάνακτον* έχει την ακόλουθη διαδρομή: ξεκινάει από το οροπέδιο των Σκούρτων, περνάει ανατολικά του οχυρού *Πάνακτον*, συνεχίζει δυτικά της Πάρνηθας, δυτικά από τους λόφους με υψόμετρο 668μ. και 702μ., έπειτα περνάει ανατολικά από το κάστρο του Κορυνού (βλ. αρ. 16), συνεχίζει βόρεια από το *Θριάσιο Πεδίο* και τέλος διέρχεται ανατολικά από τον πύργο του Πλακωτού (βλ. αρ. 20). Ο συγκεκριμένος δρόμος είναι πολύ στενός και μάλλον είναι απίθανο να διερχόταν από εκεί στρατός.

- Το Πλακωτό ή Κάστρο (βλ. αρ. 20) είναι κορυφή ΒΑ της Μαγούλας, πάνω από το Χάνι Καμπόλη. Σώζεται αρχαίο οχυρό.
- Το Τσιγκουράτι (βλ. αρ. 13) είναι περιοχή στη ΒΔ Πάρνηθα, νότια της κορυφής Πυργάρι.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 116-117.

B3. Υπήρχε επίσης δρόμος κατά την αρχαιότητα που ξεκινούσε από το *Πάνακτον* (βλ. αρ. 12), περνούσε βόρεια του λόφου με υψόμετρο 543μ., συνέχιζε ανατολικά της πεδιάδας *Μάζι* και κατέληγε κοντά στο οχυρό της αρχαίας *Οινόης* (βλ. αρ. 18). Φαίνεται ότι ο δρόμος αυτός ήταν αρκετά καλά κατασκευασμένος ώστε να επιτρέπει την πρόσβαση του στρατού, δεν υπάρχουν όμως ενδείξεις σχετικά με το αν ήταν αμαξιτός ή όχι.

Ο Vanderpool υποστηρίζει ότι υπήρχε και δεύτερος δρόμος που ξεκινούσε πάνω από το χωριό Καβάσιλα και λίγο ανατολικότερα από το οχυρό *Πάνακτον*. Ο συγκεκριμένος δρόμος όδευε κατά μήκος της ανατολικής πλαγιάς ενός λόφου υποστηριζόμενος από αναλημματικό τοίχο φτιαγμένο από αργούς λίθους. Έπειτα από 500μ. ενώνεται με χωματόδρομο που έρχεται από το οροπέδιο των Σκούρτων και συνεχίζει κατεβαίνοντας το λόφο με συνεχόμενες στροφές, καταλήγοντας κοντά στο οχυρό του Κορυνού (βλ. αρ. 16). Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο αρχαίος δρόμος στηριζόταν σε όλο το μήκος του από αναλημματικούς τοίχους και είχε πλάτος 2-3μ., ώστε τρεις άνθρωποι δίπλα-δίπλα να μπορούν να περπατήσουν άνετα. Επειδή σε κάποια σημεία ο δρόμος στενεύει, λόγω της πτώσης βράχων, ο Vanderpool υποθέτει ότι δρόμος δεν παρείχε τη δυνατότητα διάβασης αρμάτων. Εξάλλου δεν έχουν εντοπιστεί αρματοροχίες.

- Η πεδιάδα Μάζι ή Μαζαραϊϊκα βρίσκεται στη ΒΔ πλευρά της Πάρνηθας. Σήμερα ανήκει στο νομό Βοιωτίας.

Βιβλιογραφία: Vanderpool 1978, 236-237. Ober 1985, 117.

B4. Ένας άλλος δρόμος ξεκινούσε από το οροπέδιο των Σκούρτων, διέσχιζε το Δερβενοσάλεσι, το όρος Πάστρα, τη Μονή του Οσίου Μελετίου (βλ. αρ. 42), την πεδιάδα Μάζι και κατέληγε στην *Οινόη* (βλ. αρ. 18). Δεν έχει επιβεβαιωθεί αν ήταν αρχαίος δρόμος, σώζονται όμως κάποιοι αναλημματικοί τοίχοι. Έχει προταθεί ότι το πέρασμα αυτό είχε χρησιμοποιηθεί από τον Αθηναϊκό στρατό πριν τη μάχη των Πλαταιών. Δεν ήταν δυνατή η διέλευση αμαξών.

- Το Δερβενοσάλεσι είναι περιοχή στη δυτική Πάρνηθα και σημαίνει δίοδος προς ή από τα δερβένια.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 118.

B5. Ο Vanderpool αναφέρει δρόμο ο οποίος εντοπίζεται σε απόσταση 6χλμ. βόρεια της *Οινόης*. Ο συγκεκριμένος δρόμος χωρίζεται σε δύο τμήματα: το πρώτο τμήμα ξεκινάει από τον Άγιο Βλάσση και οδεύει βόρεια, όπου διακρίνονται στο λόφο οι αναλημματικοί τοίχοι του αρχαίου δρόμου, φτιαγμένοι από ακατέργαστες πέτρες. Ο δρόμος διατρέχει μια εμφανώς ανοιχτή περιοχή ανάμεσα σε ελαιόδενδρα και πεύκα. Αν ακολουθήσουμε αυτό το δρόμο προς τα πίσω και ανατολικά θα φτάσουμε σύμφωνα με τον Vanderpool, στο σημείο που πρωτοεμφανίζεται. Σε αυτό το ανατολικότερο σημείο ο αναλημματικός τοίχος του αρχαίου δρόμου σώζεται ελάχιστα.

Το δεύτερο τμήμα ξεκινάει πάλι από τον Άγιο Βλάσση, αλλά οδεύει δυτικά φτάνοντας στην πλαγιά του λόφου, όπου εντοπίζεται το πιο καλά διατηρημένο σημείο του αναλημματικού τοίχου (σε ύψος 2μ.) του αρχαίου δρόμου. Φαίνεται ότι ο αρχαίος δρόμος πρέπει να είχε πλάτος 4-5μ., αλλά σήμερα η επιφάνειά του δεν διακρίνεται. 1 χλμ. δυτικά από τον Άγιο Βλάσση ο δρόμος έχει συνεχείς στροφές και φτάνει λίγο ψηλότερα αφήνοντας το λόφο με υψόμετρο 345μ. στα αριστερά του. Στο σημείο αυτό, σχεδόν στο κέντρο του δρόμου σώζονται ίχνη αρματοροχιών με μετατρόχιο 1,50μ., σύμφωνα με τον Vanderpool.

Στη συνέχεια ο αρχαίος δρόμος ανεβαίνει την απότομη πλαγιά του λόφου με υψόμετρο 513μ., αλλά στο συγκεκριμένο σημείο έχει υποστεί πολλές φθορές. Έπειτα ο δρόμος συνεχίζει δυτικά στην πλαγιά του λόφου με υψόμετρο 513μ. και παρότι τα ίχνη του χάνονται, οι *αρματοροχίες* που βρέθηκαν χαραγμένες στο φυσικό βράχο δίνουν την κατεύθυνση του δρόμου, η οποία παραμένει δυτική. Φαίνεται ότι ο αρχαίος δρόμος συμπίπτει εντέλει με το 45^ο χλμ. της Εθνικής οδού

Αθηνών – Θηβών και καταλήγει κοντά στο εκκλησάκι του πολύ γνωστού πλέον Αγίου Γεωργίου (βλ. αρ. 21).

Βιβλιογραφία: Vanderpool 1978, 230-231.

Γ. Διαδρομές που αφορούν την κοιλάδα των Κουνδούρων

Γ1. Η διαδρομή αυτή ξεκινάει από το δρόμο του Hammond, στο ύψος του Πύργου στο Μικρό Βαθυχώρι (βλ. αρ. 36) και συνεχίζει προς τη Μεγάλη Κολοσούρα, διασχίζει το πέρασμα ανάμεσα από την Κολοσούρα και την Αχλαδοκορυφή (βλ. αρ. 29) και καταλήγει στα Κούνδουρα (βλ. αρ. 17). Πρόκειται για έναν απότομο και δύσβατο δρόμο.

- Η Μικρή και η Μεγάλη Κολοσούρα είναι κορυφές στο όρος Πατέρα, κοντά στο Μεγάλο Κρύφτη και την κορυφή Λεοντάρι.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 126.

Γ2. Υπάρχει επίσης ένα μονοπάτι που αρχίζει 2χλμ. ανατολικά από τον Άγιο Βασίλειο, το οποίο περνάει από το Μακρυνόρος, συνεχίζει δίπλα από την Παναγία (βλ. αρ. 43) και καταλήγει στα Κούνδουρα (βλ. αρ. 17). Πρόκειται απλώς για μονοπάτι και μάλλον δεν ενδείκνυται για διάβαση στρατευμάτων.

- Το Μακρυνόρος είναι κορυφή στη βόρεια πλευρά του όρους Πατέρα.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 126.

Γ3. Ένας άλλος δρόμος είναι αυτός που αρχίζει βόρεια από τα Μέγαρα, περνάει βορειότερα μεταξύ της Κολοσούρας και της κορυφής Λεοντάρι, μπαίνει στην κοιλάδα του Μικρού και του Μεγάλου Κρύφτη, κατεβαίνει τις πλαγιές της κορυφής Λεοντάρι, περνάει δίπλα από το ερημοκκλήσι του Αγίου Γεωργίου (βλ. αρ. 21) και καταλήγει στα Κούνδουρα (βλ. αρ. 17). Η περιοχή κοντά στους δύο Κρύφτες είναι γεμάτη από κατάλοιπα αναλημμάτων του αρχαίου δρόμου, ο οποίος δεν ήταν αμαξιτός και ίσως λειτουργούσε ως δευτερεύων στρατιωτικός δρόμος.

Στα βόρεια ο Μικρός Κρύφτης ελέγχεται από τον πύργο που βρίσκεται στο διάσελο Μύλος (βλ. αρ. 41) του όρους Πατέρα. Ίχνη *αρματορχιών* που εντοπίστηκαν στους βράχους, δηλώνουν ύπαρξη δρόμου ανάμεσα στον πύργο του Μύλου και στο οχυρό του Αγίου Γεωργίου.

- Ο Μικρός και ο Μεγάλος Κρύφτης είναι μεγάλα καταβυθίσματα στο όρος Πατέρας, νότια από τη Μεγάλη Κολοσούρα και το Λεοντάρι.
- Ο Αγ. Γεώργιος είναι εξωκλήσι στο όρος Πατέρας, στη βόρεια πλευρά της κορυφής Λεοντάρι και σχετίζεται με τους δύο Κρύφτες. Σώζεται και ομώνυμο αρχαίο οχυρό.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 126. Lohmann 1988/1989, 37,39,44. Van de Maele 1992, 100-101.

Δ. Διαδρομές που σχετίζονται με τις Πλαταιές

Δ1. Υπήρχε αρχαίος δρόμος που ξεκινούσε από τις Πλαταιές, διέσχισε το πέρασμα της Κάζας, το όρος Πάστρα και κατέληγε στον Κιθαιρώνα. Για τη συγκεκριμένη διαδρομή έχουν προταθεί δύο διακλαδώσεις που παίρνουν το

Αττική

ονομά τους από τους μελετητές που τις πρότειναν: είναι ο δρόμος του Bolte, που περνάει δυτικά από την Παντάνασσα, και ο δρόμος του Ζίκου, που περνάει από τις *Ερυθρές* ή Κριεκούκι και συνεχίζει προς το Καρούμπαλο (βλ. αρ. 48).

Στην αρχαιότητα ο δρόμος μέσω του περάσματος της Κάζας πρέπει να οδηγούσε από τα Μέγαρα προς τη Θήβα, περνώντας δίπλα από το οχυρό των *Ελευθερών* (βλ. αρ. 51), διασχίζοντας το φαράγγι ανάμεσα στο Καντήλι (βλ. αρ. 27) και την Αετοκορυφή (βλ. αρ. 23). Ο συγκεκριμένος δρόμος ονομαζόταν αλλιώς και «Δρόμος των Ελευθερών» και τμήμα του μάλλον ταυτίζεται με το δρόμο που αναφέρει ο Φαράκλας, ο οποίος ξεκινάει από τα Μέγαρα, περνάει από τη Ράχη Ντόσκουρη (βλ. αρ. 45), ανεβαίνει την κορυφή Καντήλι και τα Παλιοκούντουρα και καταλήγε στις *Ελευθερές*. Ίσως πρόκειται για τις πολύ γνωστές στην αρχαιότητα *Δρυός Κεφαλές*, πέρασμα που χρησιμοποιήθηκε για τον ανεφοδιασμό των ελληνικών στρατευμάτων πριν από τη μάχη των Πλαταιών. Ο συγκεκριμένος δρόμος φυλασσόταν από τις οχυρωματικούς πύργους που βρίσκονται στα υψώματα Δραμπάλα (βλ. αρ. 25) και Κυπαρίσσι (βλ. αρ. 33), και μάλλον ήταν συχνά αδιαπέραστος τους χειμερινούς μήνες λόγω της έντονης χιονόπτωσης. Σήμερα η διαδρομή αυτή ονομάζεται «Κουλουριώτικο Μονοπάτι».

- Το Καρούμπαλο είναι κορυφή στη ΒΑ άκρη του Κιθαιρώνα, νότια των *Ερυθρών*.
- Κάζα ονομάζεται η διάβαση μεταξύ του Κιθαιρώνα και της Πάστρας, μετά το φρούριο των *Ελευθερών*. Πρόκειται για το σημερινό Γυφτόκαστρο (βλ. αρ. 51).
- Το Καντήλι, η Αετοκορυφή, η Δραμπάλα και το Κυπαρίσσι αποτελούν κορυφές του όρους Πατέρα.

Βιβλιογραφία: Σακελλαρίου – Φαράκλας 1972, 14. Ober 1985, 119-120. Van de Maele 1992, 101.

Δ2. Δύο ακόμη αρχαίοι δρόμοι που σχετίζονται με τις Πλαταιές διέτρεχαν το δυτικό άκρο της περιφέρειας της Αττικής στην αρχαιότητα. Ο πρώτος ξεκινούσε από τις Πλαταιές, περνούσε από τα Μέγαρα, διέσχισε τα Γεράνεια και κατέληγε στον Ισθμό της Κορίνθου. Ο δεύτερος δρόμος ξεκινούσε πάλι από τις Πλαταιές, περνούσε από τη κορυφή Λουκίσθι του Κιθαιρώνα, μετά από την κορυφή Καρούμπαλο (βλ. αρ. 48), μετά βόρεια από την κορυφή Λεστόρι κι έπειτα ακολουθούσε το πέρασμα που οδηγούσε ανάμεσα από το Λουκίσθι και το Λεστόρι στην κοιλάδα των Βιλίων. Ο Hammond θεωρεί ότι αυτή η διαδρομή ταυτίζεται με το «Δρόμο των Πύργων», ο οποίος οδηγεί από τη Θήβα προς την Κόρινθο και διασχίζει τα δύο στενά περάσματα των Βαθυχωρίων (βλ. αρ. 36,37), κατά μήκος δύο πύργων. Οι συγκεκριμένοι πύργοι – ένας κυκλικός και ένας τετράγωνος – μαζί με τις οχυρώσεις στην Αχλαδοκορυφή (βλ. αρ. 29), είναι ολοφάνερο ότι έλεγχαν αυτό τον σημαντικότερο δρόμο.

Σύμφωνα με τον Φαράκλα, ο δρόμος που οδηγούσε από την Κόρινθο και τα Μέγαρα προς τις Πλαταιές και τη Θήβα ονομάζεται αλλιώς και “Δρόμος των Θηβών”. Φαίνεται ότι ο συγκεκριμένος δρόμος έμπαινε στην αρχαία πόλη των Μεγάρων από το μέσο περίπου της βόρειας πλευράς του τείχους και κατέληγε στην αγορά. Σήμερα ο ορεινός δρόμος που ακολουθεί την ίδια διαδρομή, αλλά χρησιμοποιείται πλέον μόνο από βοσκούς, ονομάζεται «Θηβαϊκό μονοπάτι». Μια επιπλέον διαδρομή, την οποία αναφέρει ο Φαράκλας και η οποία αφορά επίσης στο τμήμα Μέγαρα – Πλαταιές είναι η εξής: ξεκινάει από τα Μέγαρα, συνεχίζει προς την Αχλαδοκορυφή του όρους Πατέρα, διασχίζει τον Κιθαιρώνα και καταλήγει στις Πλαταιές.

- Το Λουκίσθι, το Λεστόρι και το Καρούμπαλο αποτελούν κορυφές στα ανατολικά του Κιθαιρώνα.
- Η Αχλαδοκορυφή 915μ., είναι κορυφή στη βόρεια πλευρά του όρους Πατέρα.

Βιβλιογραφία: Σακελλαρίου – Φαράκλας 1972, 14 & 53-54. Ober 1985, 120-121. Van de Maele 1992, 100.

Δ3. Ο Hammond αναφέρει επίσης έναν ακόμη δρόμο, ο οποίος ξεκινάει από τις Πλαταιές, διασχίζει τον Κιθαιρώνα περνώντας δυτικά από την Κάζα και κοντά από το Καρούμπαλο (βλ. αρ. 48), συνεχίζει προς τα Βίλια, μετά ανεβαίνει στο όρος Πατέρας, πλησιάζει την Αχλαδοκορυφή (βλ. αρ. 29), το Μικρό Βαθυχώρι (βλ.αρ. 37), διασχίζει τη μεγαρική πεδιάδα και συναντάει το δρόμο προς το Μεγάλο Δερβένη.

Βιβλιογραφία: Van de Maele Acta,62.

Δ4. Ένας τελευταίος δρόμος ξεκινάει ανάμεσα από τις κορυφές Λουκίσθι και Καρούμπαλο (βλ. αρ. 48), συνεχίζει στην κορυφή Τέρτζικα, ακολουθεί το ρέμα που περνάει ανάμεσα από Τέρτζικα και Λεστόρι, πηγαίνει προς την Παναγία στα ΝΑ του Λεστορίου, και καταλήγει κοντά στα Βίλια. Έχει προταθεί ότι ο συγκεκριμένος δρόμος ήταν αμαξιτός, όμως δεν έχουν βρεθεί *αρματοροχίες*.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 121.

Ε. Διαδρομές που σχετίζονται με τις Παγές και τα Αιγόσθενα

Ε1. Μια πρώτη διαδρομή ξεκινάει από τα Αιγόσθενα (βλ. αρ. 55), περνάει από τον Άγιο Βασίλειο, διασχίζει τον Κιθαιρώνα, τη Μπλέτ(σ)α, και συναντάει τον παλιό δρόμο που περνάει ΝΔ της Μπλέτ(σ)ας. Έπειτα οδεύει προς τα Βίλια, συνεχίζει προς την πεδιάδα Μάζι και καταλήγει 1χλμ. νότια από το Γυφτόκαστρο/Ελευθερές (βλ. αρ. 51). Ο δρόμος αυτός έχει χαρακτηριστεί αρχαίος, κρίνοντας από τον τρόπο κατασκευής του.

- Η Μπλέτ(σ)α ή Κυπαρίσσι είναι ύψωμα του Κιθαιρώνα, ΝΔ των Βιλίων.
- Ο Άγιος Βασίλειος είναι εξωκλήσι στη βόρεια πλευρά της Αχλαδοκορυφής (βλ. αρ. 29) του όρους Πατέρα.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 121-122.

Ε2. Ένας δεύτερος δρόμος ξεκινούσε από τα Αιγόσθενα (βλ. αρ. 55), κατευθυνόταν προς την Βοιωτική Κρεύσιν και κατέληγε στα Βίλια. Ο Ξενοφώντας αναφέρει ότι δρόμος αυτός ήταν δύσβατος αλλά είχε χρησιμοποιηθεί από τον Σπαρτιατικό στρατό στην περίοδο 378-371 π.Χ.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 122-123.

3) Ένας τρίτος δρόμος ξεκινούσε από τις Παγές (βλ. αρ. 54), περνούσε κοντά από την κορυφή Κορώνα του όρους Πατέρα, συνέχιζε προς το Μεγάλο Βαθυχώρι (βλ. αρ. 36), μετά προς την Πέτρα Αντρώνη, περνούσε από την κορυφή Καλιακούδα (βλ. αρ. 26), συναντούσε τον παλιό δρόμο ΒΔ της Ψάθας, περνούσε κοντά από τον πύργο στο Τζαμάλι (βλ. αρ. 46), από τις πλαγιές της Μάλια Ψάθας

Αττική

(βλ. αρ. 35) και κατέληγε στα *Αιγόσθενα* (βλ. αρ. 55). Αυτός ο δρόμος φυλασσόταν από δύο οχυρές θέσεις: στο ύψωμα Βέρδα βρισκόταν ένα μικρό οχυρό και στο ύψωμα Μούρτζα, 500μ. ΝΔ της Βέρδας, υπήρχε τετράγωνος πύργος. Εκτός από το οχυρό της Βέρδας και τον πύργο της Μούρτζας, σώζονται πολλά κατάλοιπα αναλημματικών τοίχων και άλλων κατασκευών κατά μήκος του δρόμου.

Σύμφωνα με τον Ober ο συγκεκριμένος δρόμος δεν ήταν αμαξιτός, αλλά ήταν ο μοναδικός που οδηγούσε από τις *Παγές* προς τα *Αιγόσθενα*. Η διαδρομή αυτή ήταν εύκολη για την πρόσβαση του στρατού. Μια άλλη λύση σύμφωνα με τον ίδιο θα ήταν, η συγκεκριμένη διαδρομή να πήγαινε παραλιακά, δηλαδή να ξεκινούσε από τις *Παγές*, να πήγαινε προς την Κορόνα, μετά προς την *Πάνορμο*, να συνέχιζε προς Μάλια Ψάθα και να κατέληγε στα *Αιγόσθενα*. Ο Van de Maele σημειώνει ότι ο αρχαίος δρόμος που ένωνε τις *Παγές* με τα *Αιγόσθενα* μέσω της ακτής της *Πάνορμου* ήταν αμαξιτός και μάλιστα τμήμα της συγκεκριμένης διαδρομής συναντάμε στην *Tabula Peutingeriana*, όπου ο δρόμος από τις *Παγές* συνεχίζει προς τα Μέγαρα για να συνδεθεί με το δρόμο που οδηγούσε στην Αθήνα. Μάλιστα ο Πausanias (I 44,4) αναγνωρίζει την ύπαρξη του δρόμου που συνέδεε τα Μέγαρα με τις *Παγές* και χαρακτηρίζει το συγκεκριμένο δρόμο *λεωφόρο*.

Πιο αναλυτικά σχετικά με τη διαδρομή από *Παγές* προς *Αιγόσθενα* ο Van de Maele παρατηρεί ότι πολλές αρχαίες πηγές (Ξενοφώντας, Πausanias, Πλούταρχος) τοποθετούν το δρόμο αυτό χαμηλότερα στις ακτές του Κορινθιακού κόλπου και τον χαρακτηρίζουν αμαξιτό, γιατί αποτελούσε σημαντικό πέρασμα της περιοχής. Αξιοσημείωτο είναι, κατά τα λεγόμενα του μελετητή, ότι κανένας περιηγητής – τοπογράφος του 19ου αιώνα που επισκέφθηκε το οχυρό στα *Αιγόσθενα*, δεν αναφέρει το πέρασμα μεταξύ *Αιγοσθένων* και *Παγών*. Ο ίδιος θεωρεί ότι η μελέτη του αρχαίου δρόμου που οδηγούσε από τις *Παγές* προς τα *Αιγόσθενα* χωρίζεται σε τρία τμήματα: α) από το Αλεποχώρι (*Παγές*) μέχρι το Μεγάλο Βαθυχώρι, β) από την Πέτρα Ανδρώνη μέχρι το ύψωμα της Μάλια Ψάθας και γ) από το ύψωμα της Μάλια Ψάθας μέχρι το Πόρτο Γερμενό (*Αιγόσθενα*). Συνολικά ο Van de Maele υπολογίζει ότι η απόσταση μεταξύ *Παγών* και *Αιγοσθένων* ήταν δύο ώρες. Ο Hammond διαφωνεί, λέγοντας ότι ο συγκεκριμένος δρόμος δεν ήταν αμαξιτός - συμφωνεί δηλαδή με τον Ober - και υπολογίζει ότι η διαδρομή αυτή διαρκούσε τρεις ώρες.

- Η Μάλια Ψάθα (βλ. αρ. 35) είναι κορυφή στη ΒΔ πλευρά του όρους Πατέρα.
- Το Μεγάλο και το Μικρό Βαθυχώρι (βλ. αρ. 36,37) αποτελούν μεγάλα καταβυθίσματα στη Δ-ΒΔ πλευρά του όρους Πατέρα.
- Η Καλιακούδα (βλ. αρ. 26), η Κορόνα και η Πέτρα Αντρώνη, η Μούρτζα (βλ. αρ. 39) και η Βέρδα (βλ. αρ. 24) είναι κορυφές στη Δ-ΒΔ πλευρά του όρους Πατέρα.

Βιβλιογραφία: Παπαχατζής 1974, 577. Ober 1985, 123-124. Van de Maele 1989, 183-187. Van de Maele 1992, 100.

E4. Ο Hammond κάνει λόγο για ένα δρόμο που ξεκινούσε από την περιοχή των Μεγάρων συνέχιζε ανάμεσα στις κορυφές Αχλαδοκορυφή (βλ. αρ. 29) και Καλιακούδα (βλ. αρ. 26), περνούσε από τα βουνά που βρίσκονται ανατολικά της Κορώνας, συνέχιζε προς το Μικρό Βαθυχώρι (βλ. αρ. 37) και κατέληγε στα Βίλια, στην περιοχή του Αγίου Βασιλείου. Ο συγκεκριμένος δρόμος ονομάζεται σήμερα “δρόμος του Hammond” και ίσως ήταν αμαξιτός στο διάστημα μεταξύ Μεγάρων και Βαθυχωρίων, γιατί έχουν εντοπιστεί κάποια σημάδια στους βράχους, τα οποία

Αττική

μπορεί να ήταν αρματοροχίες. Ο δρόμος υποστηρίζεται πολύ καλά από ισχυρά αναλήμματα.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 124-125.

E5. Μια επιπλέον διαδρομή από τις *Παγές* (βλ. αρ. 54) προς τον Άγιο Βασίλειο είναι η εξής: Ξεκινάει από τις *Παγές*, περνάει τα *Αιγόσθενα* (βλ. αρ. 55), το Μεγάλο Βαθυχώρι (βλ. αρ. 36), συνεχίζει ΒΑ της Πέτρας Αντρώνη, περνάει από τις νότιες πλαγιές της κορυφής Καλιακούδα (βλ. αρ. 26) και λίγο βορειότερα από την Αχλαδοκορυφή (βλ. αρ. 29) συμπίπτει με το δρόμο του Hammond. Ο δρόμος αυτός δεν ήταν αμαξιτός, αλλά πρέπει να ήταν πρακτικός για τη διέλευση στρατευμάτων.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 125.

E6. Ένας επιπλέον δρόμος της συγκεκριμένης περιοχής είναι αυτός που ξεκινάει από τα Μέγαρα, διασχίζει τις *Παγές* (βλ. αρ. 54), την κορυφή Κορώνα, και περνώντας μέσα από τα Βαθυχώρια (βλ. αρ. 36,37) καταλήγει στο Λυκοβούνι. Εκεί, συναντάει το δρόμο που οδηγεί κοντά στον πύργο του Μικρού Βαθυχωρίου (βλ. αρ. 37). Από το δρόμο αυτό σώζονται αναλημματικοί τοίχοι και ο Hammond αναφέρει την ύπαρξη *αρματοροχιών*

- Το Λυκοβούνι είναι κορυφή στη Δ-ΝΔ άκρη του όρους Πατέρα, νότια από το Μεγάλο Βαθυχώρι.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 125.

E7. Ο Van de Maele κάνει λόγο για ένα δρόμο παράκτιο στον Κορινθιακό κόλπο, ο οποίος υπάρχει στην Tabula Peutingeriana και ακολουθεί την παρακάτω διαδρομή: Περαχώρα – Πίσια – λιμάνι του Σχίνου – υψώματα κοντά στο οχυρό της *Οινόης* (βλ. αρ. 18).

Βιβλιογραφία: Van de Maele Acta, 62.

E8. Υπήρχε επίσης δρόμος που ξεκινούσε από την Κόρινθο, περνούσε από το Λουτράκι, την Περαχώρα, του κόλπου των Αλκυονίδων, ελισσόταν μέσα από τα φαράγγια των ορεινών τμημάτων της περιοχής και κατέληγε στην πεδιάδα των *Παγών* (βλ. αρ. 54). Από εκεί συνέχιζε προς την Αχλαδοκορυφή (βλ. αρ. 29) και προχωρούσε προς τον Κιθαιρώνα και την *Κρεύσι*. Ο Φαράκλας χαρακτηρίζει το συγκεκριμένο πέρασμα αρκετά δύσβατο και συμπληρώνει ότι το διέσχισε στην αρχαιότητα ο στρατός του Κλεόμβροτου.

Βιβλιογραφία: Σακελλαρίου – Φαράκλας 1972, 13.

ΣΤ. Διαδρομές της ανατολικής Μεγαρίδας

ΣΤ1. Υπάρχει δρόμος που οδηγεί από τα Μέγαρα στην Ελευσίνα και στην πεδιάδα Μάζι, διασχίζοντας τη μεγαρική πεδιάδα, περνώντας από τη Ράχη Ντόσκουρη (βλ. αρ. 45), στη συνέχεια από τη δυτική όχθη του ρέματος που αναγνωρίζεται σύμφωνα με τον Ober ως ο Ιάπυς ποταμός, προχωρώντας έπειτα προς την πεδιάδα στο Μελετάκι και μετά προς τη Μάνδρα όπου χωρίζεται σε δύο κατευθύνσεις: προς Ελευσίνα και προς Μάζι. Τμήματα του δρόμου αυτού

Αττική

σώζονται πριν από το Λουτρόπυργο και κοντά στον παράκτιο δρόμο της Ελευσίνας.

Ο συγκεκριμένος δρόμος χρησιμοποιούνταν σίγουρα στην Τουρκοκρατία και πιθανότατα στην αρχαιότητα ως τμήμα του δρόμου που οδηγούσε από την Αθήνα στα Μέγαρα μέσω Ελευσίνας. Ο Ηρόδοτος (V 74,76) μάλιστα κάνει λόγο για πολλές εκστρατείες των Λακεδαιμονίων που διήλθαν από την Ελευσίνα.

- Το Μελετάκι είναι τοποθεσία στη ΝΑ άκρη του όρους Πατέρα, νότια του Οσίου Μελετίου (βλ. αρ. 42).
- Η Ράχη Ντόσκουρη είναι ύψωμα στη Ν-ΝΑ πλευρά του όρους Πατέρα.

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 127-128. Van de Maele Acta, 61.

ΣΤ2. Ένας άλλος δρόμος ξεκινάει από τη Μάνδρα, διασχίζει το όρος Πατέρας, περνάει από τα *Παλαιοκούντουρα*, έπειτα από την πεδιάδα Μάζι και καταλήγει στην Κάζα και τις Πόρτες. Στο σημείο αυτό έχουν βρεθεί *αρματοροχίες*.

- Οι Πόρτες είναι διάσελο στην ανατολική πλευρά της Πάστρας, βόρεια της Μονής του Οσίου Μελετίου (βλ. αρ. 42).

Βιβλιογραφία: Ober 1985, 127-128.

ΣΤ3. Στην Τουρκοκρατία η βασική οδός από την Κόρινθο προς τα Μέγαρα ήταν η εξής: ξεκινούσε από τα Γεράνεια, προχωρούσε προς το Μεγάλο Δερβένι, περνούσε κοντά στις *Σκιρωνίδες Πέτρες* και τον *Τύμβο Καρός* (Παυσ. I 44,4,6), συνέχιζε βόρεια από τα Μέγαρα προς το «Κουλουριώτικο Μονοπάτι», πλησίαζε το λόφο Πυργάρι (βλ. αρ. 44), διέσχισε το φαράγγι στο Καντήλι (βλ. αρ. 27), και μετά συνέχιζε προς τα Κούνδουρα (βλ. αρ. 17), όπου συναντούσε το δρόμο που ερχόταν από την Ελευσίνα. Τη συγκεκριμένη διαδρομή αναφέρει και ο Πausanίας στα Αττικά (I 44,6-7). Έπειτα ο δρόμος ενωνόταν με το «Δρόμο των Ελευθερών» και κατέληγε στην Κάζα και το *Γυφτόκαστρο/Ελευθερές* (βλ. αρ. 51). Ο Van de Maele λοιπόν αναφέρει τη συγκεκριμένη διαδρομή υποστηρίζοντας ότι είναι πιθανό στην αρχαιότητα να ακολουθούσαν την ίδια πορεία για να οδηγηθούν από την Κόρινθο προς τη Δ-ΒΔ Αττική.

Οι προτάσεις του Φαράκλα φαίνεται ότι συμπίπτουν με εκείνες του Van de Maele, καθώς ο πρώτος αναφέρει ότι η διαδρομή από τα Μέγαρα προς τις Πλαταιές και τον *Τριποδίσκο*, κατά την αρχαιότητα περνούσε από την *Ερένεια* (βλ. αρ. 21) και ενωνόταν με το «Δρόμο των Ελευθερών». Μάλιστα ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο δρόμος του *Τριποδίσκου* μάλλον εισερχόταν στην αρχαία πόλη των Μεγάρων από το σημείο κοντά στο δυτικό άκρο της ακρόπολης της Αλκάθου. Ο Πausanίας (I 44,1-6) αναφέρει ότι ακολούθησε αυτό το δρόμο γυρνώντας από το ναό του Απόλλωνα - ο οποίος βρισκόταν στη βόρεια πλευρά της πόλης, κοντά στο ναό της Ίσιδος - και οδεύοντας προς το Βουλευτήριο. Αυτή η πληροφορία ίσως σημαίνει ότι ο δρόμος του *Τριποδίσκου* περνούσε βόρεια της ακρόπολης. Λίγο έξω από την πόλη ο συγκεκριμένος δρόμος ενωνόταν με άλλον που οδηγούσε - όπως και σήμερα - στις *Παγές* (βλ. αρ. 54).

- Το Μεγάλο Δερβένι είναι περιοχή στα Γεράνεια, όπου παλιότερα βρισκόταν το *Χάνι Δερβένι*. Πιθανή θέση του αρχαίου οικισμού *Τριποδίσκος*.

Βιβλιογραφία: Σακελλαρίου - Φαράκλας 1972, 14 & 53-54. Παπαχατζής 1974, 577.

ΣΤ4. Κατά μήκος της ακτής του κόλπου της Ελευσίνας, υπήρχε ο σημαντικότερος δρόμος που οδηγούσε από τα Μέγαρα στη δυτική Αττική. Σύμφωνα με τον Ober, ο δρόμος είναι ιδιαίτερα βατός στο διάστημα μεταξύ Μεγάρων και Ελευσίνας. Δυσκολεύει μόνο για μια απόσταση περίπου 5 χλμ., όταν διέρχεται από τις πλαγιές των Κεράτων (βλ. αρ. 30). Ο συγκεκριμένος δρόμος ήταν πολύ καλά κατασκευασμένος: διέθετε στιβαρά αναλημματικά τείχη, είχε πλάτος περίπου 3.4μ., ενώ αρματοροχίες διακρίνονται πολύ καθαρά σε αρκετά σημεία του δρόμου. Τη χρήση της διαδρομής Μέγαρα-Ελευσίνα-Αθήνα κατά την αρχαιότητα υποστηρίζει και ο Φαράκλας. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο δρόμος που ερχόταν από την Αθήνα και έφτανε στα Μέγαρα πρέπει στην αρχαιότητα να έμπαινε στην πόλη των Μεγάρων από το ίδιο σημείο που εισέρχεται και σήμερα, περνώντας μέσα από εκτεταμένο νεκροταφείο, και να κατέληγε στην αγορά.

Βιβλιογραφία: Σακελλαρίου – Φαράκλας 1972, 14 & 53-54. Ober 1985, 128.

ΣΤ5. Προφανώς υπήρχε δρόμος κατά την αρχαιότητα μέσω του οποίου επικοινωνούσαν τα Μέγαρα με την *Ερένεια*, καθώς και ένας άλλος δρόμος που συνέδεε τα Μέγαρα με την *Νίσαια*. Είναι αξιοσημείωτη η αναφορά του Πausανία (I 44,2-3) ότι τις δύο πόλεις συνέδεε *ευθεία οδός*. Αν και *ευθεία οδός* σήμαινε στην αρχαιότητα σημαντικός και μεγάλος δρόμος, ο Φαράκλας παρατηρεί ότι η σημερινή οδός Πάχης στα Μέγαρα, ακολουθεί όντως ευθεία πορεία από την αγορά, περνώντας ανάμεσα από τις δύο ακροπόλεις. Ο ίδιος λοιπόν υποθέτει ότι η σημερινή οδός Πάχης μπορεί να ταυτίζεται με τον αρχαίο δρόμο της *Νίσαιας*.

Βιβλιογραφία: Σακελλαρίου – Φαράκλας 1972, 14 & 53-54. Παπαχατζής 1974, 576 & χάρτες 505,507.

Συμπεράσματα που αφορούν στο οδικό δίκτυο

Είναι αρκετά δύσκολο να εντοπιστούν με ακρίβεια οι αρχαίοι δρόμοι καθώς τα τοπωνύμια της Αττικής και το εδαφικό της ανάγλυφο, έχουν αλλάξει ως ένα βαθμό από τότε μέχρι σήμερα. Στον κατάλογο των δρόμων που παραθέσαμε μόλις παραπάνω, είναι εμφανές ότι οι απόψεις των μελετητών διχάζονται όσον αφορά στο χαρακτηρισμό κάποιου δρόμου ως αρχαίου ή μη, ή ως αμαξήλατου. Πολλές σύγχρονες διαδρομές ανά την Αττική χαρακτηρίζονται “αρχαίες” γιατί η λογική δηλώνει ότι την ίδια πορεία πρέπει να ακολουθούσαν οι άνθρωποι και στην αρχαιότητα για να μετακινηθούν από μία πόλη/κώμη της Αττικής σε μία άλλη. Στην πραγματικότητα όμως, ένας δρόμος χαρακτηρίζεται “αρχαίος” μόνο αν υπάρχουν αδιαμφισβήτητα στοιχεία – δηλαδή κατάλοιπα, όπως οι *αρματοροχίες* - που να επιβεβαιώνουν τη χρήση του κατά την αρχαιότητα. Επίσης διάφοροι δρόμοι που πιστεύεται ότι χρησιμοποιούνταν κατά την αρχαιότητα, έχουν θεωρηθεί αμαξιτοί. Ο χαρακτηρισμός ενός δρόμου ως αμαξιτού δυστυχώς έγκειται συχνά μόνο στο μέγεθός του και στο αν ήταν κεντρική οδική αρτηρία ή όχι. Δρόμοι που φαίνεται ότι ήταν πολυσύχναστοι στην αρχαιότητα, εύκολα θεωρούνται και αμαξιτοί, γιατί η απλή λογική αυτό το χαρακτηρισμό επιτάσσει.

Ως συμπέρασμα αυτού του κεφαλαίου λοιπόν, είναι χρήσιμο να αναφέρουμε ποιοι τελικά δρόμοι χαρακτηρίζονται με βεβαιότητα “αρχαίοι” και ποιοι όχι, και κατά πόσον οι συγκεκριμένοι αρχαίοι δρόμοι πρέπει να αναφερθούν ως “αμαξιτοί”. Από τους παραπάνω δρόμους μερικούς θα τους

χαρακτηρίζαμε αρχαίους, όχι γιατί το αποδεικνύουν τα αρχαιολογικά δεδομένα, αλλά γιατί οι αρχαίες πηγές επιβεβαιώνουν τη χρήση συγκεκριμένων δρόμων κατά την αρχαιότητα. Οι δρόμοι αυτοί είναι: ο δρόμος Α3, που οδηγούσε από τον Ωρωπό στην Αθήνα, γιατί οι πηγές αναφέρουν ότι τον χρησιμοποιούσαν οι Αθηναίοι για τη μεταφορά σιτηρών από την Εύβοια. Ο δρόμος Ε2, που οδηγούσε από τα *Αιγόσθενα* (βλ. αρ. 55) προς τη *Βοιωτική Κρεύσιν*, γιατί ο Ξενοφώντας αναφέρει ότι ο συγκεκριμένος δρόμος είχε χρησιμοποιηθεί από τον σπαρτιατικό στρατό κατά την περίοδο 378-371 π.Χ. Στην κατηγορία αυτή ανήκει και ο δρόμος Ε3, που οδηγεί από τα Μέγαρα προς τις *Παγές* (βλ. αρ. 54), καθώς τον αναφέρει ο Πausanίας και μάλιστα τον χαρακτηρίζει *λεωφόρο*, που σημαίνει ότι αποτελούσε μεγάλο και πολυσύχναστο δρόμο. Για τον δρόμο ΣΤ1, που οδηγεί από τα Μέγαρα προς την Ελευσίνα, ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι οι Λακεδαιμόνιοι διήλθαν από εκεί σε πολλές εκστρατείες τους. Ο Πausanίας αναφέρεται επίσης στο δρόμο ΣΤ3, που ξεκινούσε από τα Γεράνεια και κατέληγε στην Κάζα, και στο δρόμο ΣΤ5, που συνέδεε τα Μέγαρα με τη *Νίσαια*. Τον τελευταίο μάλιστα (ΣΤ5), που οδηγούσε από τα Μέγαρα στη *Νίσαια*, τον χαρακτηρίζει *ευθεία οδό*. Για κανέναν όμως από τους παραπάνω δρόμους δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι ήταν αμαξιτός.

Χαρακτηρίζουμε αμαξιτούς τους δρόμους όπου έχουν εντοπιστεί *αρματροχιές*. Είναι εύλογο ότι στην παρούσα εργασία όταν αναφερόμαστε σε αμαξιτά οδικά δίκτυα, μιλάμε για αρχαίο οδικό δίκτυο. Στην Αττική λοιπόν, οι δρόμοι που αναμφίβολα χαρακτηρίζονται αμαξιτοί είναι: ο δρόμος Β5, που ξεκινάει από τον Άγιο Βλάσση και καταλήγει στο οχυρό του Αγίου Γεωργίου (βλ. αρ. 21), ο δρόμος Γ3, που οδηγούσε από τον πύργο του Μύλου (βλ. αρ. 41) στο οχυρό του Αγίου Γεωργίου (βλ. αρ. 21), ο δρόμος Ε6, που ξεκινάει από τα Μέγαρα και καταλήγει στο Λυκοβούνι - στον οποίο ο Hammond αναφέρει ότι εντόπισε *αρματροχιές*, ο δρόμος ΣΤ2 που οδηγούσε από τη Μάνδρα στην Κάζα και τις Πόρτες, και ο δρόμος ΣΤ4 που διέτρεχε την ακτή του κόλπου της Ελευσίνας και οδηγούσε από τα Μέγαρα προς τη δυτική Αττική. Στους συγκεκριμένους δρόμους έχουν βρεθεί *αρματροχιές*, άλλοτε σε μεγαλύτερο και άλλοτε σε μικρότερο μήκος, οι οποίες αναμφισβήτητα αποτελούν στοιχείο της ύπαρξης αμαξιτάτου οδικού δικτύου στην περιοχή που μελετάμε. Ο Ξενοφώντας και ο Πλούταρχος χαρακτηρίζουν αμαξιτό το κομμάτι του δρόμου Ε3, που οδηγούσε από τις *Παγές* (βλ. αρ. 54) στα *Αιγόσθενα* (βλ. αρ. 55). Στο συγκεκριμένο κομμάτι του δρόμου αυτού δεν έχουν εντοπιστεί *αρματροχιές* μέχρι σήμερα, γι' αυτό δεν είναι σίγουρο αν ο δρόμος αυτός ήταν όντως αμαξιτός.

Οι υπόλοιπες διαδρομές δεν συμπεριλαμβάνονται, διότι εμπίπτουν στην κατηγορία των δρόμων που χαρακτηρίζονται "αρχαίοι" με βάση τα δεδομένα της Τουρκοκρατίας και της σύγχρονης Ελλάδας, χωρίς να υπάρχουν όμως βάσιμες αποδείξεις που να δηλώνουν τη χρήση των συγκεκριμένων δρόμων κατά την αρχαιότητα.

ΟΡΙΑ ΠΟΛΕΩΝ-ΚΡΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Όρια Αττικής

Κατά τα κλασικά χρόνια τα γεωγραφικά όρια της Αττικής σύμφωνα με τον Πλάτωνα, ξεκινούσαν από τον Ισθμό και έφταναν μέχρι τις κορυφές του Κιθαιρώνα και της Πάρνηθας. Το σύμπλεγμα της Πάρνηθας συνδεόταν με την Ωρωπία και τη θάλασσα. Η κορυφογραμμή του όρους Πατέρα αποτελούσε φυσικό όριο ανάμεσα στην Αττική και τη Μεγαρίδα, ενώ ο Κιθαιρώνας και η κοίτη του ποταμού Ασωπού ήταν το φυσικό όριο μεταξύ Αττικής και Βοιωτίας. Παρακάτω παραθέτουμε προτάσεις που έχουν υποστηριχθεί σχετικά με την κυριαρχία συγκεκριμένων οχυρών: οι Πετροπουλάκου-Πεντάζος υποστηρίζουν ότι οι *Αφίδνες*, το Κατσιμίδι (βλ. αρ. 8), η *Δεκέλεια* (βλ. αρ. 5), η Φυλή (βλ. αρ. 14), ο Κορυνός (βλ. αρ. 16), το *Πάνακτον* (βλ. αρ. 12), η Οινόη (βλ. αρ. 18), οι *Ελευθερές* (βλ. αρ. 51) και το Πλακωτό (βλ. αρ. 20) ήταν φυσικά οχυρές θέσεις, βρίσκονταν εξολοκλήρου σε αττικό έδαφος και έλεγχαν διαβάσεις καίριες για το εμπόριο ή για την αντιμετώπιση εχθρικής εισβολής στην Αττική (Πετροπουλάκου-Πεντάζος 1979, 29,49).

Ένα επιπλέον πρόβλημα που απασχολεί την έρευνα, είναι η απόδοση διαφόρων οχυρών είτε στην Αττική είτε στη Βοιωτία, καθώς τα σύνορα μεταξύ των δύο αυτών περιοχών δεν ήταν απολύτως σαφή στα κλασικά χρόνια. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, η ένταξη ή μη των *Ελευθερών* στην Βοιωτία, σχετίζεται άμεσα με την αρχαία Οινόη, διότι αν οι *Ελευθερές* ήταν Βοιωτικές, σύμφωνα με την άποψη κάποιων, τότε η αρχαία Οινόη ανήκε οπωσδήποτε στην Αττική και τα σύνορα ανάμεσα στην Αττική και τη Βοιωτία τοποθετούνται μεταξύ των δύο αυτών οχυρών, στη λεγόμενη Ράχη Στρατώνος. Ο Vanderpool αναφέρει ότι οι *Ελευθερές* βρίσκονταν στο βασικό δρόμο που οδηγούσε από την Ελευσίνα στη Βοιωτία, και η περιφέρειά τους γειτόνευε με αυτή των Πλαταιών. Η Οινόη αποτελούσε οχυρωμένη πόλη στα σύνορα της Αττικής με τη Βοιωτία, ενώ στα ίδια σύνορα ήταν ιδρυμένο το σημαντικότερο οχυρό *Πάνακτον* (Vanderpool 1978, 231-232).

Ο Camp δηλώνει ότι οι *Ελευθερές* ανήκαν άλλοτε στους Αθηναίους (6^{ος} π.Χ.) και άλλοτε στους Βοιωτούς (5^{ος} π.Χ.). Οι αρχαίες πηγές δεν δίνουν ξεκάθαρες απαντήσεις σχετικά με το θέμα, ενώ ο Ηρόδοτος (V 74) και ο Θουκυδίδης (II 18) αναφέρουν την αρχαία Οινόη και όχι τις *Ελευθερές* ως το ΒΔ σύνορο της Αττικής με τη Βοιωτία (Camp AJA 1991, 201). Ο Fossey αναφέρει ότι οι *Ελευθερές* και τα *Αιγόσθενα* (βλ. αρ. 55), στη διάρκεια της Θηβαϊκής ηγεμονίας ανήκαν στη Βοιωτία (Fossey 1992, 116). Υπό αμφισβήτηση τίθεται επίσης και η κατοχή της κοιλάδας των Κουνδούρων και των οχυρών που βρίσκονται εκεί. Ο Lohmann για παράδειγμα, αναρωτιέται αν το οχυρό Μύλος (βλ. αρ. 41) ανήκε στην Αττική ή τη Μεγαρίδα, και προσθέτει ότι η κυριαρχία του Μύλου κατά την αρχαιότητα εξαρτάται άμεσα από το ποιος κατείχε την κοιλάδα των Κουνδούρων (Lohmann 1988/1989, 51). Όσον αφορά το δήμο της *Φυλής* ο Στίκας πιστεύει ότι ανήκε αρχικά στους Βοιωτούς και αργότερα καταλήφθηκε από τους Αθηναίους (Στίκας ΠΑΕ 1939, 41).

Είναι εμφανές λοιπόν ότι τα σύνορα της Αττικής, της Μεγαρίδας και της Βοιωτίας ανατρέπονταν πολύ συχνά κατά την αρχαιότητα, εξαιτίας των επανειλημμένων εχθροπραξιών που δημιουργούνταν μεταξύ τους και των αλλαγών στην ισορροπία δυνάμεω - όπως για παράδειγμα η Βοιωτική συμπολιτεία τα χρόνια του Επαμεινώνδα ήταν πανίσχυρη. Οι απόψεις των μελετητών δίστανται σχετικά με τον καθορισμό των συνόρων, αφού οι αρχαίες

πηγές δεν είναι σαφείς. Συμπεραίνουμε συνεπώς ότι τα οχυρά που βρίσκονταν στα σύνορα της Αττικής με τη Μεγαρίδα και τη Βοιωτία, κυριαρχούνταν τότε από τη μία δύναμη και τότε από την άλλη ανάλογα με τις περιστάσεις. Σίγουρα όμως, όλα τα παραπάνω οχυρά διήλθαν για κάποια χρονικά διαστήματα στην κατοχή της Αττικής και γι' αυτό εντάσσονται στην άμυνα της Αττικής.

Όρια Μεγαρίδας

Τα σύνορα της Μεγαρίδας άλλαζαν συνεχώς με το πέρασμα των αιώνων. Η επικράτεια της Μεγαρίδας εντοπίζεται ανάμεσα στον Κιθαιρώνα και τον Ισθμό της Κορίνθου. Τα φυσικά σύνορα της Μεγαρίδας ορίζονται από τις κορυφές Καρύδι, Καντήλι και από τις κορυφές του όρους Πατέρα στα ανατολικά. Εσωτερικά από αυτές τις κορυφές υπάρχουν η Κορώνα και η Ράχη Ντόσκουρη (βλ. αρ. 45). Από το 570/560 - 192 π.Χ. η φυσική Μεγαρίδα μαζί με τις περιοχές των *Αιγοσθένων* και της *Ερένειας* (βλ. αρ. 21), είχε συνολική έκταση 430 τ.χλμ. Σε περιόδους που κατείχε και τη Σαλαμίνα, η μέγιστη έκταση του Μεγαρικού κράτους έφτανε τα 750 τ.χλμ. Στο διάστημα 550 -308 π.Χ. τα όρια του κράτους της Μεγαρίδας ήταν τα εξής: στα δυτικά, τα σύνορα με την Κόρινθο συνέπιπταν με την περιοχή βόρεια και ανατολικά από την ψηλότερη κορυφή των Γερανείων. Έπειτα τα συγκεκριμένα σύνορα έφταναν ως τη θάλασσα, σε ένα σημείο στη μέση περίπου της απόστασης μεταξύ *Σκιρωνίδων Πετρών* και *Κρομμυωνίας* (σημερινοί Άγιοι Θεόδωροι).

Τα βόρεια σύνορα ακολουθούσαν τον αυχένα του Κιθαιρώνα από τη θάλασσα έως την ισοϋψή των 1000μ. περίπου, περνώντας ανατολικά από την κορυφή με υψόμετρο 1409μ. Από εκεί συνέχιζαν ΝΑ, περιέβαλαν την κορυφή του Μακρού Όρους (849μ.) και έστρεφαν νότια διασχίζοντας την κοιλάδα που βρίσκεται ανάμεσα στον Κιθαιρώνα και τον Πατέρα. Έπειτα ανεβοκατέβαιναν ανατολικά από την κορυφή με υψόμετρο 1091μ., περνούσαν από το Καντήλι (βλ. αρ. 27,28) και κατέληγαν πάλι στη θάλασσα. Τα νότια σύνορα δεν μας είναι σαφές σήμερα που ακριβώς βρίσκονταν. Έχουν προταθεί τρία σημεία: είτε βρίσκονταν στο δικόρυφο ύψωμα των Κεράτων (βλ. αρ. 30,31), είτε σε ένα ρέμα δυτικότερα, είτε ανάμεσα στο *Πύθιον* και την *Οργάδα*, η οποία βρίσκεται δυτικά της Ελευσίνας κοντά στο σημερινό Μελετάκι. Οι Σακελλαρίου-Φαράκλας πιστεύουν ότι το 350 π.Χ. περίπου τα νότια σύνορα μεταφέρθηκαν από το δικόρυφο ύψωμα των Κεράτων στο ρέμα.

Κατά την αρχαιότητα η Μεγαρίδα διακρινόταν χονδρικά σε τρεις οικιστικές περιοχές: α) την περιοχή των Μεγάρων, β) την περιοχή των *Παγών* και γ) την περιοχή της *Πανόρμου*. Στα ιστορικά χρόνια το κράτος των Μεγάρων εξουσίαζε για μεγάλα χρονικά διαστήματα και άλλες εκτάσεις, όπως την περιοχή ΒΔ των Γερανείων, μήμα της περιοχής *Κρομμυωνίας-Ισθμίας*. Μέχρι το 570/560 π.Χ. οι Μεγαρείς κατείχαν το *Πείραιον*, το *Ηραίον*, την *Κρομμυωνία* και τη Σαλαμίνα. Την εποχή εκείνη όμως οι συγκεκριμένες πόλεις ανεξαρτητοποιήθηκαν. Το 192 π.Χ. αποσπάστηκαν από την κυριαρχία των Μεγαρέων τα *Αιγόσθενα* και λίγο αργότερα ακολούθησαν οι *Παγές*. Άλλες περιοχές που ανήκαν στους Μεγαρείς ήταν: η κοιλάδα ανάμεσα στη δυτική άκρη των *Σκιρωνίδων* και στην *Κρομμυωνία*, καθώς και η περιοχή της *Ερένειας* (Σακελλαρίου-Φαράκλας 1972, 1-11, 27).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Διαχωρισμός μεταξύ οχυρών και αγροικιών

Οι περισσότερες από τις θέσεις που παραθέσαμε στο κεφάλαιο της άμυνας, είναι επιβεβαιωμένο στο μεγαλύτερο βαθμό ότι ανήκαν σε οχυρά ή οχυρωμένες εγκαταστάσεις της επικράτειας της Αττικής. Ο χαρακτηρισμός τους ως στοιχεία του αμυντικού δικτύου της Αττικής βασίζεται κυρίως στα ευρήματα που οι συγκεκριμένες θέσεις απέδωσαν, στην αρχιτεκτονική των κτηριακών τους καταλοίπων, αλλά και στη μορφή των θέσεων αυτών. Πιο συγκεκριμένα, οι παράγοντες που έχει αποδειχθεί ότι χαρακτηρίζουν μια θέση ως οχυρό /φυλακείο /παρατηρητήριο είναι η ορατότητά της προς τη γύρω περιοχή και η φυσική της οχύρωση. Σύμφωνα με τον Γ.Α. Πίκουλα εξίσου βασικά στοιχεία για το χαρακτηρισμό μιας κατασκευής ως αμυντικής είναι: οι εκάστοτε συνθήκες κατασκευής του κτίσματος που μας ενδιαφέρει, το είδος του εδαφικού αναγλύφου που εξυπηρετεί καθώς και η λειτουργική αξία που προκάλεσε τη δημιουργία της (Πίκουλας 1995, 27/28). Αξιόλογο στοιχείο αποτελεί επίσης η ύπαρξη στην ευρύτερη περιοχή της θέσης που μελετάμε, κάποιου σημαντικού δρόμου, ή κάποιας πόλης/οικισμού ή ακόμη ενός σημαντικού λιμανιού. Εξίσου χρήσιμο για τον εντοπισμό της λειτουργίας μιας θέσης, είναι εάν η θέση αυτή βρίσκεται στα βόρεια και δυτικά σύνορα της Αττικής, και ειδικά σε περιοχή η οποία, σε περίπτωση πολέμου θα βρισκόταν στο κέντρο των εχθροπραξιών.

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω κριτήρια, διαπιστώνεται ότι οχυρωμένες θέσεις, οι οποίες ανήκουν στο αμυντικό δίκτυο της Αττικής, είναι οι εξής: Σταυροκοράκι (βλ. αρ. 2), Βελέτσι (βλ. αρ. 4), Δεκέλεια (βλ. αρ. 5), Δέμα (βλ. αρ. 6), Κατσιμίδι (βλ. αρ. 8), Κοτρώνι (βλ. αρ. 9), *Λειψύδριο* (βλ. αρ. 10), Λημικό-Πίρεζα (βλ. αρ. 11), *Πάνακτον* (βλ. αρ. 12), Τσιγκουράτι (βλ. αρ. 13), Φυλή (βλ. αρ. 14), Βελατούρι (βλ. αρ. 15), Κορυνός (βλ. αρ. 16), Οινόη (βλ. αρ. 18), Πλακωτό (βλ. αρ. 20), Άγιος Γεώργιος (βλ. αρ. 21), Αετοκορυφή (βλ. αρ. 23), Βέρδα (βλ. αρ. 24), Δραμπάλα (βλ. αρ. 25), Καλιακούδα (βλ. αρ. 26), Καντήλι (βλ. αρ. 27), Καντήλι 2 (βλ. αρ. 28), Καρύδι-Αχλαδοκορυφή (βλ. αρ. 29), Κέρατα (βλ. αρ. 30), Κέρατα 2 (βλ. αρ. 31), Κουτούπα του Μάτζα (βλ. αρ. 32), Κυπαρίσσι (βλ. αρ. 33), Μάλια Ψάθα (βλ. αρ. 35), Μούρτζα (βλ. αρ. 39), Μυρρίνι (βλ. αρ. 40), Μύλος (βλ. αρ. 41), Πυργάρι (βλ. αρ. 44), Ράχη Ντόσκουρη (βλ. αρ. 45), Τζαμάλι (βλ. αρ. 46), Καρούμπαλο (βλ. αρ. 48), Γυφτόκαστρο (βλ. αρ. 51), *Παγές* (βλ. αρ. 54), *Αιγόσθενα* (βλ. αρ. 55), Δαφνί (βλ. αρ. 57), Μικρό Βαθυχώρι (βλ. αρ. 37).

Υπάρχουν όμως και κάποια κτήρια-μνημεία, των οποίων η χρήση και η λειτουργία αμφισβητείται, καθώς επικρατεί σύγχυση μεταξύ των μελετητών σχετικά με το αν τα ευρήματα αυτά ανήκαν σε αγροικίες ή σε οχυρά. Σε ορισμένες κορυφές της Αττικής, έχουν βρεθεί αρχαία κατάλοιπα, αλλά δεν υπάρχουν τα στοιχεία που προαναφέραμε, με βάση τα οποία θα χαρακτηρίζαμε τις θέσεις αυτές στοιχεία του αμυντικού συστήματος της Αττικής. Αντιθέτως, τα στοιχεία συγκλίνουν μάλλον στον χαρακτηρισμό τους ως τμήματα αγροικιών. Ειδικά οι πύργοι, οι οποίοι είναι χτισμένοι σε χαμηλές υπήνεμες κορυφές, χωρίς ορατότητα προς την ευρύτερη περιοχή είναι δύσκολο να θεωρηθούν φυλακεία, ενώ είναι ιδιαίτερα πιθανό να αποτελούσαν κατά την αρχαιότητα τμήματα αγροικιών και να λειτουργούσαν ως αποθηκευτικοί χώροι ή χώροι διαμονής των κατοίκων της εκάστοτε αγροικίας. Στη συγκεκριμένη κατηγορία εντάσσονται οι εξής θέσεις: ο Βαρνάβας (βλ. αρ. 1), η Αγία Μαρίνα (βλ. αρ. 3), τα Κούνδουρα (βλ.

Αττική

αρ. 17), το Παλαιοχώρι ή Παλαιοκάστρο (βλ. αρ. 19), η Αγία Τριάδα στο Μυρρίνι (βλ. αρ. 22), το Μεγάλο Βαθυχώρι (βλ. αρ. 36) και το Μάτζι (βλ. αρ. 49).

2. Προβληματικές θέσεις

Μεταξύ των 58 θέσεων που μελετώνται στην παρούσα εργασία, υπάρχουν 7 θέσεις οι οποίες χαρακτηρίζονται προβληματικές, καθώς τα στοιχεία που διαθέτουμε γι' αυτές είναι ελλιπή, τα αρχαιολογικά τους κατάλοιπα είναι ελάχιστα ή δεν σώζονται καθόλου, ενώ οι πληροφορίες που δίνουν οι μελετητές είναι εντελώς αόριστες ή λανθασμένες. Για παράδειγμα, η βιβλιογραφία και συγκεκριμένα ο Ober, έδιναν πληροφορίες ότι στις θέσεις Μάλια Κασιώτη (βλ. αρ. 34) και Παναγία-Λιθαράκια (βλ. αρ. 43) υπήρχαν κατάλοιπα αρχαίων οχυρώσεων. Κατά τη διάρκεια επιτόπιας έρευνας στις 25/7/03 δεν βρέθηκε τίποτα αξιόλογο στις συγκεκριμένες θέσεις, παρά κάποιοι μη χρονολογήσιμοι λιθοσωροί. Συνεπώς, αμφισβητούνται βάσιμα ορισμένες προτάσεις του Ober .

Ερωτήματα προκύπτουν επίσης από τις θέσεις: Όσιος Μελέτιος (βλ. αρ. 42), Άγιος Κωσταντίνος (βλ. αρ. 47), Κορυθαλλός (βλ. αρ. 56) και Πηγαδάκι (βλ. αρ. 58). Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των συγκεκριμένων θέσεων έχουν υποστεί μεγάλη φθορά, η κεραμική που έχει βρεθεί είναι λιγοστή και μη χρονολογήσιμη, ενώ η γεωγραφική τους θέση είναι προβληματική, δεν βρίσκονται δηλαδή οι θέσεις αυτές σε κάποιο ζωτικό σημείο της επικράτειας της Αττικής. Όλοι αυτοί οι παράγοντες εμποδίζουν μεν το χαρακτηρισμό των θέσεων αυτών ως οχυρών, αλλά δεν έχουν εντοπιστεί και κάποια στοιχεία που να επιβεβαιώνουν τη χρήση των εν λόγω θέσεων ως αγροικιών. Είναι εμφανές λοιπόν ότι είναι ιδιαίτερα δύσκολο να εξαχθεί ένα συμπέρασμα σχετικά με τη λειτουργία των κατασκευών που εντοπίζονται στα υψώματα που μόλις προαναφέραμε.

3. Είδη πύργων που εντοπίζονται στη Δ-ΒΔ Αττική

Οι πύργοι της Δ-ΒΔ Αττικής - είτε ανήκουν σε οχυρά είτε σε αγροικίες - δεν είναι κατασκευασμένοι όλοι με τον ίδιο τρόπο, ούτε έχουν όλοι το ίδιο σχήμα, όπως συμβαίνει για παράδειγμα με τους πύργους της Σίφνου, που είναι όλοι κυκλικοί (Πίκουλας ΠΔΣΣ 2000, 264). Στην περιοχή που μελετάμε παρατηρούνται τέσσερα είδη πύργων: οι κυκλικοί, οι ημικυκλικοί, οι ορθογώνιοι και οι τετράγωνοι. Είναι ενδιαφέρον ότι δεν έχει βρεθεί στην περιοχή που ερευνάμε πύργος/φυλακείο με πυραμιδοειδή βάση, όπως στο Λιγουριό και στο Ελληνικό της Αργολίδας (Πίκουλας 1997,43), παρότι αυτού του είδους οι κατασκευές χρονολογούνται στον 4^ο αιώνα π.Χ. και άρα πρέπει να συνυπήρχαν χρονολογικά με τα οχυρά που πραγματεύεται η παρούσα εργασία.

Κυκλικοί ή ημικυκλικοί πύργοι έχουν βρεθεί στις εξής θέσεις: Σταυροκοράκι (βλ. αρ. 2), Αγία Μαρίνα (βλ. αρ. 3), Δέμα (βλ. αρ. 6), Φυλή (βλ. αρ. 14), Βελατούρι (βλ. αρ. 15), Κούνδουρα (βλ. αρ. 17), Πλακωτό (βλ. αρ. 20), Άγιος Γεώργιος (βλ. αρ. 21), Καντήλι (βλ. αρ. 27), Καρύδι-Αλαδοκορυφή (βλ. αρ. 29), Μάλια Ψάθα (βλ. αρ. 35), Μεγάλο Βαθυχώρι (βλ. αρ. 36), Μύλος (βλ. αρ. 41), Πυργάρι (βλ. αρ. 44) και Ράχη Ντόσκουρη (βλ. αρ. 45). Σπάνια περίπτωση είναι η συνύπαρξη κυκλικού και ημικυκλικού πύργου. Τέτοιο αξιοσημείωτο παράδειγμα αποτελεί ο Μύλος.

Ορθογώνιοι ή τετράγωνοι πύργοι εντοπίζονται στις παρακάτω θέσεις: Βαρνάβα (βλ. αρ. 1), Δέμα (βλ. αρ. 6), Κατσιμίδι (βλ. αρ. 8), Λημικό-Πίρεζα (βλ. αρ. 11), Τσιγκουράτι (βλ. αρ. 13), Φυλή (βλ. αρ. 14), Κούνδουρα (βλ. αρ. 17), Μιούπολη (βλ. αρ. 18), Αγία Τριάδα στο Μυρρίνι (βλ. αρ. 22), Καντήλι 2 (βλ. αρ.

Αττική

28), Κέρατα (βλ. αρ. 30), Κουτούπα του Μάτζα (βλ. αρ. 32), Μικρό Βαθυχώρι (βλ. αρ. 37), Μούρτζα (βλ. αρ. 39), Μυρρίνι (βλ. αρ. 40), Τζαμάλι (βλ. αρ. 46), Καρούμπαλο (βλ. αρ. 48), Μάτζι (βλ. αρ. 49). Στην ίδια κατηγορία θα έπρεπε να ενταχθούν και οι πύργοι που έχουν βρεθεί στις θέσεις Άσκρα (βλ. αρ. 50), Μαυροβούνι (βλ. αρ. 52) και Ράχες (βλ. αρ. 53), αλλά οι συγκεκριμένες θέσεις ανήκαν στη Βοιωτία τη χρονική περίοδο που πραγματευόμαστε.

Έχει προταθεί ότι οι κυκλικοί πύργοι υπερτερούν των ορθογώνιων. Οι ορθογώνιοι/τετράγωνοι πύργοι διαθέτουν επίπεδες επιφάνειες και γωνίες, οι οποίες είναι τρωτές και γκρεμίζονται ευκολότερα, σε περίπτωση που ο πύργος δεχτεί χτυπήματα από κάποια πολεμική μηχανή. Αντίθετα, μια κυκλική κατασκευή είναι πολύ πιο ανθεκτική και σταθερή, όταν πλήττεται από τα βλήματα ενός καταπέλτη ή όταν δέχεται τα χτυπήματα ενός πολιορκητικού κριού. Παρ' όλα αυτά, φαίνεται ότι οι ορθογώνιοι/τετράγωνοι πύργοι της Δ-ΒΔ Αττικής, είναι περισσότεροι από τους κυκλικούς.

Ένα επιπλέον ζήτημα που σχετίζεται με το σχήμα των πύργων, είναι εάν υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στον τρόπο κατασκευής του εκάστοτε πύργου και στον κατασκευαστή του. Ο Camp έχοντας ασχοληθεί με αυτό το θέμα, διακρίνει τους πύργους σε βοιωτικούς και αττικούς, στηριζόμενος κυρίως στο σχήμα τους. Πιο συγκεκριμένα, ο ίδιος θεωρεί ότι οι πύργοι που ανήκαν κατά την αρχαιότητα στη Βοιωτία, είναι συνήθως ορθογώνιοι, χτισμένοι με τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης, ενώ οι πύργοι που ανήκαν στην Αττική είναι κατά βάση κυκλικοί και χτισμένοι με αμελές πολυγωνικό σύστημα (Camp 1991, 198-199). Ο ισχυρισμός του Camp επιβεβαιώνεται εν μέρει από το γεγονός ότι οι πύργοι στις Ράχες, το Μαυροβούνι και την ακρόπολη Άσκρα, οι οποίοι ανήκαν αναμφισβήτητα στη Βοιωτία κατά την αρχαιότητα, είναι ορθογώνιοι. Οι υπόλοιποι όμως ορθογώνιοι πύργοι της περιοχής που μελετάμε, δεν μπορούν να χαρακτηριστούν βοιωτικοί με βάση μόνο το κριτήριο του σχήματος τους. Εξάλλου η γεωγραφική τους θέση, ευνοεί περισσότερο την επικοινωνία τους με την Αττική ή τη Μεγαρίδα, συνεπώς είναι πιθανότερο οι παραπάνω πύργοι να ανήκαν σε μία από τις δύο αυτές επικράτειες.

4. Οχυρά που σχετίζονται με δρόμους

Όπως προαναφέρθηκε στην ιστορική θεώρηση της παρούσης εργασίας, η άμυνα της Αττικής σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με το οδικό δίκτυο, καθώς οι κάτοικοι της Αττικής κατά τον 5^ο, 4^ο, 3^ο αιώνα π.Χ. κατασκεύαζαν διαφόρων ειδών οχυρώσεις με στόχο όχι μόνο τον έλεγχο των συνόρων, αλλά και τον έλεγχο των δρόμων που διέσχιζαν τη χώρα τους. Μέσα από τη μελέτη μας διαπιστώσαμε ότι τα οχυρά της Δ-ΒΔ Αττικής συνδέονταν μεταξύ τους κατά την αρχαιότητα με δρόμους, όπως για παράδειγμα έχουμε αναφορές ότι υπήρχε δρόμος (βλ. Γ3) που ένωνε το οχυρό του Μύλου (βλ. αρ. 41) με το οχυρό του Αγίου Γεωργίου (βλ. αρ. 21), καθώς επίσης και δρόμος (βλ. Ε3) που ένωνε τις Παγές (βλ. αρ. 54) με τα Αιγόσθενα (βλ. αρ. 55).

Αξιόλογο είναι επίσης το φαινόμενο της κατασκευής οχυρώσεων σε υψώματα κατά μήκος σημαντικών περασμάτων της Αττικής, με σκοπό τη φύλαξή τους. Παραθέτουμε παραδείγματα αυτού του είδους: οι οχυρώσεις στην Αετοκορυφή (βλ. αρ. 23) και τη Δραμπάλα (βλ. αρ. 25) έλεγχαν το λεγόμενο «Κουλουριώτικο μονοπάτι» (βλ. Δ1). Το οχυρό στην Αχλαδοκορυφή-Καρούδι (βλ. αρ. 29) επόπτευε το «Δρόμο των πύργων» (βλ. Δ2). Οι πύργοι στο Μεγάλο και το Μικρό Βαθυχώρι (βλ. αρ. 36,37), αν ήταν όντως φυλακεία, είναι πιθανό να έλεγχαν το δρόμο που οδηγούσε από τις *Ερυθρές* προς το Λουτράκι (βλ. Ε8). Οι

Αττική

οχυρώσεις στην κορυφή Μούρτζα (βλ. αρ. 39) βρίσκονται πάνω από το δρόμο που οδηγούσε από τις Παγές προς τα Αιγόσθενα (βλ. Ε3) και ίσως στόχευαν στη φύλαξή του. Οι κατασκευές που εντοπίζονται στον Όσιο Μελέτιο (βλ. αρ. 42), έχουν ορατότητα προς το δρόμο που συνέδεε το Καντήλι (βλ.αρ.27) με τη Μάνδρα (βλ. ΣΤ1), ενώ δεν αποκλείεται οι οχυρώσεις στον Άγιο Κωσταντίνο (βλ. αρ. 47) να προστάτευαν το δρόμο του Λεστορίου (βλ. Δ2).

Όσον αφορά στη σχέση που υπάρχει μεταξύ άμυνας και οδικού δικτύου, ο Ober και ο Munn παραθέτουν δύο διαφορετικές απόψεις. Ο Ober πιστεύει ότι η δημιουργία οχυρών στην Αττική είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το οδικό δίκτυο. Την άποψη αυτή στηρίζει σε δύο βασικά επιχειρήματα. Καταρχάς, όλοι οι σημαντικοί αρχαίοι δρόμοι ελέγχονταν και φυλάσσονταν από οχυρώσεις. Το οχυρό είτε βρισκόταν ακριβώς πάνω από το δρόμο που επέβλεπε, είτε απείχε λίγα μόνο χιλιόμετρα από αυτόν. Ένα δεύτερο επιχειρήμα είναι ότι έχει αποδειχτεί πως τα οχυρά της Αττικής – συνοριακά και μη – επικοινωνούσαν μεταξύ τους με ένα πολύπλοκο οπτικό σύστημα. Ειδικά τα συνοριακά οχυρά, είχαν τη δυνατότητα να ελέγχουν τους δρόμους που οδηγούσαν στα σύνορα της επικράτειας της Αττικής, και να εντοπίζουν τον εχθρό καθώς διέσχιζε το δρόμο και πλησίαζε στα σύνορα. Μέσω της οπτικής επικοινωνίας ενημέρωναν τα υπόλοιπα οχυρά και κατά συνέπεια την Αθήνα για την άφιξη του εχθρού, και ζητούσαν βοήθεια. Είναι εμφανές λοιπόν, σύμφωνα με τον Ober, ότι τα οχυρά ιδρύονταν κυρίως με στόχο την προστασία του οδικού δικτύου της Αττικής (Ober 1985, 196-197).

Ο Munn διαφωνεί με τη συγκεκριμένη άποψη του Ober, γιατί πιστεύει ότι δεν επιβεβαιώνεται από τις αρχαίες πηγές. Δεν υπάρχει δηλαδή σαφής αναφορά στους αρχαίους συγγραφείς, ότι το αμυντικό δίκτυο της Αττικής δημιουργήθηκε πρωτίστως για να προστατεύει το οδικό της δίκτυο. Ο Munn υποστηρίζει ότι τα βασικά κριτήρια για την ίδρυση ενός οχυρού στην Αττική των κλασικών χρόνων, ήταν η φυσική οχύρωση της θέσης και η πρόσβαση σε νερό. Το αν η εκάστοτε θέση ήταν κοντά σε δρόμο, αποτελούσε το τρίτο και τελευταίο κριτήριο για τη δημιουργία οχυρού στη θέση αυτή, σύμφωνα με τον Munn. Εξάλλου, ο ίδιος θεωρεί ότι κανένα οχυρό, ούτε καν οι Ελευθερές, δεν θα μπορούσε να εμποδίσει εντελώς τη διέλευση εχθρικού στρατού, από ένα σημαντικό και πολύσυχναστο δρόμο.

Σίγουρα είναι δύσκολο να κατανοήσουμε σήμερα απόλυτα, το βασικό σκοπό δημιουργίας του αμυντικού δικτύου της Αττικής, καθώς τα δεδομένα διαφέρουν ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν. Αναμφισβήτητα, ακόμη και αν η φύλαξη των δρόμων δεν αποτελούσε τον κύριο λόγο κατασκευής των οχυρών, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τη σχέση που υπήρχε μεταξύ αμυντικού και οδικού δικτύου. Η προστασία οδικών αρτηριών, θα αποτελούσε, εκτός των άλλων, μία από τις προτεραιότητες κάθε οχυρού. Κατά γενική ομολογία λοιπόν, οι αμυντικές εγκαταστάσεις προστάτευαν το οδικό δίκτυο, ενώ το τελευταίο συντελούσε στην επικοινωνία των οχυρών μεταξύ τους αλλά και στην πρόσβαση των στρατιωτών σε αυτά. Συνεπώς, είναι πολύ πιθανό τα κριτήρια που παραθέτουν οι δύο παραπάνω μελετητές, να λειτουργούσαν συνδυαστικά, κάθε φορά που οι Αθηναίοι ετοιμάζονταν να ιδρύσουν ένα νέο οχυρό. Νέα στοιχεία βέβαια, ποτέ δεν θα πάψουν να προκύπτουν και να μετατρέπουν – ευτυχώς – τα δεδομένα που διαθέτουμε για το αμυντικό και οδικό δίκτυο της Αττικής του 5^{ου}, 4^{ου} και 3^{ου} αιώνα π.Χ., δίνοντας το έναυσμα στον ερευνητή να εμπλουτίζει συνεχώς τις γνώσεις του και την ιστορία μας.

Κατά την εκπόνηση της παρούσης εργασίας, προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε μια όσο το δυνατόν πιο εμπειρισταωμένη εικόνα του οδικού και

αμυντικού δικτύου της Δ-ΒΔ Αττικής. Αν και ο στόχος στο ξεκίνημα της δουλειάς μας, έμοιαζε ιδιαίτερα συγκεκριμένος, στην πορεία διαπιστώθηκε ότι συνεχώς εμφανίζονταν νέα στοιχεία, που όλο και περισσότερο διέρυναν το θέμα μας. Αντικειμενικά το αμυντικό δίκτυο της Αττικής αποτελούνταν κατά την περίοδο που μελετήσαμε, από αναρίθμητα οχυρά και άλλου είδους αμυντικές εγκαταστάσεις. Τα περισσότερα από αυτά έχουν εντοπιστεί, σίγουρα όμως υπάρχουν και πολλά που παραμένουν προς το παρόν άγνωστα ή απροσδιόριστα. Προτεραιότητά μας υπήρξε λοιπόν, η άντληση όσο το δυνατόν περισσότερων στοιχείων που σχετίζονταν με το θέμα μας, και η παράλειψη όσων έμοιαζαν σχετικά αλλά κατά βάση δεν μας ήταν χρήσιμα.

Κατά τη διάρκεια της μελέτης μας, συχνά συναντήσαμε το πρόβλημα της αναγνώρισης ή μη ενός οχυρού, καθώς οι ίδιοι οι ερευνητές σχεδόν ποτέ, δεν κατέληγαν σε ένα κοινό πόρισμα. Είναι εμφανές ότι δεν είναι απλή διαδικασία ο χαρακτηρισμός διαφόρων ειδών οχυρώσεων ως αρχαίων, καθώς τα ίδια κτίσματα μπορεί να είχαν διαχρονική χρήση ή μπορεί να ιδρύθηκαν για πρώτη φορά στα βυζαντινά χρόνια. Εξάλλου κοινές κατασκευές, όπως ένας οχυρωματικός περίβολος χτισμένος με αργούς λίθους, εύκολα μπορούν να παραπλανήσουν τον ερευνητή και να τον οδηγήσουν σε λανθασμένα συμπεράσματα. Εξίσου περίπλοκη διαδικασία, αποτέλεσε ο εντοπισμός των αρχαίων οδών της Δ-ΒΔ Αττικής, καθώς τα στοιχεία που διαθέταμε για το συγκεκριμένο θέμα ήταν πολύ λιγότερα και ιδιαίτερα ασαφή. Η τοποθέτηση των αρχαίων δρόμων σε ένα σύγχρονο χάρτη, απαιτεί την ταύτιση καταρχάς των αρχαίων και των νέων τοπωνυμίων, τα οποία φυσικά δεν συμπίπτουν και δυσκολεύουν το έργο του ερευνητή. Ευτυχώς, ύστερα από επίμονη μελέτη των χαρτών καταφέραμε ως ένα βαθμό, να εξακριβώσουμε ποιοί ήταν σε γενικές γραμμές οι δρόμοι που συνέδεαν την εν λόγω περιοχή, και ποιοί από αυτούς μπορούν με σιγουριά να χαρακτηριστούν αρχαίοι.

Η παρούσα εργασία λοιπόν, υπήρξε ένα πολύωρο μάθημα για τον νεότερο ερευνητή, της μεθόδου με την οποία οφείλει να μελετάει τη βιβλιογραφία, να την κρίνει και να οδηγείται σε καινούρια συμπεράσματα. Πολύτιμο δίδαγμα ήταν επίσης, ο άμεσος συσχετισμός των αρχαιολογικών καταλοίπων με το χώρο που τα περιβάλλει. Κατανοώντας την τοπογραφία του τόπου που μελετήσαμε, υπήρξε πιο εύκολο να κρίνουμε τη λειτουργία των εκάστοτε αρχαιολογικών δεδομένων. Γιατί είναι πλεόν προφανές ότι οι αρχαίοι Έλληνες δεν έχτιζαν αμυντικές εγκαταστάσεις σε τυχαίες τοποθεσίες, αλλά επέλεγαν με φρόνηση τη θέση που θα αποτελούσε οχυρό τους. Δική μας ευθύνη και ευχαρίστηση είναι να κατανοήσουμε και να δικαιολογήσουμε – όσο μπορούμε – τις ενέργειες των κατοίκων της Δ-ΒΔ Αττικής των κλασικών χρόνων.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bintliff J.L. & Gaffney V.L., "Maslinowik, A Greek watchtower in the chora of Pharos. A preliminary report", 177-180, στο Chapman J.C., Bintliff J.L., Gaffney V.L., Slapsak B., *Recent development in Yugoslav Archaeology*, BAR International Series 431, 1988.
- Burford-Cooper A., *The family farm in Greece*, CIJ 73(1978), 162-175.
- Edmonson C.N., *The topography of Northwest Attica*, [unpublished Diss. University of California at Berkeley 1966].
- Fracchia H.M., *The Peloponnesian Pyramids reconsidered*, AJA 89(91985), 683-689, (Pl.81).
- Fossey J.M., "The development of some defensive networks in Eastern Central Greece during the Classical period", στο Van de Maele S. – Fossey J.M., *Fortificationes Antiquae*, Amsterdam 1992, (No 12).
- Γρηγοράκης Ν., «Δύο περιστεριώνες στην αρχαία Μαντίνεια» στο *Περιστεριώνες της Αρκαδίας*, Αθήνα 1982, 86-87.
- Langdon M.K., *Some Attic Walls*, Hesperia Suppl.19, 1982, 88-98.
- Langdon M.K., *On the farm in Classical Attica*, CJ, February/March 1991, Vol. 86/No 3, 209-213.
- Lauter H., "Some remarks on fortified settlements in the Attic countryside", στο Van de Maele S. – Fossey J.M., *Fortificationes Antiquae*, Amsterdam 1992, 77-91.
- Lohmann H., "Das Kastro von H. Giorgios", στο *Attische Festungen ; Beitrage zum Festungswesen und zur Siedlungsstruktur vom 5. Bis zum 3. Jh. V. Chr. (Attische Forschungen)*, Marburger Winckelmann-Programm 1988/89.
- Lohmann H., "Agriculture and countrylife in Classical Attica" στο Berit Wells (ed.), *Agriculture in ancient Greece*, [Πρακτικά VII Συνεδρίου Σουηδικού Ινστιτούτου, Αθήνα 16-17/5/90] Stockholm 1992, 29-57 (&58-60).
- McCredie J.R., *Fortified military camps in Attica*, Hesperia Suppl. 11, 1966 [βλ. και προσθήκη του ίδιου Hesperia Suppl. 19, 1982, 99-100].
- Meyer E., *Der Kleine Pauly*, Stuttgart MCMLXIX, τ.3, στήλη 549, στιχ. 6-55.
- Munn H.M., *Watchtowers, Blockhouses, and Farmsteads : A Preliminary Report of Isolated Structures in the Greek Countryside*, AJA 86(1982), 278.
- Munn H.M., *Studies on the territorial defenses of fourth-century Athens*, [unedited Diss. University of Pennsylvania 1983, βλ. βιβλίο του 1993].
- Munn H.M., *The defense of Attica. The Dema Wall and the Boiotian War of 378-375 B.C.*, University of California, Berkeley 1993.
- Mussche H.(ed.), *Studies in South Attica II* (Gent 1994), [Miscellanea Graeca, fasc. 9].
- Νέζης Ν., *Τα βουνά της Αττικής, Γεωγραφία – Φύση – Μνημεία*, Κληροδότημα Αθ. Λευκαδίτη – Ανάβαση, Αθήνα 2002.
- Nowicka M., *A propos des tours-πύργοι dans les papyrus grècs*, Archaeologica 21(1970), 53-62.
- Ober J., *Fortress Attica; Defense of the Athenian land frontier 404-322 BC.*, Leiden, E.J.Brill 1985.
- Ober J., *Ancient farms on the Attica – Megara border : A reconnaissance of the Megalo and Mikro Vathychora*, AJA 86(1982), 280.
- Ober J., "Towards a typology of Greek artillery towers : the first and second generations (c.375-325 BC.)" στο Van de Maele S. – Fossey J.M., *Fortificationes Antiquae*, Amsterdam 1992, (No 12).
- Παπαχατζής Ν., *Παυσαίου Ελλάδος Περιήγησις, Απικά*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974.

Αττική

- Πίκουλας Γ.Α., *Οδικό δίκτυο και άμυνα, από την Κόρινθο στο Άργος και την Αρκαδία*, HOROS, Αθήνα 1995.
- Πίκουλας Γ.Α., "Οι 'πυραμίδες' της Αργολίδος" στα *Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών (Άργος - Ναύπλιον 6-10 Σεπτεμβρίου 1995)*, Τόμος Β', Αθήναι 1997.
- Πίκουλας Γ.Α., «Με αφορμή τους πύργους της Σίφνου» στα *Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου, Σίφνος 25-28 Ιουνίου 1998*, Τόμος Α' Αρχαίοι Χρόνοι, Αθήνα 2000.
- Pritchett W.K., *Greek State at War Part V*, University of California Press, Berkeley 1991.
- Roy J., *Demosthenes 55 as evidence for isolated farmsteads in Classical Attica*, LCM 13,4, Apr. 1988, 57-60.
- Wrede W., *Real Encyclopedie der classischen altertumas-wissenschaft*, Stuttgart 1925, στήλη 1871, στιχ. 8-30.
- Young H.J., *Studies in South Attica; Country Estates at Sounion*, Hesperia 25 (1956), 122-146, πιν. 34-37.

ΕΙΔΙΚΑ

Αιγόςθενα :

- Σακελλαρίου Μ., Φαράκλας Ν., «Μεγαρίς, Αιγόςθενα, Ερένεια» στο *Αρχαίες Ελληνικές πόλεις*, τ. 14, Αθηναϊκός τεχνολογικός όμιλος, USA 1972.

Δεκέλεια :

- Αρβανιτοπούλου Α.Θ., *Δεκέλεια*, εν Αθήναις 1958, Πολέμων Παράρτημα.
- Αρβανιτοπούλου Α.Θ., *Όστρακα εν Δεκελείας*, εν Αθήναις 1959.

Δέμα :

- Dow S., *The Aigaleos-Parnes Wall*, Hesperia 11(1942), 193-211.
- Jones J.E., Sackett L.H., Eliot C.W.J., *ΔΕΜΑ : A survey of the Aigaleos-Parnes Wall*, BSA 52(1957), 152-189.
- Munn H.M., *Excavation at the Dema Tower : Preliminary Report*, Unpublished Papers of the ASCSA 1980.
- Munn H.M., *Fourth-century defenses of Attica : the Dema Wall*, AJA 85(1981), 208/209.
- Munn H.M., *The defense of Attica. The Dema Wall and the Boiotian War of 378-375 B.C.*, University of California, Berkeley 1993.

Ελευθεραί :

- Hammond N.L.G., BSA 49(1954) 120-122 [ειδικά The position if Eleutheraí and Oinoe].
- Ober J., *Fortificationes Antiquae*, 1992, 160-163, 223.
- Στίκας Ε.Γ., *Ανασκαφή εν Ελευθεραίς Βοιωτίας (Γπανάκτω) υπό Ευσταθίου Γ. Στίκα*, ΠΑΕ 1939, 42-52 & ΠΑΕ 1940, 16-17.

Κορώνη :

- Vanderpool E., McCredie J.R., Steiberg A., *Koroni : A Ptolemaic camp on the east coast of Attica*, Hesperia 31(1962), 26-61.
- Vanderpool E., McCredie J.R., Steiberg A., *Koroni , The date of the camp and the pottery*, Hesperia 33(1964), 69-75.

Οινόη :

- Ober J., *Fortificationes Antiquae*, 1992, 154-155, 224.

Πάνακτον :

- Munn H.M., Zimmerman-Munn M.L., "Studies on the Attic-Boitian frontier : the Stanford-Skourta plain project", [Fossey J.M. ed.] *Boitia Antiqua I*, Amsterdam 1987, 73-127.
- Munn H.M., Zimmerman-Munn M.L., *Κάμπος των Σκούρτων*, ΑΔ τ. 42(1987), Μέρος Β'1 Χρονικά , Αθήνα 1992, 198-199.
- Ober J., *Fortificationes Antiquae*, 1992, 152-154, 224-225.

Φυλή :

- Ρωμαίος Κ.Α., *Ευρήματα ανασκαφής του επί της Πάρνηθος άντρου*, ΑΕ 1905, τεύχος 1^ο, 2^ο, 3^ο, 99-158.
- Σκιάς Α.Ν., *Ανασκαφαί παρά την Φυλήν*, ΠΑΕ 1900, 38-50 [βλ. ΠΑΕ 1901, 32].
- Σκιάς Α.Ν., *Το παρά την Φυλήν άντρον του Πανός*, ΠΑΕ 1918, 1-28.
- Wrede W., *Phyle*, AM 49(1924), 153-224 [πρβλ. AM 1942, 59].

ΟΡΙΑ-ΟΔΟΙ-ΑΜΥΝΑ

- Camp J. II, *Notes on the towers and borders of Classical Boiotia*, AJA 95(1991), 193-202.
- Chandler L., *The Northwest frontier of Attica*, JHS 46(1926), 1-21.
- Hammond N.L.G., *The main road from Boiotia to the Peloponnese through the Northern Megarid*, BSA 49(1954), 103-122.
- Ober J., *The Athenian border fortification system in the fourth century B.C.*, AJA 85(1981), 210.
- Ober J., *Two ancient watchtowers above Aigosthena in the Northern Megarid*, AJA 87(1983), 387-392, πιν. 56 [Tzamali tower & Mallia Psatha tower].
- Πετροπουλάκου Μ. & Τραυλός Ι. & Πεντάζος Ε., *Αθήναι, Οικιστικά στοιχεία – πρώτη έκθεση*, ΑΤΟ 1972, τ. 17.
- Πετροπουλάκου Μ. & Πεντάζος Ε., *Αττική, Οικιστικά στοιχεία – πρώτη έκθεση*, ΑΤΟ 1979, τ. 21.
- Σαρρής Ι., *Το κάστρον του Κορυνού*, ΑΕ 1927-1928, 112-119.
- Van de Maele S., *An unreported ancient tower on Mount Pateras*, AJA 85 (1981), 325-327.
- Van de Maele S., *Fortifications antiques sur la frontiere Attico-Megarienne*, EMC 26 N.S. 1(1982), 201-202.
- Van de Maele S., *Recherches topographiques sur la frontiere nord de la Megaride*, EMC 28(1984), 161-168.
- Van de Maele S., *La route antique du port Megarien de Pagai à la forteresse d' Aigosthenes*, EMC 33-N.S. 8 (1989), 183-188.
- Van de Maele S., "Le resau megarien de defense territoriale contre l' Attique à l' epoque classique", (Ve et IVe s.av. J.-C.) στο Van de Maele S., Fossey J.M., *Fortificationes Antiquae*, Amsterdam 1992, (No 12), 93-107.
- Van de Maele S., *Le resau routier de la Megaride*, Cottoquium : Land Routes, Acta.
- Vanderpool E., *Roads and forts in Northwestern Attica*, California Studies in Classical Antiquity 11(1978), 227-245.
- Wiseman J., *The road to Oinoe*, Hesperia 43(1974), 535-543.

ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

Αττική

- Σαρρής Ι., *Τα τοπωνύμια της Αττικής*, Αθηνά 40(1928), 117-160.
- Φουρικής Π.Α., *Συμβολή εις το τοπωνυμικόν της Αττικής*, Αθηνά 41(1929), 77-128.

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εικόνες 1-3, 5-7, 10-19, 20-30, 32, 35-37: χάρτες της Γ.Υ.Σ.
- Εικόνα 8: Νέζης Ν., *Τα βουνά της Αττικής, Γεωγραφία – Φύση – Μνημεία*, Κληροδότημα Αθ. Λευκαδίτη – Ανάβαση, Αθήνα 2002, σελ. 92.
- Εικόνες 4, 31, 33, 34: Camp J. II, *Notes on the towers and borders of classical Boiotia*, AJA 95 (1991), σελ. 193-202.